

Kieli-ideologioita Savo-Karjalaisen osakunnan
Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa 1846–47

Pro gradu -tutkielma

Johanna Marttila

Helsingin yliopisto

Suomen kielen, suomalais-ugri-
laisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos

Syksy 2017

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen tiedekunta		Laitos – Institution – Department Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos	
Tekijä – Författare – Author Johanna Marttila			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Kieli-ideologioita Savo-Karjalaisen osakunnan Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa 1846–47			
Oppiaine – Läroämne – Subject Suomen kieli			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma		Aika – Datum – Month and year Marraskuu 2017	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 114 s.
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Tutkielmassa tarkastellaan käsikirjoituksia kieli-ideologioiden näkökulmasta. Aineisto koostuu Savo-Karjalaisen osakunnan sisällä toimineen Suomalais-Seuran kokouspöytäkirjoista vuosilta 1846–47. Kokouksissa pidettiin väitösharjoituksia mitä erilaisimmista aiheista, suomennettiin teoksia ja keskusteltiin suomen kielestä ja sen asemasta. Suomalais-Seuran toiminta olikin kansallisuusaatetta ja kansallisromantiikkaa toteuttavaa.</p> <p>Tutkimuksen aineisto on peräisin Kansalliskirjaston kokoelmasta. Suomalais-Seuran pöytäkirjat on koottu yhteen niteeseen (<i>Savokarjalais osakunnan Suomalais Seuran Ainehisto 1846–1847</i>). Pöytäkirjoja on neljätoista kappaletta, yhteensä 18 sivua. Kokousten kirjureina toimivat nuoret ylioppilaat August Ahlqvist ja Fredrik Polén. Aineisto sijoittuu 1800-luvun puolivälin yhteiskunnallisen liikehdinnän, teollistumisen ja sosiaalisen murroksen aikaan. Yhteiskunnallinen kehys onkin otettu huomioon pöytäkirjojen tulkinnassa.</p> <p>Tutkimuskysymykset liittyvät sekä Suomalais-Seuran kokouksissa käytyihin keskusteluihin että niistä kirjoitettuihin pöytäkirjoihin. Tutkielman ensimmäinen päätavoite on selvittää, millaisia kieli-ideologioita on mahdollista löytää kokouksessa esitetyistä puheenvuoroista ja kommenteista. Pöytäkirjoissa esiintyvät keskustelut on jaettu kansallisromantiikkaa koskeviksi ja kielenohjailuun liittyviksi. Suomennostyöhön liittyvät puheenvuorot muodostavat oman osionsa tutkimuksessa. Suomessa 1840-luku oli kiivasta kielidebattien aikaa, joten Suomalais-Seuran pöytäkirjat valaisevat osaltaan niitä neuvotteluja, joita suomen kielen asemasta ja kehittämisestä käytiin.</p> <p>Metakielen tarkastelun ohella tutkimuksessa perehdytään pöytäkirjojen kieleen. Tavoitteena on selvittää, millaisia kieli-ideologioita Suomalais-Seuran kirjurit olivat omaksuneet. Mitä kirjoitetun kielen standardeja ja normeja he työssään seurasivat? Tutkielmassa lähestytään pöytäkirjojen kielellistä tasoa referoinnin, vanhan kirjasuomen ja murteiden kautta. Seuran kirjurit toimivat suomen kirjakielen kiihkeässä kehitysvaiheessa vanhan kirjasuomen standardien ja uusien, muotoutuvien oikeinkirjoitusnormien välimaastossa.</p> <p>Tutkielma osoittaa, että Suomalais-Seuran kokouksissa käydyt keskustelut olivat usein kansallisromanttisia ja aatteellisesti motivoituneita, mutta kirjakielen käytössä pitäydettiin standardi-ideologian asettamisrajoissa. Ymmärrettiin kansallisen tehtävän tärkeys ja suomen kielen kehitystarve, mutta pöytäkirjoja kirjoittaessa kirjurit noudattivat pitkälti vanhan kirjasuomen asettamaa mallia oikeinkirjoitukselle. Pöytäkirjoissa esiintyvät uudet, johdetut sanat ja kielen piirteiden itämurteiset variantit ovat kuitenkin merkkejä kirjakielen aktiivisesta muutostilasta. Tutkielman tulokset antavatkin lisätietoa 1800-luvun tietoisesta kielen kehitystyöstä ja kirjasuomen vakiinnuttamispyrkimyksistä sekä näiden toimien taustalla vaikuttaneista kieli-ideologioista.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Kieli-ideologiat, kielenohjailu, kielihistoria, 1840-luku, varhaisnykysuomi, osakunta			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Helsingin yliopisto, suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

SISÄLLYS

1 Johdanto	1
2 Tutkimuksen tausta ja tavoitteet	3
2.1 Suomi 1800-luvulla – yhteiskunnallinen kehys.....	3
2.2 Suomen kielen asema ja kehittäminen	5
2.3 Savo-Karjalainen osakunta	12
2.4 Tutkimuskysymykset.....	16
3 Suomalais-Seura ja kokouspöytäkirjat.....	18
3.1 Suomalais-Seura ja sen jäsenet.....	19
3.2 Suomalais-Seuran pöytäkirjat	23
3.3 Pöytäkirjat tutkimuskohteena	26
4 Yleistä kieli-ideologioista	32
4.1 Aiempia tutkimuksia	33
4.2 Kieli-ideologiat ja normit	35
4.3 Kansallisromantiikasta ja kielenohjailusta.....	40
4.4 Käännöstyö ideologisena toimintana.....	46
5 Kieli-ideologista keskustelua Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa.....	49
5.1 Kansallisromantiikka	50
5.1.1 Luontometaforat.....	51
5.1.2 Suometar.....	54
5.1.3 Historia ja Suomen kansan juuret.....	57
5.2 Kielenohjailu – kohti standardia	60
5.2.1 Purismi.....	61
5.2.2 Kieliopillisuuskanta.....	64
5.2.3 Kansankielisyyskanta.....	70
6 Suomentaminen ja kieli-ideologiat Suomalais-Seurassa.....	72
6.1 Mitä käännettiin?.....	73
6.2 Suomentamisen normit ja strategiat.....	76
7 Pöytäkirjojen kieli – kieli-ideologisia havaintoja	81
7.1 Pöytäkirjojen monet äänet.....	82
7.2 Vanhan kirjasuomen vaikutus.....	86

7.2.1 Äänne- ja muotopirteitä.....	87
7.2.2 Sanasto.....	93
7.3 Merkkejä murteista.....	96
8 Lopuksi.....	100
Lähteet	105

1 Johdanto

Kauan ja yhteisesti on jo valitettu sitä suurta valtaa, joka Ruotsilla on meidän parhaimmienki suomalaisten ylitse, ja toiselta puolen sitä sanomatonta heikkoutta äitinkielessä, joka niin surkiasti rasittaa vielä Savokarjalaistakin oppivaiskuntaa, ehkä sen pitäisi olla ensimmäisinä tien karsijina ja niin toisillekin näyttää, kuta suuntaa matkan on meneminen. (Johdatus)

Näin juhlavasti aloitti silloisen Keisarillisen Aleksanterin Yliopiston Savo-karjalaisen osakunnan sisällä toiminut Suomalais-Seura ensimmäisen kokouspöytäkirjansa vuonna 1846. Tähän johdatuslauseeseen kiteytyy mielestäni 1800-luvun puolivälin henki: uusi valtiollinen asema ja Ruotsista irtautuminen toimivat lähtölaukauksena muutokselle, joka vuosisadan puoliväliin tultaessa oli kiihkeimmillään. Euroopassa alkanut yhteiskunnallinen liikehdintä tavoitti 1800-luvulla myös kaukaisen Suomen, joka oli juuri siirtynyt osaksi Venäjän keisarikuntaa. Ruotsin vallan aikaisen perinteen ja uusien Venäjän keisarikunnan vaikutteiden välissä suuntaansa etsivä Suomen kansa tutustutettiin Euroopassa virinneeseen kansallisromanttiseen ajatteluun.

Kuten johdantolauseessa tulee ilmi, myös suomen kielen kehitystarve tunnettiin hyvin. Suomen kielen kannalta 1800-luku olikin kriittistä aikaa: tapahtuneet yhteiskunnalliset ja valtiolliset muutokset vaikuttivat olennaisesti myös sen asemaan ja kehittymiseen. Pitkään ruotsin kielen varjossa ollut suomi sai viimein osakseen ansaitsemaansa huomiota, kun kansalaisten omaksuma kansallisuusaate vauhditti sen kehittymistä ja uudenlaisten kielenohjailun toimien syntyä. Uudet kieliopit ja toisaalta vanhan kirjasuomen kyseenalaistaminen toteuttivat ajatusta suomen kielen kehittämisestä kansallisena hankkeena. 1800-luvulla alkanut kehityskulku johdattiin useiden vaiheiden, väittelyiden ja kielellisten taisteluiden kautta suomen kielen nykyisen aseman saavuttamiseen.

Pro gradu -työni aineisto sijoittuu 1800-luvun kiihkeiden kielidebattien aikaan. Suomen kielestä ja sen kehittämisestä käytiin neuvotteluja, jotka ilmenivät esimerkiksi sanomalehdissä julkaistuissa, kirjoittajan mielipiteitä esittelevissä kirjoituksissa. Avoin keskustelu heijastaakin siihen osallistuneiden käsityksiä suomen kielestä ja sen käytöstä. Näitä uskomuksia kielten arvosta ja normeista kutsutaan

kieli-ideologioiksi. Niiden ei katsota olevan muuttumattomia uskomusjärjestelmiä, vaan kieli-ideologiat rakentuvat vuorovaikutuksessa ja teksteissä ja ovat kontekstiin sidottuja. (ks. esim. Blommaert 1999; Mäntynen, Halonen, Pietikäinen & Solin 2012.)

Yhteiskunnallisen kehityksen kärkijoukkoihin nousseet yliopistolaiset levittivät Euroopasta rantautuneita aatteita, keskustelivat kansallisesta identiteetistä ja hakivat kovaäänisesti muutosta suomen kielen asemaan. Yksi näistä suomalaisuus-asiaa voimakkaasti ajaneista ryhmistä oli Savo-Karjalainen osakunta, joka halusi jäseniensä toimivan johdatussanojen mukaisesti *ensimmäisinä tien karsijina* matkalla suomen kielen kehittämisessä täysmittaiseksi sivistyskieleksi. Tutkimukseni tarkasteleekin osakunnassa vuosina 1846–1847 toimineen Suomalais-Seuran kokouksia, joissa keskusteltiin suomen kielen tilanteesta ja sen kehittämisestä. Tutkin näistä kokouksista kirjoitettuja historiallisia pöytäkirjoja kieli-ideologioiden näkökulmasta. Analysoin aineistoa sekä metakielen tason, eli kielestä käytyjen keskustelujen, että kirjurien pöytäkirjoissa käyttämän kielen kautta. Tutkimukseni tuokin esiin niin yhteisönä suomen kielen hyväksi toimineen Suomalais-Seuran käsityksiä kielestä ja sen eri muotojen arvosta kuin kirjurien yksilöllisiä kielivalintoja.

Tutkimukseni alkaa 1800-luvun Suomen yhteiskunnallisen tilanteen (2.1) ja suomen kielen aseman esittelyllä (2.2). Painotus taustoituksessa on suomen kielen tilassa ja tuon ajan aateilmapiirissä, jotka molemmat toimivat tärkeinä kehyksinä aineiston tulkinnassa ja analysoinnissa. Luvussa 2 esittelen myös Savo-Karjalaista osakuntaa (luku 2.3). Tutkimuksen taustasta siirryn tutkimuskysymyksiä esittelevään lukuun (2.4). Tutkimuksen taustoitusta jatkan luvussa 3, jossa esittelen Suomalais-Seuran, sen toiminnan ja jäsenet (3.1) sekä kokouksista tehdyt pöytäkirjat (3.2). Luvun lopussa käsittelen vielä, mitä tulee ottaa huomioon käytettäessä pöytäkirjoja tutkimuskohteena (3.3).

Tutkimuksen teoriaa käsittelen luvussa 4. Aiemman tutkimuksen (4.1) lisäksi tutkin teoriaosuudessa kieli-ideologioiden ja normien käsitteitä (4.2), kielenohjailun taustalla toimivia periaatteita (4.3) sekä pöytäkirjoissa esiintyvää kääntämistyötä kieli-ideologisena toimintana (4.4). Teoriaa sovelletaan tutkimuksen luvuissa 5, 6 ja 7, joissa kieli-ideologioita etsitään pöytäkirjoista sekä metakielen tasolta että kielelliseltä tasolta. Tulkintani aineistossa esiintyvistä kieli-ideologioista on jaettu

useampiin alalukuihin, jotka käsittelevät kansallisromantiikkaa ja sen tunnusomaisia merkkejä (5.1) ja kielenohjailun suuntauksia (5.2). Luvussa 6 puolestaan tutkin Suomalais-Seurassa tehtyyn käännöstyöhön liittyviä ideologioita: mitä, miten ja miksi kokouksissa suomennettiin. Metatasolta siirryn kielelliselle tasolle luvussa 7, jossa etsin kirjurien käyttämän kielen piirteiden edustamia kieli-ideologioita. Kielellisellä tasolla nostan erityisesti esiin sen, millä tavalla teksteissä referoidaan (7.1) ja millaisia vanhan kirjasuomen piirteitä (7.2) tai merkkejä murteellisuuksista (7.3) pöytäkirjojen kielestä on löydettävistä. Lopuksi teen yhteenvedon tutkimuksessa havaitsemistani asioista luvussa 8.

1800-luvun puolivälin kansallistunteesta kuohuva ilmapiiri tarjoaa kiintoisan kehyksen kieli-ideologiselle tutkimukselle. Kokouspöytäkirjat antavat tietoa kirjasuomen kehittämisen lisäksi niistä neuvotteluista, joita kielen käytöstä käytiin, ja perusteluista, joilla tietynlaisia kielimuotoja ja kielen käyttötapoja tuettiin. Suomalaisuusaatteen etulinjassa taistelleet Savo-Karjalaisen osakunnan jäsenet ovatkin tuottaneet ainutkertaisen aineiston, joka toimii ikkunana melkein parin vuosisadan takaisiin suomen kirjakielen kehitystoimiin.

2 Tutkimuksen taustaa

Tuon tässä luvussa esille tutkimukselleni oleellista historiallista taustatietoa 1800-luvun suomalaisesta yhteiskunnasta, aateilmapiiristä ja suomen kielen tilasta. Näiden lisäksi kerron Savo-Karjalaisesta osakunnasta ja sen toiminnasta ennen kuin siirryn esittelemään pro graduni keskeisiä tutkimuskysymyksiä.

2.1 Suomi 1800-luvulla – yhteiskunnallinen kehys

Suomen suurruhtinaskunta syntyi Napoleonin kauden suurvaltojen liittokunta- ja sotapolitiikan seurauksena, kun Venäjän ja Ranskan suuressa etupiirin jaossa Venäjä sai Suomen uuden pääkaupungin Pietarin suojaksi (Klinge 2002a: 86–87). Ruotsin näkökulmasta Suomen menettäminen merkitsi valtakunnan pinta-alan pie-

nenemistä kolmanneksella ja väestön supistumista neljänneksellä. Ruotsin yhteydessä Suomella ei ollut hallinnollista tai taloudellista erityisasemaa, vaan Suomessa pätivät samat lait ja asetukset kuin muualla Ruotsissa. (Knapas & Forsgård 2002: 12–13.) Suomen siirtyminen Venäjän vallan alle ja tässä yhteydessä tapahtunut itsehallinnollisen suuruhtinaskunnan perustaminen merkitsivät kuitenkin murrosta: aiemmin lääneiksi ja hiippakunniksi tunnustettu itäinen osa Ruotsia sai vallan vaihtumisen myötä oman valtion tunnusmerkkejä, kuten oman keskushallinnon ja valtiontalouden (Tommila 1989: 51–53). Vanhan Ruotsin valtakunnan jako tapahtui nykykäsityksen mukaan vastoin sen asukkaiden tahtoa, ja vain suurvaltojen keskinäisen rajanvedon kautta. Poliittinen raja katkaisi muun muassa vuosisataiset kauppaperinteet ja kulttuuriyhteydet. (Klinge 1982: 62.)

Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalinen murros sai alkunsa 1800-luvun teollisesta vallankumouksesta. Teollistuminen toi 1830-luvulta lähtien ensimmäiset varsinaiset tehtaot ja tehdastyöväen erilaisten ruukkien ja manufaktuurien tilalle. 1870-luvulla tapahtunut höyrysahojen mukanaan tuoma teollistumisen ensimmäinen suurimittainen aalto vei Suomen lopulta maailmanmarkkinoille. Teollistuminen kasvatti vaurautta, mutta nosti myös esiin yhteiskunnallisia ristiriitoja. (Knapas & Forsgård 2002: 15.)

Selviytymiseen keskittyvä esiteollinen elämäntyyli alkoi osittain väistyä ihmisten varallisuuden kasvun ja sen kautta vapaa-ajan lisääntymisen tieltä, mikä johti hiljalleen myös yhteiskunnalliseen heräämiseen (Klinge 1997: 36). Suomessa toetutunut yleiseurooppalainen teollistumiskehitys monipuolisti kansankulttuuria ja muutti ratkaisevasti kansan aineellista kulttuuria (Korhonen 2002: 140–141). Väestön parissa alkoi esiintyä ajatuksia yhteiskunnan tilasta, omasta identiteetistä ja kulttuurin merkityksestä. Esimerkiksi varsinkin 1800-luvun loppupuoliskolla myös alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluneet suomalaiset innostuivat seuratoiminnasta. Kansan parissa oli suhteellisen varhain 1800-luvulla myös omaehtoista sivistyksellistä ja valistuksellista toimintaa, esimerkiksi luku- ja kirjoitustaidon levittämiseksi. (Karkama 2001: 23–14.) Elintason nousun myötä yleistyneet luku- ja kirjoitustaito mursivatkin lopulta ihmisen vanhan maailmankuvan antaen uuden mahdollisuuden itseilmaisuuksiin, kommunikointiin ja uuden oppimiseen. (Klinge 1997: 122.)

Suomessa niin teollistuminen kuin herääminenkin alkoivat osaltaan syrjäisen sijainnin takia keskeisiä Euroopan valtioita myöhemmin. Kuitenkin niin kansanliikkeet kuin yleinen sivistys- ja koulutustaso alkoivat hiljalleen nousta 1800-luvun loppupuolelta lähtien. (Klinge 1997: 140–142.) Euroopasta levinneet aatteet alkoivat muovata suomalaista yhteiskuntaa: talouselämä sai vaikutteita englantilaistyyppisestä liberalismista, entisten kielipuolueiden tilalle muodostui poliittisia puolueita ja työväenliike ja naisasialiike saivat taakseen kannattajia. (Häkkinen 1994: 15.)

Kansan sivistämistä joudutti myös luku- ja kirjoitustaidon leviäminen: aiemmin vain ylimystön erityistaitoa alettiin tuoda opetuksella ja poliittis-uskonnollisella toiminnalla rahvaan pariin (Klinge 1997: 137). Kansansivistys merkitsi suomalaiselle rahvaalle pääsyä kirjalliseen kulttuuriin ja samalla uuden, syntymässä olleen yleiskielen piiriin. Kansalaiset olivat oppineet Ruotsin vallan aikana vasta lukutaidon, eikä kirjoitustaitoisia juuri ollut. Kirjoittamaan oppiminen nousi tärkeäksi 1800-luvun loppupuoliskolla koulumuotoisen opetuksen yleistyttyä. (Leino-Kaukiainen 2011: 192.) On arvioitu, että noin viisi prosenttia Suomen miehistä osasi kirjoittaa 1830-luvulla ja viidenkymmenen vuoden päästäkin vasta alle kolmetoista prosenttia kaikista yli kymmenvuotiaista suomalaisista. Alueelliset ja sosiaaliset erot olivat suuria: länsisuomalaiset olivat useammin kirjoitustaitoisia kuin itäsuomalaiset, ruotsinkieliset osasivat kirjoittaa enemmän kuin suomenkieliset ja kaupunkilaiset enemmän kuin maalaiset. (ks. esim. *Suomen kielen tulevaisuus*, Hakulinen ym. 2009.) Parhaiten kirjoittaminen onnistuikin Ahvenanmaalla ja Turun saaristossa, sillä merenkulku ja kauppasuhteet edellyttivät jonkinasteista kirjoitustaitoa. Etelä-Suomessa, erityisesti ruotsinkielisillä alueilla, kirjoitustaito oli yleisempää kuin Itä-Suomessa. (Leino-Kaukiainen 2011: 192–193.)

2.2 Suomen kielen asema ja kehittäminen

Vanhan suomen kaudella, joka alkoi keskiajalta ja jatkui aina 1800-luvun ensimmäisille vuosikymmenille, ruotsi toimi niin hallinnon kuin kulttuurin kielenä (Lehikoinen & Kiuru 1998: 3). Uskonpuhdistuksen seurauksena syntyneeseen suomen kirjakielen suhtauduttiin 1500-luvulla suopeasti: Ruotsin prinsseillä oli suomen

kielen opettaja ja ruotsalaisia aatelispoikia lähetettiin Turun katedraalikouluun oppimaan suomea. Ruotsin hallitsijat halusivat myös puhutella suomalaisia alamaisiin näiden äidinkielellä. (Rapola 1963: 74–75, 94.) Suurvalta-asemaan noussut Ruotsi tarjosi kansalaisilleen mahdollisuuden säätykiertoon, mutta esimerkiksi sotilas- tai virkauralla eteneminen vaati ruotsin kielen taitoa. Suuri osa Suomen vanhasta aatelistosta muutti Ruotsiin 1600-luvun lopussa jättäen taakseen yleisesti suomea puhuneet alemmat säätyläisryhmät (Juva 1965: 94).

Suomea oli julkisena kielenä käytetty jonkin verran jo keskiajalla kirkon piirissä. Tuolloin katolisen kirkon kieli oli latina, mutta kirkollisia toimituksia hoidettiin myös suomeksi. Uskonpuhdistus paransi suomen asemaa sekä kirkollisessa että maallisessa hallinnossa. Myös suomen kirjakieli oli alkanut kehittyä 1500-luvulta lähtien kirkollisissa julkaisuissa. Turun hiippakunnalla oli kirkollisen kielen muotoutumisessa aluksi eniten arvovaltaa, ja tätä kautta suomen kirjakielen pohjaksi vakiintuivat lounaiset ja satakuntalaiset murteet. Ruotsin maallisessa hallinnossa suomen kielellä ei ollut virallista asemaa, mutta paikallishallinnossa toimittiin yleisesti suomeksi. Esimerkiksi hallitsijan kirjeet lähetettiin suomalaisille käskynhaltijoille suomeksi laadittuina ja kuningaskunnan lakeja käännettiin suomeksi. (Hakulinen ym. 2009: 17–19.)

1700-luvulla alkoivat voimakkaat ruotsalaistamispyrkimykset, joiden seurauksena suomen kielen käyttöä rajoitettiin, suomalaisia kehoitettiin käymään ruotsinkielisissä jumalanpalveluksissa ja Suomeen nimitettiin suomea osaamattomia ruotsalaisia virkamiehiä (Lehtinen 1989: 28, 40–41). Suomalaisten näkyvimät puolustajat Daniel Juslenius ja Henrik Gabriel Porthan pitivät Suomea kolmikielisenä kansakuntana: suomen ja ruotsin lisäksi he pitivät kolmantena kielenä papiston käyttämää latinaa. Porthanin mukaan maan kielisuhteita ei saisi näin väkivalloin muuttaa ja oikeus omaan äidinkieleen kuului ihmisen oikeuksiin. (Manninen 2000: 82, 233–234.)

Ruotsin vallan loppuaikana aatelisto, porvaristo ja oppineisto olivatkin ruotsinkielisiä. Papisto oli kuitenkin pitkälti kaksikielistä: ruotsinkielisistä pappisperheistä tulleet käyttivät rahvaan kanssa kielenään suomea. Suomen vielä kuuluessa Ruotsin valtakuntaan pidettiin suomen kieltä kouluttamattoman kansanosan vähemmistökielenä, mutta rannikkoseudulla asui myös ruotsinkielistä rahvasta.

Ruotsi oli käytössä myös virka- ja hallintokielenä sekä korkeamman opetuksen kielenä, kun taas suomea käytettiin saarna- ja alkeisopetuksessa. (Paunonen 2001: 227.)

Ensimmäinen sysäys uuden vaiheen alkamiselle suomen kielen kehityksessä oli Suomen valtiollisen aseman muuttuminen vuonna 1809, kun Suomi erotettiin Ruotsista ja liitettiin Venäjään (Lehikoinen & Kiuru 1998: 6). Saavutettu autonominen asema suuruhtinaskuntana edesauttoi suomen kielen aseman kohentumista sekä lainsäädännön että käytännön tasolla. Suomea oli käytetty ruotsin kielen rinnalla Ruotsin vallan aikana yhteiskunnallisten ja hallinnollisten asioiden hoidossa, mutta virallisen kielen asemaa sillä ei ollut. (Häkkinen 1994: 12, 15). Yhteiskunnallinen muutos vaikutti myös kielten voimasuhteisiin: suomenkieliset nousivat kielivähemmistöstä ylivoimaiseksi kielienemmistöksi. Ruotsin vallan loppuaikoina suomalaisten osuus koko valtakunnan väestöstä oli ollut vain 22 prosenttia, mutta vuonna 1812 Suomen suuruhtinaskunnan noin miljoonasta asukkaasta 87 prosenttia oli suomenkielisiä (Tommila 1989: 51). Tosin perinteet, yhteiskunnan vakiintuneet toimintatavat ja Porvoon valtiopäivien päätökset käytännössä säilyttivät edelleen ruotsin kielen aseman virallisena kielenä (Häkkinen 2003: 13–14). Venäläinen hallitusvalta ei vastustanut uusia suomalaisuuspyrkimyksiä, sillä Ruotsia ja ruotsalaisuutta pidettiin suurempana uhkana kuin hiljalleen kehittyvää Suomea (Lehikoinen & Kiuru 1998: 6). 1800-luvun puoliväliin tultaessa suomen kielen käyttö oli kuitenkin jo alkanut selvästi lisääntyä sekä kirkollisessa että maallisessa hallinnossa. Maaseudun suomenkielisisissä seurakunnissa siirryttiin hiljalleen suomen kieleen, ja maallisenkin hallinnon puolella suomi nousi asteittain viranomaiskieleksi ruotsin kielen rinnalle (Hakulinen ym. 2009: 27).

Suomen uusi valtiollinen asema aloitti tapahtumasarjan, johon kuului oleellisena osana suomen kielen ja kirjallisuuden voimakas, tarkoituksellinen kehittäminen (Paloposki 2007: 102). 1800-luvun alkupuolen suomen kielen viljelijät olivatkin hyvin selvillä suomen kirjakielen puutteellisuudesta (Paunonen 2001: 230). Kehittämistyön päämääränä oli nostaa suomi eurooppalaiset mitat täyttäväksi kulttuurikieleksi ja viralliseksi hallintokieleksi. Nämä yhteiset tavoitteet olivat kuitenkin kielen kehittämisen kannalta niitä harvoja asioita, joista suomen kielen tutkijat ja kehittäjät pääsivät yksimielisyyteen. Keinot tämän tavoitteen saavuttamiseksi olivat

suurien erimielisyyksien aihe. Onkin sanottu, että vaikka 1800-luvun kirjasuomen historia on ennen kaikkea kirjakielen tietoisien kehittelyn historiaa, on se samalla oikeakielisyyksien keskinäisen kiistelyn historiaa. (Paunonen 1992: 153–154.) Varioiva ja edelleen kehittyvä kirjasuomi haluttiin yhtenäistää ja vakiinnuttaa, mutta sen kehittämisperiaatteista ja normittamisesta ei päästy yksimielisyyteen. Kiista koski niin kielen muotoja kuin sen olemusta ja luonnettakin. (Paloposki 2007: 119.)

Tietoinen tutkiminen ja kehittäminen vaikuttivat osaltaan suomen kielen aseman vahvistumiseen. Sitä alettiin myös käyttää määrätietoisesti sekä opetuksen välineenä että kohteena koulujärjestelmän piirissä. Ajan kuluessa syntyi suomenkielinen lehdistö ja kaunokirjallisuus. Ruotsinkielisen sivistyneistön keskelle alkoi nousta uuden sukupolven akateemisia suomenkielisiä. (Häkkinen 1994: 16–17.) Huomioitavaa on, että monet ensi polven suomalaisen sivistyneistön jäsenistä olivat kielenvaihtajia: he tulivat ruotsin-, saksan- tai jopa venäjänkielisistä suvuista ja joutuivat opettelemaan aikuisiällä kielioppien ja sanakirjojen avulla suomen kielen. Ruotsin- ja saksankielisten perheiden nuoret fennomaanit viettivät aikaa rahvaan keskuudessa suomenkielillä seuduilla, useimmiten Keski-Suomessa, oppiakseen suomea. (Suolahti 1933: 79–80, 93.)

1800-luvun alkupuolella Euroopasta saapunut kansallisuusaate heijastui myös suomalaisten oman identiteetin etsimiseen, jonka keskeisiksi kysymyksiksi kieli ja sen kohottaminen kansalliskielen asemaan nousivat (Paunonen 2001: 227). Ruotsin ajan kielipolitiikka oli ollut ideologialtaan hyvin käytännöllistä, ja kieli nähtiin 1700-luvun kielikäsityksen mukaan lähinnä välineenä. Suomen asemaa valtakunnan toisena kielenä yritettiin nostaa esille eri tavoin, mutta poliittiseksi identiteettitehtäväksi suomen kieli nousi vasta 1800-luvulla nationalististen aatteiden siivittämänä. (Hakulinen ym. 2009: 21–22.) Poliittisen tilanteen tiukentumisen myötä 1830-luvulla suomalaisuuspyrkimykset suuntautuivat pääasiassa kirjallisen kulttuurin kehittämiseen, esimerkiksi ensimmäisten suomenkielisten oppikirjojen julkaisuun ja *Kalevalan* kokoamiseen. 1840-luvulle tultaessa yhteiskunnallinen tilanne alkoi kuitenkin monin tavoin muuttua, eikä suomalaisten kunniakas historia kansanrunoineen enää riittänyt kansallisen identiteetin pohjaksi. Suomen perustus-

laillista asemaa ryhdyttiin tutkimaan ja siitä käytiin julkisia keskusteluja. Esimerkiksi J. V. Snellman peräänkuulutti ruotsinkielisessä *Saima*-lehdessään vallitsevan tilanteen korjaavaa kansallishenkeä, jonka luomiseksi tarvittiin yhteistä kansalliskirjallisuutta kansan enemmistön kielellä, suomeksi. (Häkkinen 2003: 16–19.) *Saima* lakkautettiin kuitenkin vuoden 1846 lopussa, koska sen esittämää ideaa kansalaisyhteiskunnasta epäiltiin poliittisesti vaaralliseksi ja ylioppilasnuorisoon haitallisesti vaikuttavaksi (Klinge 2002b: 254).

Tutkimukseni aineisto sijoittuu varhaisnykysuomen kaudelle, jota pidetään monessa suhteessa murrosten aikana. Vuosissa varhaisnykysuomen kausi oli melko lyhyt, vuodesta 1810 1880-luvun loppuun, mutta näiden muutamien vuosikymmenten aikana suomen kirjakieli saavutti monissa suhteissa sen kehityskannan, jota nykyinen kielenkäyttö edustaa. Varhaisnykysuomen kaudella suomenkielisen kirjallisuuden ala laajeni uskonasioiden ja juridisten kysymysten ulkopuolelle. Vanhaa kirjakieltä alettiin myös pitää monissa suhteissa jälkeenjääneenä ja sen sanastoa riittämättömänä kehittyvälle yhteiskunnalle (Häkkinen 1994: 13–15, 16).

Myös kirjakielen läntinen murrepohja sai osakseen arvostelua. Jo kirjakielen perustamisesta 1500-luvun loppupuolelta lähtien kirjakielessä oli ollut vaihtelua hämäläis-, lounais- ja osittain pohjalaismurteiden välillä. 1700-luvulla länsisuomalainen kirjakieli alkoi hiljalleen laajeta yleissuomalaisemmaksi ja sai satakuntalais-hämäläisiä sekä pohjalaisia piirteitä. Pohjalaismurteiden mukana kirjakieleen saapui myös itämurteiden piirteitä. Kirjakielen murrepohja pysyi kuitenkin länsisuomalaisena 1800-luvun alkuun eli vanhan kirjasuomen kauden loppuun saakka. (Kolehmainen 2014: 54.) Erityisen kiivasta keskustelua kirjasuomen murrepohjasta käytiin niin lehtien palstoilla kuin yksityisissä kirjeissäkin 1800-luvun alkupuolella, jolloin itämurteiden kannattajat haastoivat uudistusehdotuksillaan vanhoilliseksi koetun länsimurteisen kirjasuomen. (Lauerma 2004: 136.) Itämurteiden ”hyökäyksen” länsisuomalaisperäistä kirjakieltä vastaan, ns. murteiden taistelun, katsotaan alkaneen vuonna 1820 Reinhold von Beckerin *Turun Wiikko-Sanomissa* julkaisemasta uudistusohjelmasta, jossa vaadittiin länsimurteiden ylivallan lopettamista ja itämurteiden ainesten ottamista kirjakieleen. Beckerin mukaan hämäläismurteista kirjakieltä tulisi parantaa ja rikastaa savolaismurteilla, joita hän piti suomen kielen perusmurteina. Vaikka itämurteet pääsivät näiden kannanottojen myötä

tuntuvasti vaikuttamaan kirjakieleen, kiista siitä, kumpi – itämurteet vai länsimurteet, Biblian suomi vai Kalevalan suomi – tuli asettaa kirjakielen perustaksi, hiipui vasta 1830-luvulla. (Kohtamäki 1956: 61–62.)

1840-luvulla, jolloin myös tutkimukseni pöytäkirja-aineisto kirjoitettiin, J. V. Snellman ryhtyi toteuttamaan kielipoliittista ohjelmaa, jonka mukaan kansallisen kulttuurin tuli perustua kansallisen kielen varaan. Snellman katsoi työn alkavan ruotsinkielisen sivistyneistön kaksikielistämisestä ja uuden suomenkielisen sivistyneistön kasvattamisesta. (Tommila 1989: 60.) Ohjelma kohtasi vastusta, mutta osa sivistyneistöstä myös omaksui Snellmanin ajatuksen ja vaihtoi tietoisesti kotikieläkseen suomen (ks. Lindgren & Lindgren 2006; myös Jutikkala 1989). Snellmanin kielipoliittisen ohjelman seurauksena Suomen perustuslaillista asemaa alettiin tutkia ja siitä ryhdyttiin julkisesti keskustelemaan. Esimerkiksi yliopiston osakuntien kokouksissa nostettiin esiin, erityisesti nuoremman, kansallisuusaatteesta innostuneen sukupolven toimesta ajatuksia suomen kielen ja sen aseman kehittämistä. (Häkkinen 2003: 17.) Ohjelma johti myös yhteiskunnassa erilaisiin konkreettisiin hankkeisiin, kuten suomenkielisen *Suometar*-sanomalehden perustamiseen (1847), suomen kielen professorin viran syntyyn (1851), ensimmäiseen suomenkieliseen väitöskirjaan (1858) ja ensimmäisen suomenkielisen oppikoulun perustamiseen Jyväskylään (1858) (Anttila 1936: 425; Paunonen 2001: 229). Kesti kuitenkin vielä vuosikymmeniä ennen kuin suomen kielen virallinen asema vahvistettiin: Aleksanteri II antoi Snellmanin esityksestä vuonna 1863 kieliasetuksen, jonka mukaan suomalaiselle annettiin virallisen kielen asema suomalaista kansanosaa koskevissa asioissa (Häkkinen 1994: 17).

Suomenkieliselle rahvaalle ei kuitenkaan ollut paikkaa näissä suomen kirjakielen kehittämistalkoissa. Uuden kirjasuomen normit välittyivät heille hiljalleen lukutaidon yleistymisen myötä ensin aapisten, virsikirjojen ja katekismuksen avulla ja myöhemmin sanomalehtien, muun kirjallisuuden ja kansakouluopetuksen kautta. Ymmärtävä lukeminen tuli uskonnollisten tekstien ulko- tai toistolukemisen rinnalle vasta 1840–1850-luvuilla. (Laitinen 2005: 191–193; Mäkinen 1997: 61–67.)

Savo-Karjalaisen osakunnan Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa on kirjoitettu tämän sivistyneistön suomalaisohjelman toteuttamisesta seuraavasti:

- 1) Yksi ja toinen kyllä on kokenut kunnan yhteisissä kokouksissakin sekä lukemalla että puhumalla vähitellen ja vähitellen juohattaa äitinkieltä toistenkin kumppaniensa huulille, vaan ei näistäkään koetteista ole minäkään näköistä tullut; ruotsalaisuus tahto voittaa itsensä yrittäjätki, ja Suomen halustelijat havaitsivat yrityksensä koko kunnan suomentamiseksi liian aikaiseen tapahtuneen.¹ Sen tähden ja mietteestä, kuinka tarpeellinen ja sijassaolevalta ajalta pakotettuki äitinkielen laveammalta sekä levittäminen että tunteminen on ja kuinka pian tämänkaltaisen leviännän ja sivistyneimpiinkin juurunnan pitäsi tapahtuman -- (Johdatus eli pöytäkirjaniteen alkusanat)
- 2) Toisesta tarkoituksessa arveli Koranteri ei kiiruten vaan lepäilen ja tarkasti ynnä tukevasti ylistävää töitämme Suomessa pidettävän edestyttää. Kolmeksi varoitti hän Suomen kovin ja liian palavasti kilvoittavaisia kumpaliansa olemaan ei kovin innossaan ylpiät, pahuutta siitä vaan seuraavan, tarinatkin pahaa van ovat tuoneet, peljästyttännyt kaikki kanat häkkiinsä, siellä kaikessa alamaisuudessa vaan odottaen, tuli tuosta mitkä kovat jääsatehet ja kovat pakkaset sitte tahdonsa. (18.5.1847)

Esimerkeistä käy ilmi, että suomen kielen kehittäminen ja aseman parantaminen nähtiin työläänä ja vastarintaa kohtaavana, erityisesti (ruotsinkielisen) sivistyneistön suunnalta. Esiin nousee myös ajatus siitä, että työtä suomalaisuusaatteen eteen pitäisi tehdä pitkäjänteisesti ja tarkasti, *ei kiiruten vaan lepäilen*, sekä varovaisesti yhteiskunnallisen tilanteen huomioon ottaen. Esimerkin 2 mukaan toiminta tulisi olla innokasta, mutta pysytellä rangaistusten pelossa venäläisiltä valtaapitäviltä piilossa. Esimerkissä 1 mainittu suomalaistamisaikomusten ennenaikaisuus toistuu myös Julius Krohnin kirjoittamassa kuvauksessa:

Muistan minä vielä, kuinka masentuneena palasin kotiin eräänä iltana, jonka olin viettänyt Ahlqvist'n, Tikkasen, Polén'in ja Salmelaisen kanssa ja jossa olin ottanut puheeksi, eikö jo olisi meidän aika ruveta suomea edes keskenämme viljelemään, vaan olin tullut nauretuksi ja erittäin viimeksimainitulta saanut pitkän selityksen sen tarpeettomuudesta ja ennen-aikaisuudesta. (Krohn 1897: 10)

Arvovaltainen fennomaaniseurue torjui nuoren ja innokkaan Krohnin ehdotuksen vedoten myös esimerkissä 1 mainittuun suomen kielen hyväksi tehtyjen toimien ennenaikaisuuteen. Sekä esimerkeistä että Krohnin kuvauksesta muodostuu kuva

¹ Esimerkkien lihavoinnit aineistokatkelmissa eivät ole alkuperäisiä, vaan olen tehnyt ne korostamaan tutkimukseni kannalta oleellisimpia kohtia.

suomalaisuusaatteen kannattajista työtaakan hieman lannistamina, mutta tarkoituksiperiinsä uskovina. 1800-luvun alkupuolen kielimiehet näyttäisivät suhtautuneen suomen kielen kehittämiseen realistisesti ja tietäneen edessä olevan työn ottavan aikaa ja ponnisteluja.

Toisaalta monien suomalaisuusponnistelujen näyttämönä toiminut yliopisto ei keisarillisen hallinnon alaisena laitoksena mahdollisesti ollut suotuisin ympäristö nopeille muutoksille. August Ahlqvistin, Paavo Tikkasen ja myöhemmin Krohnin kaltaiset innokkaat suomalaisuusmiehet tekivät hartiavoimin töitä suomen aseman parantamiseksi, mutta suomen soveltuvuutta tieteen kieleksi epäiltiin pitkään. Yliopisto suomenkielistyikin oppilaitoksista viimeisenä, ja vasta vuonna 1894 annettiin asetus, jonka mukaan kaikkien yliopisto-opettajan virkaan pyrkivien oli osoitettava suomen kielen taitonsa. 1900-luvun alkuun mennessä suomi oli opetuskielenä jo kolmanneksella opettajista. (Hakulinen ym. 2009: 26.) Oppiaineista kielipolitiikan kärjessä oli lääketiede, lääkäriseura Duodecimien johtamana (ks. Haarala ym. 1999).

2.3 Savo-Karjalainen osakunta

Ensimmäiset Turun akatemian ylioppilaiden yhteenliittymät 1600-luvun puolivälin paikkeilla syntyivät keski-eurooppalaisen mallin mukaisesti maakunnalliselle pohjalle. Jo keskiajan varhaisimmissa yliopistoissa oppilaat olivat järjestäytyneet syntymämaansa perusteella korporaatioihin ja myöhemmin kansakunniksi, *nationes*, joiden piirissä annettiin yliopisto-opetusta ja käytettiin yliopistolle privilegioissa myönnettyä kurinpito- ja tuomivaltaa. Vieraaseen kaupunkiin muuttaneet ylioppilaat ryhmittivät syntymäseutunsa mukaan yhdistyksiksi ja tunsivat niin edustavansa kotiseutuaan ja sen ihmisiä. Kansakunta-nimitys vaihtui osakunnaksi yliopiston muuttaessa Helsinkiin vuonna 1828. (Waris 1939: 2–15.)

Jo vuonna 1643 Turun akatemian ylioppilaat jakautuivat kymmeneen eri kansakuntaan, joista yksikään ei edustanut Itä-Suomea. Kymmenen vuoden kuluttua akatemian piiriin kuitenkin ilmestyi savolaisten, viipurilaisten ja hämäläisten kansakunta, joka muodosti pohjan vuonna 1679 muodostetulle Viipurilaiselle kansa-

kunnalle. Tämä yhdistys siirtyi Turun akatemian jälkeen uuteen yliopistokaupunkiin, jossa se jatkoi elämäänsä vielä viisi vuotta ennen kuin se jaettiin konsistorin päätöksellä vuonna 1833 kahteen osakuntaan, Viipurilaiseen ja Savo-Karjalaiseen. Helsingin yliopiston Savolainen Osakunta syntyi vuonna 1905, jolloin Savo-Karjalainen osakunta puolestaan jakautui Savolaiseksi osakunnaksi ja Karjalaiseksi osakunnaksi. (Toikkanen 1997: 11–12.)

Erityisesti Itä-Suomelle yliopiston siirto Turusta Helsinkiin tuli tärkeäksi taitekohdaksi. Aiemmin heikolla kannalla ollut kouluopetus, kauppiassukujen nuorten siirtyminen liike-elämään ilman yliopistosivistystä ja ulkomaisten yliopistojen, erityisesti Tarton ja Pietarin, viehätys olivat verottaneet Turun akatemiaan opiskelemaan lähtevien itäsuomalaisten määrää. Sen jälkeen kun yliopisto siirrettiin lähemmäs Itä-Suomea, kasvoi sieltä kotoisin olevien ylioppilaitten määrä nopeasti. Viipurilaisen osakunnan jäsenmäärä kasvoi vuosien 1828–1832 aikana alle kuudestakymmenestä lähes sataan. (Waris 1939: 2–15.)

Jäsenmäärän kasvaessa opiskelijoiden henkilökohtainen side osakuntaan oheni, eivätkä sen johtomiehet enää tunteneet kaikkia uusia jäseniä kuten aiemmin. Kurin säilyttämisen takia tiukennetut säännöt ja niiden rikkomisesta seuranneet nuhtelut ja rangaistukset kiristivät yliopiston ilmapiiriä ja johtivat opettajien ja oppilaitten välisen luottamuksen vähenemiseen. Myös osakuntien sisäiset ristiriidat niin vanhemman ja nuoremman akateemisen sukupolven kuin oppilaiden ja inspektorin välillä aiheuttivat kiistoja ja lopulta toimia, joilla Viipurilainen osakunta jaettiin kahteen helpommin hallittavaan osaan. Osakuntalaiset eivät olleet tyytyväisiä tähän vanhoja perinteitä rikkovaan ja yhteenkuuluvuutta vähentävään päätökseen. Uusi Savo-Karjalainen osakunta ei päässytäkään sisäisesti yhtenäiseksi ja toimintakykyiseksi ennen kuin jakoa vastaan taistellut sukupolvi siirtyi pois yliopistoelämästä. (Waris 1939: 20–25.)

Savo-Karjalainen osakunta oli kooltaan yleensä toiseksi suurin niin kauan kuin Pohjalainen osakunta pysyi jakautumattomana. Vuodesta 1837 alkaen Savo-Karjalainen valtasikin yliopiston suurimman osakunnan aseman ja pysyi siinä kymmenisen vuotta. Ajanjaksolla 1833–52 keskimääräinen jäsenluku oli 72. Osakunnan sisäiseen rakenteeseen ja sen jäsenmäärään vaikuttivat osakuntalaisten opintosuunta ja opiskeluajan pituus. Lähes neljännes osakuntalaisista oli teologeja, jotka

valmistuivat ilman yhteistä loppututkintoa selvästi monia muita aloja nopeammin. Toiseksi suurin ryhmä osakunnassa olivat juristit, jotka kouluttautuivat hallintovirkoihin ja tuomareiksi. Sekä juristit että filosofisen tiedekunnan opiskelijat käyttivät lukuihinsa keskimäärin viidestä kuuteen vuotta. Vähiten (noin 5 %) osakunnassa oli mukana lääkäriksi opiskelevia. Näiden harvojen opinnot myös kestivät keskimäärin yli yhdeksän vuotta. (Waris 1939: 30–38). Savo-Karjalainen osakunta koostui kolmen läänin alueelta kotoisin olleista ylioppilaista, minkä voisi odottaa johtaneen ristiriitoihin ja ryhmittäytymiseen osakunnassa. Yksikielisyyden ja itäsuomalaisen kulttuurialueen yhtenäisyyden katsotaan kuitenkin tehneen osakunnasta hengeltään yhtenäisen (Toikkanen 1997: 14).

Sosiaaliselta syntyperältään selkeä enemmistö osakunnan opiskelijoista oli säätyläisiä: heidän isänsä kuuluivat joko ylempään tai alempaan virkamieskuntaan, papistoon tai upseeristoon. Porvaristoon ja talonpoikaisväestöön osakunnan jäsenistä kuului vain muutama, vaikka Savossa ja Karjalassa heidän osuutensa väestöstä oli yli 96 %. Savo-Karjalainen osakunta oli myös aatelissyntyisten ylioppilaitten suosiossa erityisesti *Kalevalan* ilmestymisen jälkeisinä vuosina ja useat heistä päätyivät jäseniksi kansallisromanttisen aatteen innoittamina. (Waris 1939: 44–52.)

Savo-Karjalaisen osakunnan näkyvimpanä toimintamuotona voidaan pitää kansanvalistustyötä. Kansallinen nousu sai osakunnan jäsenet kiinnittämään huomiota siihen sivistyksen tilaan, jossa kotimaakuntien rahvas tuolloin eli. Osakuntalaiset halusivat tuoda suomenkielisen väestön luokse itse omaksumansa sivistysperinnön. Kansanvalistustyötä tehtiin jo osakunnan varhaisina hetkinä, mutta osakunnan laillistuttua vuonna 1868 toimintamuoto käynnistyi tarmokkaasti. Kotiseudullaan vierailleet ylioppilaat laajensivat kansanvalistusta- ja opetusta tiukasta kirkon hallinnasta. Samalla osakuntalaiset toivat myös mukanaan hitusen uudenlaista henkistä vapautta staattisen yhteiskunnan ja tiukan kirkollisen otteen alle eläville kansalaisille. (Toikkanen 1997: 31–32, 44.)

Kiihkeä kansallishenki ja suomenmielisyys herättelivät myös Savo-Karjalaisen osakunnan jäseniä 1840-luvulla. *Kalevalan* ansioita hehkutettiin 1830-luvun loppupuolella lähinnä Pohjalaisessa osakunnassa, mutta hiljalleen myös toiminnassaan vaisussa Savo-Karjalaisessa osakunnassa alkoi viritä kalevalainen innostus (Häkkinen 2003: 17). Osakunnan piirissä pidetyt suomenkieliset vuosijuhlapuheet

ja väitökset sekä innokkaimpien ”opintomatkat” Sisä-Suomeen kertoivat jäsenien suomen kieltä kohtaan nousseesta kunnioituksesta. (Waris 1939: 152.) Vuonna 1845 Savo-Karjalaisessa osakunnassa oli jo kansallisilla harrastuksilla luja pohja, jonka maaperän Fabian Collan oli kuraattorikaudellaan 1840–1844 valmistellut. Collania vuonna 1844 kuraattorina seuranneen Herman Kellgrenin aikana alkoi osakunnassa Snellmanin innoittama voimakkaan kansallishengen leimaama suomalaisuustoiminta. (Kohtamäki 1956: 31–33.) Savo-Karjalaisessa osakunnassa pidettiin myös suomenkielisiä väittäjäisiä jo 1830-luvulla, ja vuonna 1847 väittäjäisissä siirryttiin pääasiassa latinasta suomen kieleen (Luukkanen 2005: 59). Myös Savo-Karjalaisen osakunnan vuosijuhla 1845 sai osakseen suurta huomiota, koska se oli akateemisista juhlatilaisuuksista ensimmäinen, jossa pidettiin suomenkielisiä puheita (Häkkinen 1994: 70). Savo-Karjalaista osakuntaa onkin luonnehdittu *ylioppilasyhteisöistä suomenmielisimmäksi* (Paikkala 2004: 78).

Savo-Karjalaisen osakunnan jäsenistä monet kuuluivat Jumaluusopilliseen ylioppilastiedekuntaan, joka ensimmäisenä virallisena organisaationa Helsingin yliopistossa otti suomen pääkielekseen vuonna 1853. Käytännössä tiedekuntayhdistyksen kokouksissa puhuttiin ruotsia ja pöytäkirjat laadittiin sekä suomeksi että – dekaanin vaatimuksesta – ruotsiksi. Kiinnostavaa on, että kielenvalinta tapahtui tiedekunnassa, jossa papiston jälkeläiset ja ensimmäisen polven ylioppilaat olivat muihin tiedekuntiin verrattuna yliedustettuina. Kielellinen fennomania oli saanut voimakasta kannatusta ruotsiksi koulunsa käyneiden tulevien pappien keskuudessa, ja tiedekunnassa vuonna 1853 tapahtunutta kielenvalintaa edesauttoikin ylioppilaiden oma aktiivisuus suomen kielen harrastamisessa. (Luukkanen 2005: 56–59.) Valveutuneita suomen kielen harrastajia oli ollut papiston keskuudessa jo vuosisadan ensimmäisillä vuosikymmenillä, mistä kertoo esimerkiksi papiston suuri edustus vuonna 1831 perustetussa Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa (vuosina 1831–1849 neljäsnes jäsenistä). Papiston on esitettykin olleen ensimmäinen sosiaalinen verkosto, joka toimiessaan kansan ja sivistyneistön välillä levitti yliopistossa jaloja saanutta kansallistunnetta eri puolille Suomea. (Sulkunen 2004: 46–52.)

Herman Kellgrenin kuraattorikaudella osakunnan julkaisutoiminta lähti kunnolla käyntiin. Opiskelijoiden piirissä oli virinnyt innostus julkaista kaunokirjallisia kalentereita, jotka pitivät sisällään muun muassa alkuperäisiä ja käännettyjä runoja

sekä kirjallisuuden ja historian alan artikkeleita. Savo-Karjalaisen osakunnan opiskelijat ottivat kuitenkin toisenlaisen lähestymistavan ja perustivat sarjan *Lukemisia Suomen Kansan hyödyksi, Savo-Karjalaisten Oppiwaisten toimittamia*. Ensimmäinen nide ilmestyi jo kesällä 1845, ja toinen osa seuraavana vuonna. Niteiden myynti tapahtui velvoittamalla oman ja naapuriosakuntien opiskelijat myymään niitä lomaillessaan kotipaikkakunnillaan. *Lukemiset* otettiin vastaan innostuneesti, ja kauppa kävi vilkkaasti erityisesti Itä-Suomessa ja Pohjanmaalla. Julkaisuja keuhuttiin myös julkisesti sanomalehdissä ja niitä pidettiin kansanvalistuksellisesti arvokaina. Ensimmäistä osaa painettiin 4 000 kappaletta ja seuraavien osalta painosmäärää nostettiin aina 6 000:een. (Waris 1939: 188–190; Häkkinen 2003: 24–25, Klinge 2002b: 257.)

2.4 Tutkimuskysymykset

Tutkimukseni tarkoituksena on selvittää, millaisia kieli-ideologioita Suomalais-Seuran keskustelupöytäkirjoista on mahdollista löytää. Ideologioihin pohjautuvaa kielellistä arvottamista ja normittamista tehdään niin kielestä puhuttaessa kuin sitä käytettäessä. Huomioin tutkimuksessani näin ollen sekä metatason että kielellisen tason: pyrin etsimään kieli-ideologioita sekä pöytäkirjojen sisällöstä että niiden kielestä. Ovatko Suomalais-Seuran jäsenet yksimielisiä kokouksissa esitetyistä kielellisistä ihanteista ja suomen kielen kehitystoimista ja kuinka niitä perustellaan? Kirjoittavatko pöytäkirjojen kirjurit Suomalais-Seuran kokouksissa esiin tulleiden kielellisten normien mukaisesti?

Tutkimusotteeni on kvalitatiivinen: pyrin tutkimukseni ja aineistoesimerkieni kautta valaisemaan kieli-ideologioita ilmiönä. Työni on aineistolähtöistä eli tavoitteenani on edetä erilaisten kielellisten tekojen kautta niiden takana vaikuttaviin kielellisiin ideologioihin. Tutkimukseni analyysiosuudessa on kuitenkin myös käytetty hieman kvantitatiivisia menetelmiä: tuon esiin myös muutamien pöytäkirjojen kielestä tekemieni havaintojen yleisyyttä koko aineistossa. Uskon kielellisten piirteiden esiintymistiheyden tutkimisen olevan tärkeää, jotta niihin vaikuttaneet normit saataisiin paljastettua. Esimerkiksi useasti samassa, yleiskielestä poik-

keavassa kirjoitusasussa esiintyvä sana kielii jotain joko yhteisön tai kirjurin omaksumasta normista. Myös useasti aineistossa toistuvat metaforat ovat kiinnostavia kieli-ideologioiden näkökulmasta.

Metakielessä mahdollisia kieli-ideologisia merkkejä ovat esimerkiksi erilaiset kommentit ”oikeasta” ja ”väärästä” tai ”hyvästä” ja ”huonosta” kielimuodosta perusteluineen tai normeihin vetoaminen argumentteina. Kieli-ideologiat voivat siis olla eksplisiittisiä näkemyksiä siitä, mikä on kielen arvo, merkitys ja tehtävä erilaisissa sosiaalisissa konteksteissa (Mäntynen 2012: 378). Suomalais-Seura perustui yhdessä suomen kielen hyväksi toimiseen, joten kokoukset muodostuivat pitkälti väitöksistä ja yhdessä suomentamisesta. Erilaisia kieli-ideologioita kannattaneet suomen kielen vaalijat joutuivat keskustelemaan kirjakielen normeista yhteisen lopputuloksen aikaansaamiseksi.

Pöytäkirjojen kieli puolestaan kertoo kirjurina toimineen ihmisen omaksumista kieli-ideologioista. Kirjurin tekemät kielelliset valinnat saattavat kuitenkin olla ristiriidassa itse pöytäkirjan referoimien keskustelujen kanssa. Tutkin kirjurien käyttämää kieltä kolmen näkökulman kautta: referoinnin, vanhan kirjasuomen vaikutuksen ja murteisuuden. Pöytäkirjojen moniäänisyyden luovat referointi ja evaluointi ovat kiinnostavia ikkunoita kirjurien ajatuksiin. Kirjurien kommentit esimerkiksi kokouksissa pidetyn esitelmän laadusta saattavat myös valottaa heidän omaksumiaan kielellisiä ideologioita. Suomalais-Seuran pöytäkirjoista on selkeästi havaittavissa vanhalle kirjasuomelle ominaisia piirteitä sekä Itä-Suomen murteille tyypillisiä muotoja, joita tutkimalla pyrin vastaamaan kysymykseen, millainen suhde kirjoittajilla oli kirjakielen muotoutuviin standardeihin.

Tutkimukseni apukeinona käytän jo olemassa olevaa teoriaa. Työni ensimmäisiä lukuja varten olen kerännyt tulkintateoriaa, kuten tietoa kieli-ideologioista, kielenohjailusta ja 1800-luvulla tapahtuneista yhteiskunnallisista muutoksista. Lähestyn aineistoani näiden tietojen kautta. Erityisesti 1800-luvun Suomen aateilma-
piirin ja suomen kielen tilanteen tarkastelu on tutkimukseni kannalta olennaista ja aineiston tulkintaa ohjaavaa. Tulen myös arvioimaan työni aineistoa keräämäni taustateoriaa vasten, esimerkiksi yhdistämällä jo aiempien tutkimusten antamien perusteiden avulla löytämäni kieli-ideologiset merkit tiettyihin ajatussuuntiin ja nii-

den edustamiin käytäntöihin. Toisaalta vertailen myös pöytäkirjoista tekemiäni havaintoja aiempaan tutkimustietoon 1800-luvun suomen kirjakielen tilanteesta ja kehittymisestä. Pohdin esimerkiksi käyttävätkö kirjurit kirjoittaessaan edistyksellisesti joitakin itämurteiden piirteitä, vaikkei niitä ollut hyväksytty standardikieleen.

Savo-Karjalaisen osakunnan keskusteluseura on kiinnostava kieli-ideologisen tutkimuksen kohde, koska se saattoi yhteen 1800-luvun tunnetuimpia suomen kielen kehittäjiä. Kokouksissa käytiin kiivaita väittelyitä suomen kielen asemasta ja kehittämistoimista eri ideologisia suuntauksia edustavien kielimiesten kesken. Savo-Karjalaisen osakunnan yhteyteen on usein liitetty kuvailut *suomalaismielinen* ja *ennalta kävijä* (ks. luku 2.3), jotka 1800-luvun kontekstissa usein viittaavat nationalismiin ja kansallisromanttisiin ajatuksiin. Voi kuitenkin olettaa, ettei suomen kielen kehitys ollut suoraviivaisesti kansallisromanttikkojen kielenohjailun alaista, vaan kirjasuomen rakentamisesta käytiin monimuotoista keskustelua, jossa olivat periaatteiden lisäksi vastakkain ihmiset.

3 Suomalais-Seura ja kokouspöytäkirjat

Tutkimukseni aineistona olevat 1840-luvulla kirjoitetut pöytäkirjat luovat kuvaa Savo-Karjalaisen osakunnan sisäisen keskusteluseuran kokoushetkistä, sen osallistujista ja puheenaiheista. Niiden sivut kätkevätkin riveilleen palan suomen kielen ja sitä kehittäneiden kielimiesten historiaa. Kieli-ideologisen tutkimuksen kannalta Suomalais-Seuran tekstit toimivat ajankuvana, mutta täysin aukoton niiden perusteella tehty tulkinta ei ole. Tässä luvussa pyrin aineiston esittelyn ohella tuomaan myös esiin ne haasteet, joita historiallisten käsikirjoitusten tulkintaan liittyy. Tässä luvussa esittelen Suomalais-Seuran ja sen tuottamien kokouspöytäkirjojen lisäksi hieman sitä, millaisia asioita tulee ottaa huomioon pöytäkirjoja tutkiessa ja millainen tekstilaji pöytäkirja on.

3.1 Suomalais-Seura ja sen jäsenet

Ajatus suomen kirjakielen kehittämisestä ja suomen kielen aseman kohottamisesta nousi pintaan jo 1800-luvun alussa Turun Akatemian nuorten suomenmielisten opettajien ja opiskelijoiden keskuudessa. Pohjoispohjalaisten ylioppilaiden keskuudessa oli syntynyt vuonna 1815 suomen kieltä vaalinut epävirallinen seura, johtohenkilönään nuori K. E. Keckman. (Ruutu 1937: 4.) Juhana Vilhelm Snellmanin luonnostelemaa suomalaista kieli- ja kansallisuuspoliittista ohjelmaa seurannutta kautta, jolloin huomio kiinnittyi suomen kieleen, sen asemaan ja käyttöön, on luonnehdittu kulttuurifennomanian ja snellmannilaisen aktivismin ajaksi (Paunonen 2001: 228). Esimerkiksi 1844 Snellman oli alkanut julkaista *Maamiehen ystävää* ja kansallisessa herätystyössään keskeistä *Saima*-lehteä (Anttila 1932: 33).

Savo-Karjalainen osakunnan opiskelijoiden isänmaallinen into näkyi ensin korkealentoisissa ruotsinkielisissä puheissa ja suomalaisuuspyrkimyksiä vastustaneiden kritisoinnissa. Konkreettisia käytännön toimia esitteli vasta Paavo Tikkanen vuonna 1844 pitämässään esitelmässä, jossa hän antoi ehdotuksia niin opiskelijoiden keskinäisestä toiminnasta kuin suurelle yleisölle suunnatuista toimista suomen kielen kehittämiseksi ja sen aseman parantamiseksi. Tikkanen muun muassa ehdotti, että osakunnan opiskelijat kokoontuisivat viikoittain lukemaan Suomen historiaa parantaakseen kielitaitoaan ja historiantuntemustaan. Muina ehdotettuina toimina olivat papeiksi aikovien suomenkielisten saarnojen kirjoitusharjoitukset, opettavaisten kansankirjojen toimittaminen, suomalaisen sanomalehden luominen ja suomenkielisten koulukirjojen laatiminen. (Häkkinen 2003: 19; Waris 1939: 139–158.)

Savo-Karjalaisen osakunnan kokouksessa Tikkasen ehdottaman suomen kielen erityisosaston perustaminen toteutui: vuonna 1846 syntyi Savo-Karjalaisen osakunnan Suomalais-Seura, joka keskittyi toiminnassaan suomen kieltä ja sen oikeaa käyttöä koskeviin kysymyksiin ja väittelyihin (Waris 1939: 153). Suomalais-Seuran perustamisesta kerrottiin Savo-Karjalaisen osakunnan kokouksessa:

- 3) Tässä toivossa ilmoittikin tämän Suomalaisseuran esimies osakkeen hoitaja Magister Clewi kaikille edellisessä yhteisessä kokouksessa läsnäole-

ville osakeen jäsenille näiden suomalaiskokouksien aikenensa ja tarkoituksensa alkavan tulevana tiistaina 3:na päivänä marras kuuta, näin kehottavaisilla sanoilla kääntäen kaikkien mieliä näihin kokouksiin. (Johdatus)

Seuran esimiehenä oli Z. Cleve, jota pöytäkirjoissa tavallisesti kutsutaan nimellä *Magister Clevi* (esimerkki 3) tai *Makister Klevi*. Jäseninä oli osakunnan innokkaimpia suomalaisuusmiehiä. (Kohtamäki 1956: 97). Suomalais-Seuran jäsenet tunsivat olevansa suomalaisuusaatteen etulinjassa ja tekemässä tärkeää työtä suomen kielen aseman parantamiseksi. Seuran jäsen Europaeus kirjoittikin 20.5.1949 August Ahlqvistille lähettämässään kirjeessä: *Me Suomettaren kirjoittajat tunsimme toisemme suomalaisuuden työmieheksi jo 1846 ja ennenkin* (Timonen 1988: 217). Suomen kirjakielen kehittämistyö nähtiin mahdollisesti sekä ylpeyden aiheena että eräänlaisena moraalisen taakkana, joka painoi *parhaimpien suomalaisten* hartioilla. Nuoret, innokkaat ylioppilaat kokivat olevansa suomen kielen “pelastajia”:

- 4) Kauan ja yhteisesti on jo valitettu sitä suurta valtaa, joka Ruotsilla on meidän parhaimmienki suomalaisten ylitse, ja toiselta puolen sitä sanomatonta heikkoutta äitinkielessä, joka niin surkiasti rasittaa vielä Savokarjalaistakin oppivaiskuntaa, ehkä sen pitäisi olla ensimmäisinä tien karsijina ja niin toisillekin näyttää, kuta suuntaa matkan on meneminen. (Johdatus)
- 5) Seuran istuttua alettiin työ ja aluksi luki Polen vähäsen kirjoitelman nimeltä: muuan sana Suomalaisista kokouksistamme, koittaen näyttää siinä näiden kokousten tarkoituksen ynnä tänä etenkin suuren tarpeellisuuden, kuinka meidän, jotka olemme nuoret, pitäisi kaikella tavalla koittaa edestyttää omaa äitinkieltämme, jos Venäjätä muka emme tahdo päästää vallan päälle. (5.10.1847)

Kansallisromanttisten tavoitteiden lisäksi seuran jäsenet halusivat konkreettisesti edesauttaa suomen kielen leviämistä ja yleistymistä erityisesti sivistyneistön piireissä. Seuran pohdinnoista kuvastuu kiihkeä pyrkimys kehittymässä olevan kirjakielen rikastuttamiseen ja omien käsitteiden luomiseen. Orientoituminen oli vaikeata, hapuultiin, mutta pysyviäkin termejä ja sanontoja luotiin (Kohtamäki 1956: 35). Suomalais-Seuran pöytäkirjaniteen ensimmäisessä kirjoituksessa kerrotaan seuran toiminnasta ja tavoitteista:

- 6) Sentähden ja miettiessä, kuinka tarpeellinen ja sisässäolevalta ajalta pakotettuki äitinkielen laveammalta sekä levittäminen että tunteminen on, ja kuinka pian tämänkaltaisen levittäminen ja sivistyneimpiinkin juurrunnan pitäisi tapahtuman, jos muka muuten Wenäjätä, tätä kurjain kieltä, ja muuta pahaa Suomea sortamasta estää, katsottiin tällä kertaa sopivimmaksi, että kaikki Suomen Kirjoittamista ja puhunnaa haluavat ja rakastavat kerran viikossa, taikka Tiistaina Kunnan huoneihin kokoutuisivat ja siinä äitinkielellä keskustelisivat, mitä milloinkin aineeksi sattusi.
(Johdatus)

Huomionarvoista on, että johdannossa (esimerkki 6) mainitaan suomen kielen käyttö kokouksien keskusteluissa. Vaikka suomen kirjakielen kehittämisessä otettiin askelia eteenpäin, puuttui yhteinen, varsinkin virallisissa yhteyksissä käytettävä puhekieli. Fennomaanien piirissä syntyneistä suomalaisuusohjelmista ja -pyrkimyksistä huolimatta suomen kielen käyttäminen puhekielenä ei ollutkaan vielä 1850-luvulla tavallista. Suomen puhekieli alkoi kuitenkin Suomalais-Seuran keskustelujen lisäksi kehittyä sekä erilaisten liittojen (Nuorten Suomalaisuuden Liitto, Suomen Ystävien liitto), keskusteluryhmien ja iltaseurojen (Suomalainen iltaseura, Turun iltaseura) ansiosta että suomen kotikielekseen omaksuneiden säätyläisten ponnistelujen johdosta. Nuoren suomalaisen sivistyneistön puhekieli etsi kuitenkin vielä 1860–70-luvulla muotoaan: kielenvaihtajat puhuivat kielioppeista ja sanakirjoista oppimaansa kirjakieltä ja maaseudulta tulleet ylioppilaat oman alueensa murretta. (Paunonen 2001: 234–234.)

Suomalais-Seura oli vain osakunnan toimintamuoto eikä erillinen seura omine jäsenineen. Savo-Karjalaisen osakunnan parissa vaikuttaneista jäsenistä siis koostui pienehkö ryhmittymä: esimiehenä toimi jo osakunnan kuraattorin toimia hoitanut Z.J. Cleve, kirjureina Rietrikki Polén ja August Ahlqvist. Pöytäkirjoissa mainitaan myös nimeltä esimerkiksi Aksel Aspelund, A. G. Corander, D.E.D. Europaeus ja Paavo Tikkanen. Pöytäkirjojen mukaan kokouksissa on alkuvaiheessa paikalla parikymmentä jäsentä, mutta ajan kuluessa aina vain vähemmän. (Waris 1939: 152–158.) Suomalais-Seuran toiminnasta ei löydy enää pöytäkirjoja loppupuolelta vuotta 1847. Kohtamäki (1956: 36–37) toteaaakin Suomalais-Seuraa käsittelevässä tekstissään, että ”tämä kevättalvella 1847 juhlavasti perustettu liitto sammui alkuunsa”. Hänen mukaansa yhtenä syynä saattoi olla se, että ”mahdollisuudet

käytännölliselle suomalaisuustyölle eivät olleet tuolloin vielä suuret, kun Savo-karjalaisessa osakunnassakin - Ahlqvistin sanojen mukaan - voi yhden käden sormilla laskea ne, jotka täydellisesti hallitsivat suomen kielen”. Suomalais-Seuran piirissä syntyi sen loppuvaiheilla kuitenkin myös toinen, yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen tähtäävä yritys. Nuorten suomalaisuuden liiton oli määrä ajaa voimakkaasti suomen kielen asiaa ja vapauttaa opiskelijat ruotsin kielen käytöstä. Maaliskuussa 1847 pidetyssä perustuskokouksessa liittosopimuksen allekirjoitti yksitoista opiskelijaa, joiden joukossa oli Suomalais-Seuran aktiiveja kuten Ahlqvist, Tikkanen ja Europaeus. Ajatukset suomen kielen käyttämisestä ja ruotsin kielen karsimisesta eivät kuitenkaan saaneet aikaan suurisuuntaisia toimia. (Waris 1939: 156–162; Häkkinen 2003: 23.)

Suomalais-Seuran kokoukset olivat pöytäkirjojen perusteella vilkkaita ja suomen kielen kysymyksistä keskusteltiin innokkaasti. Usein niissä pidettiin esitelmiä tai luettiin jäsenten valmistamia kaunokirjallisia sepitelmiä tai osia suomennoksista. Kokouspöytäkirjoista käy ilmi, että monet seuran jäsenistä olivat aloittelijoita suomen kielen käytössä, joten käännösharjoituksissa sattui usein kummalluksia ja käytiin keskusteluja sopivimmista suomennoksista. Useampien kokouksien ohjelmaan kuuluivat myös väittäjäiset. Turun ajoilta peräisin olevat väitösharjoitukset olivat vielä 1830-luvun alussa olleet miltei ainoita toiminnan merkkejä monissa osakunnissa. Savo-Karjalaisessa osakunnassa ne Collanin kuraattorikaudella jäivät syrjään, kun kokouksissa alettiin pitää esitelmiä ja keskustella ajankohtaisista asioista, mutta Suomalais-Seura elvytti vanhat väitösharjoitukset opponenteineen. Kun teesit ennen olivat latinankielisiä ja väittelyn tarkoituksena oli latinan taidon vahvistaminen, muuttuivat väitöstilaisuudet nyt seuran kokouksissa suomenkielisiksi. Väitteet kumpusivat monista eri aloista, mutta useimmiten käsitelty väitöslause oli suomalainen sananlasku. Väitösharjoitusten luonne oli näin jotenkin suomen kielen oppimiseen ja sen kehittämiseen tähtäävä. Jäsenet *kopuuttivat* ja *morkasivat* innokkaasti toistensa aikaansaannoksia. (Kohtamäki 1956: 33–37.)

3.2 Suomalais-Seuran kokouspöytäkirjat

Tutkimukseni aineistona ovat Savo-Karjalaisen osakunnan sisällä vuosina 1846–1847 toimineen Suomalais-Seuran kokousten pöytäkirjat (*Savokarjalais osakunnan Suomalais Seuran Ainehisto 1846–1847*). Aineisto on luettavissa Kansalliskirjaston erikoislukusalissa, joka on tarkoitettu kokoelmien vanhimman ja hauraimman osan käyttöön osana tutkimustyötä. Suomalais-Seuran pöytäkirjoja on neljätoista kappaletta (yhteensä 18 sivua), ja ne kaikki on kirjoitettu samaan kirjaan. Kokouksia pidettiin kerran viikossa ja niihin osallistui joskus jopa *kolmatt kymmentä henkeä* (17.11.1846) osakunnasta.

Vuoden 1846 kokoukset olivat aikavälillä 3.11.–8.12. ja vuoden 1847 6.4.–18.5. kevätlukukaudella ja 5.10.–20.10. syyslukukaudella. Yhdestätoista kokouksesta on kirjoitettu pöytäkirja, kolmesta on vain mainittu syy niiden peruuntumiseen. Kokousten peruuntumisen syynä on ollut kaikissa tapauksissa osanottajien vähäinen määrä:

- 7) Oli niin paljon osakunnan jäseniä koolla, että jos heidät olisi huoneen neljään nurkkaan jakanut, niin olisi tainnut joka nurkan osaksi tulla puolitietoista miestä. (6.4.1847)

Kahden kokouksen osalta kirjuri on antanut selityksen jäsenten poissaololle:

- 8) Ei ollutkaan mitään kokousta. Osakkeen jäsenet, samati kun muutkin kaupunkilaiset olivat yhdessä Akademian juhla-sakissa soittoa kuuntelemassa. Suomalaiset kokeet ja ilot saavat seisauttua kun muita parempia ja iloisempia on tarjona. (20.4.1847)
- 9) Sama onni saavutti kokousta tänä iltana 20:na p. Huhti kuutakin. Jäsenet, ainakin halullisimmin, olivat soittoa ja kaupungin nuoria neitosia hyväilemässä. (4.5.1847)

Kolme peruuntunutta kokousta sijoittuvat kaikki kevätlukukaudelle 1847, jolloin Suomalais-Seuran ensi-innostus on jo alkanut hiipua ja useat jäsenistä olivat kiireisiä tahoillaan muiden suomen kielen ja kulttuurin kehitysprojektien parissa. Esimerkiksi pöytäkirjoissa aiemmin mainitut Ahlqvist ja Tikkanen olivat mukana pe-

rustamassa vuoden 1847 alusta ilmestynyttä *Suometar*-lehteä. Kokouksiin osallistujia ei Suomalais-Seuran alusta alkaenkaan ollut pöytäkirjojen mukaan kuin korkeintaan parikymmentä per kokous. Osanottajien vähenemistä ja poissaoloja harmitellaankin muutaman pöytäkirjan ensimmäisissä lauseissa:

- 10) Tämän nuoren vasta ikään syntyneen Suomalaisseuran esimiehen Clevin tietoantamuksen mukaan Seuran ensimmäisen kerran yhteen tulevan mainitun päivän ilta-hetkeksi olikin osakkeen jäseniä kokoontunut yhteen, joskin juuri ei liäliämältä, kun toivottavaa olisi ollut, - - (3.11.1846)
- 11) Tähän toiseen kokoukseen oli siis osakkeen jäseniä ihmehen vähän, liekki ollut kymmentä henkeäkään kokoutunut, mut joka kuitenkin rattoisesti kyläl vietettiin seuraavalla tavalla. (10.11.1846)
- 12) Liki yhdeksästä kymmenestä hengestä ja osakkeen Savo-Karjalaisten jäsenistä, ei ollut täksi ilta hetkeksi, vähemmin kun muiksi edellisiksikään, kahta kymmentäkään yhdessä. (27.4.1847)

Kokouspöytäkirjojen pituudet vaihtelevat puolikkaasta niteen sivusta useampaan sivuun, ja asiakohtia on keskimäärin kolme per kokous. Kokoukset alkavat aina edellisen pöytäkirjan tarkistuksella ja osallistujien mahdollisilla kommentilla ja korjausehdotuksilla:

- 13) Luettiin edellisen kokouksen ainehisto, jota tehessä Oksanen muistutti ruotsin sanalle *sjellständighet* antamasta suomentamisestaan omituisuus parantaen sitä, niin kuin hänen mielestään paremmin sopivaksi omintakeiseksi, johon Seurakin myöntyi. Muut eivät hiskahtanut ainehistoon kuuluvista asioista mitään. (1.12.1846)

Suomalais-Seura toimi Savo-Karjalaisen osakunnan alaisuudessa, minkä vuoksi sen pöytäkirjat eivät sisällä osakunnan pöytäkirjoille tyypillisiä talous- ja jäsentietoja, vaan keskittyvät vain jäseniensä kokouksissa käymiin keskusteluihin ja väitelyihin sekä osallistujien esittelemiін töihin. Seuran kokoukset olivat näin myös varsin vapaamuotoisia ja käsiteltävät asiat monimuotoisia. Kuten edellisessä luvussa (3.1) esittelin, kokouksien aiheina olivat pöytäkirjojen mukaan muun muassa sanojen suomennokset, matkakertomukset, vanhat sananlaskut ja lasten kasvatus. Edellisessä kokouksessa usein päätetty jäsen esitteli väitteen tai tekemänsä kirjoituksen, jota Seuran valitsema vastaväittäjä ryhtyi kritisoimaan.

- 14) Huviteltuansa esinnä tavallisesti laulamalla ja muilla kaikenlaisilla, erinäisillä kansapuheilla, istuin Seura viimeksi esimiehensä kehiutuksella alas, ja käsiin otti edellisestä kokouksesta päättämänsä Suomen Historian kääntämisen, - - (17.11.1846)
- 15) Tästä päästyä nousi kova riita Sireliuksen arvelusta, että lapsesta ei koskaan murenesi vanhemminsa koissa imetyt tavansa, jota kiistäjä ei kuiten myödyttänyt, näkyväisillä esimerkilla näyttäen valheen tässä asiassa. Johdattaja M. Klevi eroitti riiteliät saen kummillaki olevan oikeuden, niin nimittäin että jos ainoasti katselemme lapsen kasvatusta isän ja äitinsa koista, niin kyllä voisi siellä saadut tavat sekä pysähtyä että mureta. (5.10.1847)

Aineistoni keskustelupöytäkirjat ovat siis käsin kirjoitettuja, mikä asettaa tietynlaisia haasteita tutkimukselle. Suurin ongelma lienee tekstien käsialan tulkittavuus: kirjurit ovat omilla persoonallisilla kirjoitustyyyleillään kirjoittaneet kuulemansa asiat niteeseen. Käsialan selkeys ja sitä kautta kirjoitettujen asioiden yksiselitteisyys eivät ole aineistossani itsestäänselvyys. Suomalais-Seuran lyhyellä toimintakaudella oli kuitenkin vain kaksi kirjuria, mikä helpottaa tulkintaa. Koska tutkimukseni koskee myös spesifejä kielen piirteitä, on tärkeää selvittää monitulkintaiset kohdat mahdollisimman hyvin. Tulkintavaikeuksien takia ratkaisemattomaksi jääneet merkinnät on jätettävä tutkimuksen tulosten ulkopuolelle.

Käsi kirjoitusten ymmärrettävyys olikin yksi aineistoani rajaavista ja sen välittämiseen vaikuttavista tekijöistä. Toinen valintaa ohjannut ominaisuus oli tekstien laatu: 1800-luvun tunnetuimpien kielimiesten suomen kieltä koskevien keskustelujen autenttiset pöytäkirjat ovat kieli-ideologioita tutkivalle kiinnostava lähde. Toisin kuin osakuntien kokouspöytäkirjat, jotka käsittelevät suurimmaksi osaksi toiminnan hallinnollisia ja taloudellisia puolia, Suomalais-Seuran kokousten muistiinpanot sisältävät, muutamaa seuran jäseniä koskevaa huomautusta lukuun ottamatta, vain keskusteluja ja väittelyitä suomen kielestä, sen piirteistä ja asemasta sekä suomenkielisistä teoksista. 1840-luku romanttisine kansallisuusaatteineen ja innokkaine kielidebatteineen piti sisällään monia kielellisiä ideologioita, jotka ovat siirtyneet kirjurien välityksellä paperille.

Savo-Karjalaisen osakunnan Suomalais-Seuran pöytäkirjat ovat mielenkiintoinen tutkimuskohde myös siksi, että ne on ajalleen poikkeuksellisesti kirjoitettu

suomen kielellä. Osakunnan 1800-luvun alun pöytäkirjat koostuivat lähinnä kuraattorin lyhyistä jäsen- ja veromerkinnöistä, kunnes 1840-luvun loppupuolella valittu ensimmäinen sihteeri ryhtyi kirjaamaan ylös myös kokousten ohjelmaa ja päätöksiä. Sekä kuraattorien aiemmat merkinnät että varhaiset pöytäkirjat ovat ruotsinkielisiä. Vaikka asiaa oli jo pidemmän aikaa suunniteltu ja pidetty esillä, siirryttiin Savo-Karjalaisessa osakunnassa suomenkielisten pöytäkirjojen pitämiseen vakinaisesti vasta vuonna 1851. Tämä oli kuitenkin aiemmin kuin yhdessäkään toisessa ylioppilaskunnassa. (Waris 1939: 110–111.) Savo-Karjalaisen osakunnan yhteyteen perustettu ”suomalaisten oma” seura antoi siis mahdollisuuden suomen kielen käyttämiseen myös pöytäkirjoissa.

3.3 Pöytäkirjat tutkimuskohteena

Aineistoni tulkinnassa tulee ottaa huomioon, millaisesta tekstilajista on kyse. Pöytäkirjat ovat moniäänisiä tekstejä, joissa referoidaan kokouksessa käytyjä keskusteluja ja tehtyjä toimia. Moniäänisyys on keskeinen kielen ominaisuus, jossa sama teksti pitää sisällään useampia näkökulmia. Suoran ja epäsuoran esityksen lisäksi erilaiset kielellis-tyylilliset keinot osoittavat tekstin sisäistä moniäänisyyttä (ks. esim. Kalliokoski 2005). Penttilän Suomen kieliopin (1963: 647) määritelmän mukaan referaatiksi nimitetään sellaista *suullista tai kirjallista esitystä, joka perustuu ja jonka eri tavoin enimmäkseen myös ilmoitetaan perustuvan johonkin toiseen kielelliseen esitykseen*. Referointi on siis puheen ja kirjoituksen esittämistä omassa tekstissä. Pöytäkirjoissa luodaan kokoukseen osallistuneiden käymä suullinen keskustelu uudestaan kirjalliseen muotoon mahdollisimman totuudenmukaisesti. Kokousten kirjurit pyrkivät kirjoittamaan ylös tilanteessa tapahtuneet asiat pääpiirteittäin reaaliajassa, sillä heillä ei ollut mahdollisuutta kirjoittaa ylös täysin sanatarkkoja sitaatteja. Referointi on kielen refleksiivinen prosessi eli kielellinen tapahtuma, joka kertoo parhaillaan meneillään olevasta tai jostain toisesta puheaktista. Kieltä käytetään tuolloin sekä metakielenä (joka kuvaa kieltä) ja objektikielenä (jota se kuvaa). Referoinnin ilmaukset voi Michael Silversteinin (1993) teorian mukaan nähdä puhumisen metapragmatiikkana, jolla yhteisöt hahmottavat kielellistä kulttuuriaan. Toisaalta referoinnin esittämään kielelliseen toimintaan viittaavat muodot

ja rakenteet pöytäkirjoissa ovat myös koodanneet yhteisön puhumisen pragmatiikkaa kirjalliseen muotoon (Laitinen 2005: 190).

Vaikka kirjurin – tai kuten aineistoni pöytäkirjoissa sanotaan, sihteerin – tehtävänä on toistaa kokouksen tapahtumat, on hänellä tekstin tekijänä valtaa vaikuttaa siihen, miten osallistujien puhe ja ajattelu pääsevät esiin ja millaisessa valossa heidät esitetään. Tekstin kirjoittaja myös päättää, keiden ääni tulee kuuluviin: hän voi jättää kirjoittamatta osallistujien puheenvuoroja tai olla nimeämättä puhujaa. Kirjurit tekevät teksteissään myös evaluointia eli arvioivat tapahtumia ja henkilöitä. Myös tekstin kirjoittajan oman puheen tai ajattelun esittäminen (referointi) on yksi evaluoinnin keino, jolla pysäytetään tapahtuma ja kohdistetaan huomio johonkin tilanteen yksityiskohtaan (ks. Labov 1972). Aineistoni kirjurit ovat ajoittain kirjoittaneet muistiin huomioita keskustelun osapuolista, esimerkiksi kritisoineet kokouksessa esitelmöivää jäsentä tai hänen puhetyyliään:

16) Sen saattaa kuitenkin sanoa että Sirelius yleensä ei voinut todistaa kirjoituksiinsa totuutta. Liekkö siis itsekään ollut vakuutettu niiden totuuksista taikka valheista. Hänen pimertävä rakkautensa ylimalkaan voipi olla tähän syynä, jonka kuitenkin itse päättäköön, hyvin tieden että Seura hänestä toivoo paisuvan kartuttavan Suomen suloisen ystävän. (5.10.1847)

17) Tämän jälkeen luki A. Ahlqvist pienen kirjoitelman nimellä: ”Rahvaan huvikkeista muuan esimerkki”, tavallisella pikaisella ja loppuhun kiirehtivällä tavallaan, josta häntä monesti muusain kohdassa häittävästä tavasta Seura luulee hänen kohtakin luopuvan. (3.11.1846)

Pöytäkirjojen tulkitsija ei voi olla täysin varma, onko esimerkin (16) kaltaisia asioita (puhujan vakuuttuneisuus omista kirjoituksistaan) sanottu kokouksessa ääneen vai ovatko ne kirjurin omia mietelmiä. Toisaalta pöytäkirjat on tarkastettu aina seuraavan kokouksen aluksi, joten läsnäolijoiden on täytynyt hyväksyä pöytäkirjaan kirjoitetut merkinnät, koskivat ne sitten käsiteltyä asiaa tai asian esittäjää. Pöytäkirja on kuitenkin osittain kirjoittajansa teos, ja näin ollen sitä ei voi pitää täysin puolueettomana selostuksena.

Kirjurin kielivalinnat ohjaavat pöytäkirjoista tapahtuvaa tulkintaa. Edeltävissä esimerkeissä (16, 17) lauseiden subjektina on yksikön kolmannessa persoonassa toimiva *Seura*, joka *toivoo* ja *luulee*. Sanavalinta luo kuvan homogeenisestä,

elävästä yksiköstä, josta vastapuoli (esimerkissä 16 Sirelius, esimerkissä 17 Ahlqvist) on väliaikaisesti väittelyn ajaksi otettu erilleen ja jonka osaksi hän keskustelun loputtua palaa.

- 18) Etenkin koska hän paljon eroittaksen monesta papiksi aikovasta, jommoisia nykyään paljon morkataan ja sanotaan jo täällä ollessansa opettelevan itsensä rodunsa yhteiseen vikaan – tyytyväisyyteen ja laiskuuteen. (5.10.1847)

Esimerkissä 18 esitetään selkeä mielipide K. J. G. Sireliuksen edustamasta papistosta. Epäselväksi kuitenkin jää, kenen asenne on kyseessä: onko kirjuri kirjannut pöytäkirjaan oman henkilökohtaisen mielipiteensä vai onko kyseessä Seurassa yleisesti jaettu näkemys? Esimerkissä 18 käytetty passiivi antaa ymmärtää kyseessä olevan kokoukseen osallistujien – jotka eivät itse opiskele papeiksi – havainto siitä, kuinka yliopistossa yleisesti suhtaudutaan pappeihin ja millaisia heidän yleisesti arvellaan olevan. Kirjoittaja ei kuitenkaan sinänsä ota kantaa tämän yleisesti jaetun näkemyksen todenperäisyyteen (*sanotaan opettelevan*). Pohdin edellisten esimerkkien kaltaista referointia ja kirjurien kielellisiä valintoja pöytäkirjoissa lisää myöhemmissä luvuissa.

Tutkimukseni kannalta tämä kirjurin osuus pöytäkirjoissa on huomionarvoinen. Kirjoitetut referoinnit kokouksissa käydyistä keskusteluista pitävät sisällään selkeitä merkkejä kieli-ideologioiden läsnäolosta, mutta myös kirjuri tekee omia kielellisiä arvioita ja valintojaan kirjoittaessaan pöytäkirjoja. Se, mitä kokouksessa on suomen kielestä ja sen piirteistä puhuttu, ei välttämättä vastaa kirjurin kielellisiä näkemyksiä. Näin metakielen ja kirjoitetun kielen antamat kieli-ideologiset viitteet saattavat olla keskenään jopa ristiriitaisia. Vallinneiden normien mukainen, mutta ilmaisuvoimaltaan ja omaperäisyyksiltään vielä vaillinainen suomen kirjakieli ei varmastikaan aina taipunut pöytäkirjoihin seuran kokouksissa esiin tulleiden ideoiden mukaisesti. Esimerkiksi kokouksessa kiihkeänä käynyt väittely ruotsin kielen kestävämmästä valta-asemasta ei mahdollisesti saanut kirjuria luopumaan kaikista ruotsin kielestä tulleista sanoista ja korvamaan niitä kotoperäisillä. Pöytäkirjoja kirjoittaessaan hän joutuikin seuraamaan sen hetkisiä suomen kirjakielen

normeja. Toisaalta edistysmielinen ja muutosta hakeva yhteisö saattoi edistää uusien kielellisten ideologioiden synnyttämien normien siirtymistä pöytäkirjoissa käytettyyn kirjasuomeen.

Suomalais-Seuran kirjureina toimineet Ahlqvist ja Polén olivat nuoria ylioppilaita ja aktiivisia Savo-Karjalaisen osakunnan jäseniä, jotka aloittivat Helsingin yliopistossa opiskelemalla vanhoja kieliä ja historiaa, mutta kiinnostuivat myöhemmin myös suomen kielestä ja kirjallisuudesta. Suomalais-Seuran pöytäkirjojen syntymyvuosien 1846–1847 aikaan molemmat kotiseudustaan ja isänmaastaan innostuneet nuorukaiset tekivät keruumatkoja itään: Ahlqvist teki runonkeruu- ja tutkimusmatkoja Pohjois-Karjalaan, Itä-Pohjanmaalle ja Viaan, Polén puolestaan matkusti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran rahoittamana kansanperinteen perässä Kuopion ja Viipurin lääneihin. (Ks. Riikonen 1997, Laitinen 1997.)

Syksyllä 1846 Suomalais-Seuran ensimmäisenä kirjurina aloittanut Fredrik Polén (suomensi ristimänimensä Rietrikki) syntyi nelilapsisen perheen nuorimaksi 23.4.1823 Pieksämäellä, missä hänen isänsä oli silloin kappalaisena. Pieksämäki oli 1800-luvun alkupuolella koskematonta sisämaan seutua, jossa savolainen väestö eli alkuperäisissä ja muun maailman virtauksilta eristetyissä oloissa. Hänen vanhempansa olivat asuneet jo pitkään Pieksämäellä, kotiutuneet hyvin ja vaatimattomalla, kansanomaisella esiintymisellään päässeet hyvin väleihin seurakuntalaisensa kanssa. Polén aloitti opintonsa Viitasaarella, missä hänen vanhempi veljensä oli apulaispappina, ja siirtyi sitten Porvoon lukioon valmistuen ylioppilaaksi 1845. Hän aloitti samana vuonna akateemiset opintonsa Helsingin yliopistossa. Jo aivan ensimmäisinä yliopistovuosina oli Polén innokkaasti mukana akateemisen nuorison suomen kielen viljelemistä ja kohottamista ajavissa harrastuksissa. (Ks. Hytönen 1917, Anttila 1932). Polén kirjoitti ensimmäisen suomenkielisen tohtorinväitöskirjan *Johdanto suomen kirjallisuushistoriaan* vuonna 1858. Hänen väitöstilaisuudessaan suomen kieltä käytettiin myös ensimmäistä kertaa suullisesti akateemisenä väittelykielenä. (Häkkinen 1994: 69–70.) Polénia pidetäänkin aikansa kulttuurielämän monitoimivaikuttajana, jonka työ sai merkitystä etenkin aloittelevan suomenkielisen lehdistön kautta sekä koululaitoksen piirissä.

Toisena Suomalais-Seuran kirjurina oli August Ahlqvist, kirjailijana A. Oksanen, jolla häneen pöytäkirjoissa useimmiten viitataan. Kuopiossa vuonna 1826

syntynyt Ahlqvist oli piian ja kenraaliadjutantintin suhteesta syntynyt avioton lapsi, joka toimi kotikaupungissaan koulun ohella kotiopettajana ennen yliopisto-opintojaan. Ahlqvistin on luonnehdittu jo yliopistoaikansa alkutaipaleella olleen kansallisilta mielipiteiltään valmis ja valveutunut ja henkisesti kypsä (Kohtamäki 1956: 37). Opiskeluaikanaan hän kuului vuonna 1847 ilmestymisen aloittaneen *Suometar*-lehden toimituskuntaan. Lehden syntyvaiheessa Ahlqvist oli toimittajajoukon kuopus, vasta 20-vuotias opiskelija, mutta jo ansioitunut kirjallisissa töissä ja kerännyt kunnioitusta herättävän tuttavapiirin Snellmanista alkaen. (Häkkinen 2003: 20–21, 27.) Ahlqvistin perusti myös Kotikielen Seuran vuonna 1876. Seuran tavoitteena oli edistää ylioppilaiden harrastusta suomen kieltä kohtaan. Ahlqvist toimi sen esimiehenä osallistuen aktiivisesti oikeakielisyyskeskusteluihin, joita akateeminen nuoriso ja sen opettajat kävivät kokouksissa. (Pulkkinen 1993: 71–72.) Ahlqvistiä kuvaillaan myös tuotteliaaksi ja aloitteelliseksi kääntäjäksi, joka suomensi kirkkohistorian, maantieteen ja filosofian (Häkkinen 1994: 69.) Hänen elämäntyönsä ulottuikin laajalle: Ahlqvist oli kielitieteilijän, kansanrunoudentutkijan ja kansatieteilijän lisäksi myös runoilija ja kirjallisuuskriitikko. Hänet muistetaan ennen kaikkea armottomana kriitikkona, jonka arvostelun kohteeksi joutui muun muassa Aleksis Kivi. (Klinge: 1993: 10–15.) Ahlqvist nousi yhdeksi tärkeimmistä suomalais-ugrialaisten sukukielten tutkijoista. Hän ylsi myös suomen kielen ja kirjallisuuden professoriksi ja aina Helsingin (Aleksanterin) yliopiston rehtoriksi. (Häkkinen 1994: 68–69.)

Polénin ja Ahlqvistin keskinäisestä suhteesta ei ole juurikaan tutkimustietoa. Nuoret ylioppilaat olivat suomen kielen harrastustensa lisäksi aktiivisia osakuntalaisia ja Suomalais-Seuran jäseniä. Kohtamäki (1956: 103) kuitenkin mainitsee Ahlqvistin lehdistöön kohdistaman kritiikin nostattamien kahden laajamittaisen polemiikin vastapuolena olleen ”hänen hyvä ystävänsä ja osakuntatoverinsa Rietrikki Polén”. Ahlqvist hyökkäsi kirjoituksissaan Polénin toimittamien sanomalehtien kimppuun: hän arvosteli vuonna 1852 *Suomettaren* ja vuonna 1860 *Mehiläisen* asiasisältöjä ja kieltä. Ahlqvist edusti kiistassa tiukasti kieliopillisuuden linjaa ja Polén taas puolusti kansankielisyyttä. Yleistä kirjakieltä ei hänen mielestään vielä ollut ja kirjoittajan kynänjäljestä piti voida hyvin päätellä, mistä päin Suomea hän on. Murteista tuli jatkuvasti rakennusaineita yleiskieleen. Kielimiesten väliseen

suhteeseen nämä kiistat eivät kuitenkaan näytä jättäneen pysyviä haavoja: Ahlqvist alkoi kirjoittaa jo vuonna 1861 *Mehiläiseen* arvosteluja ja lähetti myöhemmin matkakuvauksia tekemiltään matkoilta Keski-Eurooppaan. (Kohtamäki 1956: 105, 373–374.)

Ahlqvistin ja Polénin kirjuri-toiminnalle Suomalais-Seurassa on mahdollista löytää työnjako pöytäkirjoissa annettujen vihjeiden perusteella. Esimerkiksi seuran toisessa kokouksessa Ahlqvist (Oksanen) luki aluksi edellisen tapaamisen pöytäkirjan:

- 19) Oksanen luki tämän häneltä niin kutsutun Ainehaston, josta nimityksestä nousi keskustelemus, kuinka se olikin käypä tai ei, varsinkin kun samalla jo ennistäänki lyhyesti selitetään, mitä eräs kirja eli muu kirjallinen teos sisällänsä pitää. (10.11.1846)

Varma viite pöytäkirjan kirjoittajaan on löydettävissä neljännessä ja viidennestä kokouksesta, joiden yhteydestä selviää Polénin olleen kirjuri 1.12.1846 järjestetyssä kokouksessa:

- 20) Viimeksi ennen Seuran eroittua esiin anto Mechelin jo valmiiksi kirjoitetuista väitettään, niitä ensikokouksessa Seuran tahdon mukaan keskusteltavaksi, ja tätä varten valittiin Europaeus ja Seuran sihteeri hänelle kiistäjäksi. (1.12.1846)

- 21) Vaan Seuran ihmeeksi selitti Europaeus ei ollenkaan vielä nähneensä mainituita väitteitä, jonka tietoantamuksen kuultua Seura kääntyi kysymyksillä MECHELINIIN, arvelen mistä tämä sanomatoiminnan huolimattomuus oli kotosen, ja muistutti hänen sen kyllä tietäneen ennistäänkin, että kiistäjälle olletikin ensimmäiselle väitöspäiväksi aina on tapana toimittaa väitöksistä yksi vihko. Mechelin ilmoitti ajan – tähän olleen syynä sanoen ei ennättäneensä röntätä niin kuin nyt näkyi, tarpeeksi asti vihkoja. Asian näin ollessa alkoi siis Polénin kiistännän - - (8.12.1846)

Olen myös tehnyt pöytäkirjoista tulkinnan, että kirjuri toimi se, jolla ei kyseisessä kokouksessa muita tehtäviä, esimerkiksi toimia kiistäjänä tai lukea omia kirjoituksiaan. Ahlqvistia ja Polénia käsittelevissä teoksissa on myös mainintoja heidän sihteerin toimistaan Suomalais-Seurassa (esimerkiksi Polénista Hytönen 1917 ja Anttila 1932, Ahlqvistista Kohtamäki 1956).

Epäselviksi sihteerin osalta jäivät aineiston johdatussanat sekä neljä vuonna 1847 pidettyä kokousta (11.5., 18.5., 5.10., 20.10.). Vertailin pöytäkirjoja Polénin

ja Ahlqvistin kirjoittamiin, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoelmista digitoituihin kirjeisiin. Valitettavasti saatavilla olevat kirjeet sijoittuivat 1800-luvun jälkipuoliskolle, jolloin kirjoittajien käsialat olivat mahdollisesti jo muuttuneet ajan myötä, enkä näin ollen päässyt varmaan tulokseen siitä, kumman käsiala pöytäkirjassa oli milloinkin kyseessä. Vertailemalla pöytäkirjoja toisiinsa voi huomata, että Polénin kirjoittamat ovat mahdollisesti aavistuksen tarkempia, seikkaperäisempiä ja mitaltaan pidempiä kuin Ahlqvistin. Seuran pöytäkirjat aloittavat johdatussanat saattavat olla Polénin tuotos, sillä lähdekirjallisuuteen ja havaintoihin perustuen hänen arvellaan olleen ensimmäisen kokouksen sihteeri. Alkusanat on siis saatettu muotoilla ensimmäisen kokouksen aloittamisen yhteydessä. Johdatuksen paatoksellisen ja kuvailevan tyylin puhua suomen kielestä ja kokousten tärkeydestä voi nähdä toistuvan muutamassa Polénin kirjoittamassa pöytäkirjassa.

Kohtamäen (1956: 37) mukaan Ahlqvist ei enää ollut Suomalais-Seuran toiminnassa mukana vuoden 1847 syyslukukaudella, sillä hän oli silloin relegoituna yliopistosta. Aiemman tutkimuksen valossa Polénin oletetaan tällöin toimineen seuran sihteerinä. Kiinnostavaa kuitenkin on, että 5.10.1847 pidetyssä kokouksessa Polén luki oman kirjoitelmansa ja toimi kiistäjänä. Oliko hän siis Ahlqvistin poissa ollessa myös kokouksen sihteeri näiden toimien lisäksi? Kirjoittiko hän jälkikäteen kokouksen tapahtumista vai toimiko tuossa kokouksessa joku muu kirjuriina Polénin puhuessa? Palaan kirjurien identifioinnin ongelmiin ja näihin avoimiin kysymyksiin tutkimukseni luvussa 8.

4 Yleistä kieli-ideologioista

Tutkimukseni teoriaosuudessa esittelen ensin lyhyesti työni kannalta oleellisia aiempia tutkimuksia esimerkiksi kieli-ideologioista, suomen kielen kehittämisestä ja 1800-luvusta tutkimuksen kontekstina. Tämän jälkeen pureudun yksi kerrallaan tutkimukseni tärkeimpiin teoriasisältöihin: aloitan kieli-ideologioiden yleisellä esittelyllä, jatkan kansallisuusaatteen saapumisella Suomeen ja sen vaikutuksilla kielenhajailuun ja lopetan 1800-luvulla suomen kielen kehittämisen kannalta tärkeäksi muodostuneeseen käännöstyöhön ja siinä tehtäviin kieli-ideologisiin valintoihin.

4.1 Aiempaa tutkimusta

Lyhyessä ajassa ja tietoisien kehitystyön tuloksena syntynyt kirjasuomi on ainutlaatuinen tutkimuskohde, jonka vaiheita on pystytty jäljittämään 1800-luvulla tehtyjen kielioppien, sanomalehdissä käytyjen julkisten debattien ja kielen kehitysprojektiin osallistuneiden kielimiesten kirjeenvaihdon kautta. Tutkimuksia on tehty niin itse kielen kehittymisen kuin sen kehittäjienkin näkökulmasta.

Kirjasuomen kehitystä aina Agricolasta lähtien ovat tarkastelleet muun muassa Kaisa Häkkinen (1994), Laila Lehikoinen ja Silva Kiuru (1998) sekä Heikki Paunonen (2001). Kirjasuomen kehitystä on lähestytty tutkimuksessa myös yhteisen kansallisen projektin näkökulmasta (Huomo, Laitinen & Paloposki 2004). 1800-luvun kieltä on lähestytty *Suometar*-lehden näkökulmasta teoksessa *Suometaren helmoista* (Kurki, Laine & Lampinen 2003). *Suometaren* perustajajäsenien kautta sivutaan myös Savo-Karjalaisen osakunnan ja Suomalais-Seuran toimintaa ja merkitystä. 1800-luvulla käytyjen kielikeskustelujen tarkastelussa tärkeää on myös huomioda, etteivät kiistat olleet aina puhtaasti tieteellisiin näkemyseroihin pohjautuvia, vaan ne saivat usein henkilökohtaisia sävyjä. Tehtyjä kehitysehdotuksia saatettiin kritisoida ja halveksua niiden esittäjään kohdistuvien tunteiden tai aiemman yhteisen historian takia. Tieteellisinä alkaneet debaattit näyttivätkin herkästi kääntyneen henkilökohtaisiksi arvovaltataisteluiksi. (Esimerkiksi Huomo 2005, Litola 2015.)

Suomen kielen kehitystä tarkastellessa oleellista on ollut myös huomioda historiallinen konteksti. Suomalaista yhteiskuntaa kansallisuusajattelun nousuaikana käsitteleviä teoksia ovat muun muassa *Herää Suomi! Kansalaisuusliikkeen historiaa* (Tommila 1989) sekä *Suomen kansan historia 4. Kansallinen herääminen* (Juva 1966). Savo-Karjalaisen osakunnan taustoittamisessa olen tutustunut erilaisiin ylioppilaskuntia käsitteleviin teksteihin (ks. Luukkanen 2005, Toikkanen 1997) sekä Savo-Karjalaisen osakunnan historiaan (Waris 1939).

Tutkimukseni painopiste on kirjasuomen kehityksen takana vaikuttaneissa kieli-ideologioissa. Suuri osa kieli-ideologioiden tutkimusta on tehty lingvistisen antropologian ja sosiolingvistiikan piirissä, mutta myös diskurssintutkimusta ja so-

veltavaa kielitiedettä edustavissa tutkimuksissa on selvitetty kieli-ideologian käsitettä ja sen sisältöä. Juuri käsitteen moniulotteisuus onkin tuonut sen tutkimukseen variaatiota ja erilaisia painotuksia.

Kieli-ideologisen tutkimuksen avauksena pidetään usein Michael Silversteinin vuoden 1979 esitelmää, jossa hän nosti kieli-ideologian yhdeksi keskeiseksi kielen muokkaajaksi. Silversteinin (1979) innoittamana kieltä ja ideologioita käsitteleviin tutkimuksiin tarttui muun muassa Jan Blommaert (1999, 2010), joka on käsitellyt aihetta nationalismiin ja kielen näkökulmasta. Kieli-ideologian käsitteeseen ja sen asettamiin valta-asemiin puolestaan keskittyi Paul Kroskrity tutkimuksillaan (2000, 2004, 2009), kun taas Judith Irvine vei osaltaan tutkimusta eteenpäin kieli-ideologioiden ja politiikan ja kulttuurin suhteesta (1989, 2002) sekä kieli-ideologisista prosesseista (Irvine & Gal 2000).

Kieli-ideologista tutkimusta on tehty Suomessa vasta melko niukasti, ja kielen liittyviä ideologioita onkin tutkittu fennistiikan alalla lähinnä variaation tutkimuksen, kansanlingvistiikan ja kielenhuollon tutkimuksen yhteydessä. Tärkeä kieli-ideologisia käsitteitä ja keskusteluja kokoava julkaisu on myös *Virittäjän* kieli-ideologioiden tutkimuksen teemanumero (3/2012), jossa esitellään kieli-ideologioiden teorian lisäksi muun muassa genremuutoksen ja suomennostyön kieli-ideologisia prosesseja. Kieli-ideologioita 1800-luvun Suomen näkökulmasta on puolestaan tutkinut Taru Nordlund (2004). Uudessa tutkimuksessaan Taru Nordlund ja Ritva Pallaskallio (2017) esittelevät suomen kielen kehittämisen yhteydessä 1800-luvulla käytyjä normineuvotteluja ja tapahtunutta kirjakielen standardisaatiota muun muassa maaseutukirjeiden ja sanomalehtien kautta.

Tärkeä osa-alue, jossa kieli-ideologista tutkimusta on tehty, on suomen kirjakielen kehitys ja kielenhuolto. Muun muassa Päivi Rintala esittelee tutkimuksissaan suomen kirjakielen normeja (1992) ja kielenohjailuun vaikuttavia käsityksiä (1998). Myös Heikki Paunonen käsittelee kirjoituksissaan 1800-luvulla vaikuttaneita erilaisia kielenohjailun suuntauksia (1992) ja suomen kielen ohjailua ja normittamista (1994, 1996). Tutkimuksessani viitataan myös kielenohjailusta puhuttaessa paljon käytettyyn E. N. Setälän kirjoitukseen *Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen* (1893, julkaistu *Valvojassa* 1894), joka perustui hänen virkaanastujaisesityksensä. Kirjoituksessaan Setälä esittelee suomen kielen kehitystyössä

1800-luvulla ilmenneitä kielenohjauksen suuntauksia ja niiden tavoitteita. Suomen kielen aseman kehittymistä yhteiskunnan eri osa-alueilla käsittelee puolestaan vuonna 2009 julkaistu kielipoliittinen toimintaohjelma, *Suomen kielen tulevaisuus* (Hakulinen ym.).

4.2 Kieli-ideologiat ja normit

Käsitteenä kieli-ideologialla tarkoitetaan järjestelmällistä ymmärrystä ja uskomuksia kielten ja kielellisten käytäntöjen arvosta, normeista ja käytöstä. Erilaiset käsitykset siitä, mitä kieli on, missä kielten ja kielimuotojen rajat milloinkin menevät, millä kriteereillä kielimuotoja arvotetaan ja kuka päättää kielen standardeista, ovat kieli-ideologisia prosesseja. Kieli-ideologioista neuvotellaan esimerkiksi silloin, kun pohditaan kielten välisiä suhteita ja niiden arvostusta ja funktionaalisuutta. Kieli-ideologioiden katsotaankin olevan se kielen ja ajattelun alue, jossa kielelliset rakenteet yhdistetään mielikuviin sosiaalisista luokitteluista. (Mäntynen ym. 2012: 325–328.)

Kieli-ideologioihin tiiviisti liittyvä termi on *indeksi* eli sellainen kielellinen merkki, joka viittaa ilmaisutapahtumassa kontekstiinsa ja samalla muokkaa sitä. Kielen indeksiset elementit kantavat merkityksessään tietoa puhutapahtuman osallistujista, paikasta ja ajasta sekä muista referentiaalisista piirteistä. Termiä indeksisyys voidaan käyttää myös puhuttaessa siitä, miten kieli ilmaisee oireen tavoin esimerkiksi kirjoittajan sosiaalisia taustoja. (Larjavaara 2007: 59–61.) Kieli-ideologiat siis toisaalta ylläpitävät kielen indeksikaalisia suhteita ja toisaalta indeksikaaliset suhteet puolestaan konstruoivat kieli-ideologioita (esim. Silverstein 1998). Ensimmäisen asteen indeksikaalisuudessa jokin kielen variantti liitetään alueelliseen kategoriaan (esimerkiksi jokin murrepiirre yhdistetään tiettyyn murrealueeseen). Toisella asteella tähän varianttiin liitetään tuon alueellisen kategorian muita ominaispiirteitä (esimerkiksi jokin tietty luonteenpiirre, joka murrealueen asukkailla usein on). Tällöin kyse on jo kieli-ideologiasta, sillä ideologia ylläpitää kyseistä indeksikaalista suhdetta. Kieli-ideologioissa puhujat sekä yhdistävät kielellisen piirteen mielikuviin sen merkitsemistä sosiaalisista tekijöistä että samalla pitävät yllä tätä yhteyttä. (Ks. esim. Blommaert 2010.)

Kieli-ideologioita on kutsuttu myös käsitysjärjestelmiksi, joissa sosiaaliset ja lingvistiset suhteet ja niihin ladatut moraaliset ja poliittiset intressit kohtaavat (Irvine 1989: 255). Kieli-ideologioiden ja kieliasteiden taustalla vaikuttavat arvot, joiden oletetaan olevan suhteellisen vakaita, mutta jotka voivat muuttua kielellisillä markkinoilla (ks. esim. Ylönen 2017). Muiden ideologioiden tavoin myös kieltä koskevat ideologiat ovat siis vaikutusvaltaisia ja ne muokkaavat näkemyksiä esimerkiksi kielten ja varieteettien kauneudesta ja kielimuotojen – ja sitä kautta niiden puhujien – arvosta ja merkityksestä. Eri kielen varieteettien käyttäminen liitetään usein tilanteisen käytön lisäksi erilaisiin sosiaalisiin stereotyyppioihin ja puheyhteisöihin. Kielet ja niiden sisältämät rakenteet ja muodot eivät siis itsessään sisällä erilaisia arvotuksia ja normeja, vaan ne syntyvät kielen käyttäjissä. Kielenkäyttäjien omaksumat näkemykset saattavat johtaa yleistäviin näkemyksiin ja kielellisen erilaisuuden tuomitsemiseen: tavallista huonompi kielitaito tai kielellinen erilaisuus liitetään usein etniseen erilaisuuteen tai alempaan sosiaaliluokkaan, jolloin syntyy syrjinnän mahdollisuus. Jokin kielimuoto siis saattaa stigmatisoitua vähemmistökieleä, usein poliittisesti ja taloudellisesti heikompaan sosiaaliryhmään. (Milroy & Milroy 1998: 2, 15–16, 52.)

Lingvistit ovatkin olleet kiinnostuneita näistä kielenkäyttäjien arvotuksista ja niitä esiin tuovista kieltä koskevista kommentteista ja näkemyksistä. Puhe kielestä, niin sanottu metakieli, paljastaa syvällisten prosessien pinnalliset tulokset. Esimerkiksi puhuja saattaa kiinnittää huomionsa johonkin poikkeavaan muotoon, jonka erilaisuutta hän ei kuitenkaan pysty identifioimaan tai paikantamaan. (Preston 2004: 75–78.) Kieleen ja sen käyttäjiin liittyvät arvotukset heijastelevat myös taustalla vaikuttavista suurempia ajatusmalleista, kieli-ideologioista. Myös lingvistit ja erityisesti kielenhuoltajat tekivät tämän tyyppistä kielen muotojen arvottamista muodostaessaan standardia. He valitsivat varioivista kielimuodoista yhden, esimerkiksi vetoamalla latinaan, logiikkaan tai etymologiaan, ja asettavat sen käytön normiksi. (Milroy & Milroy 1998: 17–20.) Kieli-ideologioiden voikin nähdä olevan sekä poliittisesti että taloudellisesti merkittäviä, mutta samalla myös yksittäistä kielenkäyttäjää koskevia, sillä niiden vaikutus näkyy kieliyhteisön käsityksessä kielten suhteista ja rajoista (Kroskrity 2009: 72). Siinä missä kieliasteet ovat yksilöllisiä (Kalaja 1999: 47), kieli-ideologiat muodostavat jaettuun viitekehyksiä sosiaalisille,

ryhmien ja niiden jäsenten sosiaalisia käytänteitä ja tulkintoja ohjaaville käsityksille (van Dijk 1998: 8).

Kieli-ideologiat ilmenevät käytännössä kieleen liittyvinä käsitteistyksinä ja vakiintuneina, hyväksytyinä käytänteinä. Kieli-ideologioille läheinen käsite onkin normi: kieli-ideologian voi ajatella ilmenevän normeina, joiden avulla säädellään kielenkäyttäjien toimintaa. Kieltä ja kielenkäyttöä koskevat arvostukset ja uskomukset muokkautuvat siis normikoodistoiksi ja normatiivisiksi järjestelmiksi, jotka ovat koko ajan neuvottelun ja muutoksen alaisia. Kielen normit eivät ole pysyviä, vaan *niiden katsotaan rakentuvan sosiaalisesti ja olevan siten alttiita muuttumaan*. (Mäntynen ym. 2012: 331–332.) Kieli-ideologioita tutkiessa normien ja standardien muodostumisen voikin nähdä ennemmin ideologisena prosessina. (Woolard & Shieffelin 1994: 64).

Normin käsite korostaa myös sitä, että tiettyjen arvojen asettaminen standardiksi on valtakysymys: kuka saa ja voi säädellä ja normittaa kielenkäyttöä ja valvoa standardin noudattamista. Tällöin kyse on preskriptiivisistä eli ohjailevista normeista. Kieli-ideologioiden voikin katsoa palvelevan aina jotain ryhmää ja sen tavoitteita, sillä niiden esittämät käsitykset kielestä ja sen normeista sekä kielten välisistä suhteista ovat aina jonkin tietyn ryhmän etujen mukaisia. (Kroskirty 2009: 72–73.) Normit sijoittuvat useiden määritelmien mukaan lakien ja konventioiden välimaastoon: norminmukainen toiminta tai tuote on siis sellainen, joka on yhteiskunnan tai yhteisön enemmistön käsityksen mukaan korrekti tai standardi, mutta sitä voidaan myös rikkoa ilman rangaistusta. Normia vastaan toimiminen saattaa kuitenkin aiheuttaa kritiikkiä. Toisaalta tyypillisestä kielenkäytöstä tapahtuva poikkeama voi myös saada osakseen ihailua ja muodostua siten myöhemmin uudeksi normiksi. (Chesterman 2007: 357–358.)

Kielenohjailussa normeilla tarkoitetaan nimenomaan kodifioituja normeja. Suomen kielen oikeinkirjoitus ja kieliopillinen rakenne vakiintuivat lähes nykyiselleen 1800-luvun aikana, jolloin vakiinutettiin myös suurin osa niistä oikeakieliyysperiaatteista, jotka ovat ohjanneet kielen kehittämistä ja käyttöä nykypäiviin saakka. Suomessa käytiin tuolloin kiihkeää kieli-ideologista debattia standardikielen rakentamisesta. Normeista päättivät koulutetut ihmiset, suomen kieleen perehtyneet kielimiehet, jotka yrittivät saada oman näkemyksensä suomen kirjakielen

normeista ja periaatteista kuuluviin ja hallitsevaksi. (Mäntynen 2012: 378; Kolehmainen 2014: 20.) Suomessakin kirjakielen kehittämissä vaiheissa kiivaana käynyt keskustelu variaatiosta laantui kielen vakiinnuttua. Tämä vakiintunut kirjakieli nostetaan oikeanlaisen kielen malliksi muiden – usein tässä vaiheessa epäpuhtaiksi koettujen – kielimuotojen yläpuolelle. Tätä näkemystä kutsutaan standardikieli-ideologiaksi (ks. Milroy & Milroy 2012).

Normit ja kieli-ideologiat rakentuvat käytännön toiminnassa: ne voidaan nähdä paikallisesti ja sosiaalisesti rakentuvina representaatioina, jotka otetaan käyttöön ja joita uudelleen tuotetaan kielellisissä käytänteissä, kuten sanakirjojen ja kieliooppien kirjoittamisessa sekä kääntämisessä. Kieltä ja kielenkäyttöä koskevia normeja onkin monenlaisia, ja niitä voidaan katsoa useasta eri näkökulmasta. Ne voidaan jakaa esimerkiksi kielen luonnollisiin, kielen perusluonnetta koskeviin; kirjakielen sovittuihin tai tehtyihin sekä kielen tyyliä, tekstilaji ja tilanteista sopivuutta koskeviin normeihin. Kielenhuollon näkökulmasta jaottelu taas usein on seuraava: kirjakieleen otetut, kirjakielelle tehdyt ja korrektiiviset normit. Kirjakieleen otetuilla normeilla tarkoitetaan ”vakiintuneen käytännön” perusteella kirjakielen osaksi valikoituneita normeja, kun taas kirjakieleen tehdyt normit ovat kirjakielen tarpeisiin luotuja normeja. Korrektiiviset normit ovat myös kirjakieleen tehtyjä, mutta ne koskevat enemmänkin ilmausvaihtoehtojen välistä paremmuutta ja niillä pyritään saattamaan kieli oikeanlaiseksi. (Rintala 1993: 55–56.)

”Ylhäältä” asiantuntijapiireistä maallikoiden pariin tulleista kielikäsitteistä ja arvoista vastaavat niin henkilöt, sanakirjat, koulukieliopit, kielenhuolto-oppaat kuin kielenhuollon instituutiot. Ne ovat myös keskeisiä auktoriteetteja, joihin kieltä koskevissa keskusteluissa ja kannanotoissa esitetyissä argumenteissa vedotaan. Kielenhuollolla, kansallisilla arvoilla ja yhteiskunnan ideologioilla on jo pitkään ollut tiivis suhde, jota kielen ammattilaiset pitävät yllä ja muokkaavat. Fennistiikan tutkimuksien ja havaintojen perusteella kieltä ohjallaan eri instituutioiden, valtiollisen tason toimien ja poliittisten päätösten kautta. (Mäntynen 2003: 39–41, 119.) Kieli-ideologioiden tutkimuksen kannalta kodifioitujen, kuten kirjakielen sovittujen normien, ohella tärkeiksi nousevat myös kieliyhteisön omat, ”epäviralliset” normit, jotka ovat yhteisölleen tunnistettavia ja hyväksytyjä, vaikka olisivatkin virallisen kielenhuollon normiston vastaisia (Mäntynen ym. 2012: 332.)

On tyypillistä, että kieliyhteisöjen normeihin vaikuttaa samanaikaisesti useita erilaisia kieli-ideologisia käsityksiä. Kielenkäytön ja kieli-ideologioiden välistä suhdetta kuvataankin dynaamiseksi, sillä ne muokkaavat toisiaan. Toisaalta kieltä käytetään aina jonkin kieli-ideologian rajoissa, toisaalta kielenkäytön monimuotoisuus ja vaihtelu muokkaavat kieli-ideologisia näkemyksiä. Rinnakkaiset, vastakkaiset ja limittyvät kieli-ideologiat tulevat usein esille erityisesti erilaisissa kieltä tai kieliyhteisöä koskevissa muutoksissa, jolloin kielen ja sen puhujien asema ja normit joutuvat kiistanalaisiksi. (Mäntynen ym. 2012: 329–330.)

Kielen eläessä ns. luonnontilassa ilman kirjallista kulttuuria ja normien kodiointia, ovat normit luonnollisia ja implisiittisiä. Tällöin kieliyhteisön jäsenet tiedostamattaan noudattavat normeja puheessa ja soveltavat niitä puheen tulkinnassa. Onkin katsottu, että luonnollinen normisto on aina kielen pohjana eivätkä preskriptiiviset normit voi koskaan kattaa kieltä aukottomasti. Tietoinen huomio normeihin kohdistuu vain jonkun rikkoessa niitä (puhuessaan poikkeavasti). Tällöin on yleensä kysymys kahden normijärjestelmän (esimerkiksi kahden eri murteen) yhteentörmäyksestä.

Suomen kirjakielen voi sanoa toimineen implisiittisten normien varassa vielä Ruotsin vallan aikana. Poikkeuksen tekevät hengellisen kirjallisen ja suullisen kielenkäytön auktoriteettiasemassa olleet keskeiset kirkolliset kirjat, jotka muodostivat kielenkäytön malliesimerkkejä. Tilanne muuttui kuitenkin autonomian ajan alussa: kansallisen herääminen viritti pyrkimyksen kehittää suomen kielestä täysimittainen kulttuurin ja hallinnon kieli. Tällaisessa historiallisessa ja poliittisessä tilanteessa kielen standardin luominen käy välttämättömäksi. Kieliyhteisön siirtyessä kirjalliseen kulttuuriin kirjaan pantu kielimuoto saa standardin aseman, ja siitä tulee myöhempien kirjallisten tuotosten ja mahdollisesti jopa puheenkin malli. Myöhemmin nämä kirjakielen normit kodifoidaan kielioppeihin ja sanakirjoihin. (Rintala 1992: 48.) Reformaation myötä syntyneet Agricolan teokset toimivat ensimmäisenä standardina. Agricola itse oli perillä standardoinnin ongelmista ja joutui tekemään tietoisia valintoja vaihtoehtojen kesken. Pitkäaikainen vaikutus kirjallisen kielenkäytön esikuvana oli sittemmin vuoden 1642 raamatunkäännöksellä. (ks. Rapola 1967: 86–112; Ikola 1992).

1800-luvulla Suomessa yhteisen kirjakielen rakentaminen edellytti keskustelua normeista ja niiden perusteista. Puhutun kielen kirjallistuminen on yleensä aina pitkä ja monivaiheinen prosessi, sillä kirjakielen luominen vaatii monien eri konventioiden pohtimista ja vaihtoehtojen punnitsemista muiden kielten tarjoamien oikeinkirjoitus- tai muiden mallien perusteella (Paloposki 2006b: 16). Suomessa 1800-luvulla mietittiinkin, mihin periaatteisiin normeja ja hyvää kieltä koskevia sääntöjä tai suosituksia perustettaisiin. Suomen kielen kehittämisperiaatteiden ja normien kehittymiseen tuolla vuosisadalla vaikuttivat niin sanotut kieliopillisuus- ja kansankielisyyskannat sekä toisaalta puristiset kieli-ideologiat ja näkemykset tarkoituksenmukaisuudesta. (Mäntynen 2012: 378.) Näiden erilaisten kieli-ideologioiden taustat olivat 1800-luvun suurissa eurooppalaisissa aatteissa, kuten kansallisromantiikassa, darwinilaisesta kehitysoopissa ja liberalismissa (Paunonen 1992: 155).

4.3 Kansallisromantiikasta ja kielenohjailusta

Kielellä on aina ollut tärkeä merkitys yhtenäisyyden rakentajana sekä oman historian ja kulttuurin kertojana. Oman kirjakielen puuttuminen onkin nähty merkkinä kulttuurisesta eroosiosta tai alikehittyneisyydestä. Muun muassa näihin ajatuksiin pohjautui varsinkin 1800-luvulla Euroopassa ajatusmaailmaa hallinnut nationalistinen aate, josta kehittyi tunteellinen ja paikoittain irrationaalinenkin ilmiö. Nationalismin näkökulmasta ideaali yhteiskunta on parhaimmillaan ilman erilaisuuksia, ja malliyhteiskunnassa olisikin kaikkea vain yksi: yksi kieli, kansa, uskonto, etiikka ja ideologia. Äärimmilleen viedyn nationalismin omaksuneet pyrkivät pitämään erilaiset ryhmät mahdollisimman puhtaina ja homogeenisinä. Kieli toimi näiden ”luonnollisten” ryhmien merkkinä, niiden yhdistäjänä ja jakajana sekä kansalaisten identiteetin luojana. Nationalismin omaksuneet näkivät oman kielen kieltävät lait sortona ja luonnollisena kapinoinnin kohteena. (Blommaert & Verschueren 1998: 193–204.) Länsi-Euroopan nationalismin herättäjiä olivat valtiomiehet ja poliittiset johtajat, kun taas Keski- ja Itä-Euroopassa kansallistunnetta loivat runoilijat, historioitsijat ja filologit. Suomen kansallinen herätys kulki siis juuri romanttisen historiantutkimuksen suojassa. (Sihvo 1973: 117.)

Kansallisuusaatteella oli ollut merkitystä jo Ruotsin vallan alla, jolloin esimerkiksi H. G. Porthan, Suomen 1700-luvun humanistisen kulttuurin merkittävin hahmo, ajoi suomalaisen kansan ja kulttuurin asiaa. Porthanin perintöä ei kuitenkaan enää pystytty samalla tavalla vaalimaan ja kehittämään Turun akatemiassa Suomen siirtymässä Venäjän vallan alle. Esimerkiksi epävarmuus omasta asemasta ja yliopiston ja isänmaan suhteesta lannistivat sekä professorien että ylioppilaiden intoa. 1800-luvun alussa muutamat innokkaat ylioppilaat eivät kuitenkaan tyytyneet muuttuneen poliittisen tilanteen takia supistuneeseen Turun akatemian ”henkiseen ravintoon”, vaan lähtivät etsimään sitä avarammista yhteyksistä. Valistusaika oli pyrkinyt rakentamaan uuden yhteiskunnan yksinomaan järjen varaan, mutta Ranskan vallankumouksessa 1700-luvun viimeisinä vuosina päätyntkin koko Eurooppaan vaikuttaneeseen mullistuskauteen. Huomattiin myös, ettei henkinen elämä rajoittunutkaan vain ajattelevan järjen piiriin, vaan siihen kuului myös valistusaikana laiminlyöty arvojen ja tunteiden maailma. Tunnevaltaisen ja omalaatuisuutta korostaneen romantiikan katsotaankin nousseen valistuksen vastaliikkeeksi. Nuori turkulainen akateeminen polvi tutustui omalaatuisuutta ja alkuperäisyyttä korostaneen romantiikan ajatuksiin jo 1810-luvun alussa pääasiassa saksalaisen ja ruotsalaisen kirjallisuuden välityksellä. Romantiikan avulla pohdittiin vastauksia kysymyksiin, joita Suomen uusi valtiollinen asema toi mukanaan. (Juva 1966: 79–83.) Euroopasta saapunut aate mukautettiin joustavasti kansallisia oloja vastaavaksi, ja suomalaiselle kansallismieliselle aatemaailmalle voidaankin katsoa tulleen luonteenomaisiksi piirteiksi käytännöllisyys ja valikoivuus. Euroopan uusista filosofisista opeista valittiin ne, joiden katsottiin parhaiten palvelevan Suomen sivistyneistön pyrkimyksiä antaa kansallisuusaatteelle suomalaista sisältöä ja rakentaa omaa kansallista identiteettiä. (Karkama 2001: 13–15.)

Poliittisena ilmiönä suomalainen nationalismi syntyi 1800-luvulla. Vuonna 1809 Suomi julistettiin erilliseksi hallinnolliseksi kokonaisuudeksi, suuriruhtinaskunnaksi, mutta uusi poliittinen kansallisuuskäsitys murtautui vain vähitellen maan väestön – erityisesti ruotsinkielisen sivistyneistön – ajatteluun. Sodan päätyttyä venäläiset rohkaisivat tietoisesti suomalaisia edistämään talouden ja kulttuurin kehitystä uuden kansallisesti määritellyn hallinnollisen kokonaisuuden osana. Näiden uusien hallinnollisten rakenteiden ja käytäntöjen asteittainen vakiintuminen sai

Suomen säätyläistön poliittisen ajattelun uudelle linjalle. Sen keskeiseksi kysymykseksi tuli uuden hallinnollisen yksikön autonomian puolustaminen ja vahvistaminen sekä keisarin säädylle suomien asemien ja etuoikeuksien turvaaminen. Koska säännöllistä suomenkielistä lehdistöä ei 1800-luvun alkuvuosina vielä ollut, jäi poliittinen keskustelu pääasiassa ruotsinkielisen virkamieskunnan sisälle. Suomenkielisen lehdistön synty 1820-luvulla antoi kansakunnan rakentamiselle uuden, suomenkielisen muodon. Suomen kansalle ryhdyttiin kirjoittamaan historiaa, jossa käsiteltiin niin etnis-kielellisen kansakokonaisuuden menneisyyttä kuin myös uuden poliittisen kokonaisuuden tulevaisuutta. Hallitsijoiden tiukan valvonnan alla autonomista hallintoyksikköä ryhdyttiin vahvistamaan kansallis-kulttuurisella diskurssilla. Seuraavina vuosikymmeninä rakennettiin määrätietoisesti suomalaista kansakuntaa ja valtiota luomalla kansallista filosofiaa, historiankirjoitusta, romaaneita ja runoutta. Sivistyneistön kansallisuusajattelu pohjautui romanttisen korkeakulttuurin näkemykseen suomalaisesta kansanluonteesta sekä esimerkiksi Toppeliusen ja Runebergin luomalle ihanteelliselle kansakäsitykselle, jossa rahvaalla ei kuitenkaan ollut roolia aktiivisena toimijana. (Liikanen 2005: 224–229.)

Suomessa 1800-luvulla nationalismista kotiutettu kansallisromantiikka vaikutti myös suomen kielen poljettuun asemaan. Vajavaisena ja varioivana nähty kirjasuomi haluttiin nostaa kaikki yhteiskunnan osa-alueet kattavaksi sivistyskieleksi ja korkeimpaan mahdolliseen asemaan Suomen viralliseksi kieleksi. Oma kieli nähtiin tärkeänä niin kansallisen itsetunnon nostajana kuin suomenkielisen kansanosan yhteiskunnallisen nousun edellyttäjänä. Tästä näkökulmasta kirjasuomea kehittämään alkanut kielenohjailutoiminta, kuten kielipoliittiset päätökset ja kielenhuolto, sekä nationalismi olivat siis liittolaisia. (Mäntynen 2003: 36.) Esimerkiksi Snellman sekä kulttuurisen nationalismin isänä pidetty Johann Gottfried von Herder katsoivat, että kieli ilmensi kansan henkeä ja oli siksi keskeinen myös käytännöllisempien tavoitteiden kannalta. Snellmanin kieliohjelmaa esittelin tarkemmin suomen kielen asemaa ja kehittämistä käsittelevässä luvussa 2.2. Herderin kirjoituksilla puolestaan oli ratkaiseva vaikutus myös muun muassa kansanrunouden keruun harastuksen uuteen viriämiseen jo Turun akateemikkojen keskuudessa 1800-luvun alkupuolella. (Juva 1966: 87–88.) Kuitenkin jo autonomian ajan alusta lähtien venäläinen hallinto ajoi suomen kielen aseman rinnalla myös venäjän kielen asemaa:

näiden kielten avulla pyrittiin luomaan suomalainen kansallisuus, mutta myös heikentämään Ruotsin vallan aikaisia kulttuurisiteitä (Klinge 1982: 188.). Toisaalta ymmärrettiin, että kansallinen kehitys ja suhteellinen vapaus edellyttivät lojaaliutta hallitsevaa Venäjää kohtaan: hallinnollisen itsenäisyyden ja kulttuurin kehittämisen tavoittelu olivat sallittuja vain, jos niistä ei muodostunut ulkopoliittista vaaratekijää (Klinge 1981: 168).

Käsitteenä kielenohjailu (eng. *language planning*) tarkoittaa sekä kielen rakenteen ja sanaston järjestelmällistä kehittämistä että kielipoliittista suunnittelua ja päätöksentekoa (eng. *status planning*) (ks. Kloss 1969). Kielenohjailun teoria voidaan jakaa nelikohtaiseksi ja vaiheittain eteneväksi: kielimuodon valintaa ja normien luomista seuraa normien kodifointi, normien soveltaminen käytännön kielenhuoltoon ja lopulta normien levittäminen käyttöön. Kielenohjailu liittyy usein kirjakielen perustamisvaiheeseen ja kehittyvää kielimuotoa ohjaavien periaatteiden valintaan ja etsintään (ks. Haugen 1987). Suomen kielen statuksen suunnittelun kannalta 1800-luku oli ratkaisevaa aikaa. Silloin kansallisuusaatteen innoittama sivistysteistä pyrki irti ruotsin kielen ylivallasta ja ryhtyi parantamaan suomen kielen asemaa kehittämällä sitä yhteiseksi sivistyskieleksi. Kielen virallista statusta parannettiin myös laeilla: vuonna 1863 annettiin kieliasetus suomen nostamisesta ruotsin rinnalle sekä kouluasetus, joka teki suomen kielestä oppikoulujen opetuskielen ruotsin lisäksi. 1870-luvulle tultaessa suomen kieltä saattoi jo käyttää hallinnossa, oikeuslaitoksessa ja koulutuksessa. Itsenäistynyt Suomi sai hallitusmuodon, jonka mukaan suomen ja ruotsin kielet ovat tasavallan kansalliskieliä (kielilaki 1922; uusi kielilaki 2004). (Kolehmainen 2014: 15.)

Kielenohjailun periaatteista ei 1800-luvun kielimiesten piirissä päästy helposti yksimielisyyteen, sillä ”oikeiden ja väärin” kielimuotojen ja variaatioiden erottelu edellytti kielen normeista ja niihin liittyneistä kieli-ideologioista keskustelua ja neuvottelua. Näiden kielinäkemyksen taakse on muodostunut useampia suuntauksia, esimerkiksi kieliopillisuuskanta, kansankielisyyskanta ja puhdaskielisyyskanta eli purismi (Paunonen 1993:81). Päivi Rintalan (1998) mukaan Suomessa kielenohjailun periaatteisiin on eniten vaikuttanut kansallisromantiikka, minkä seurauksena myös kielenhuollon traditio on kallistunut purismin suuntaan. Kansankie-

len arvostuksesta johtuen yleiskieltä on täydennetty murteellisilla ilmauksilla. Esitelen näitä kielenohjailun suuntauksia tarkemmin pöytäkirjojen analysoinnin yhteydessä luvussa 5.2.

Kieli ei ole muutokselle immuuni, järkähtämätön osa-alue yhteiskunnasta, vaan erilaiset suuntauksat vaikuttavat myös siihen, sen sanastoon, ilmaisuihin ja niiden käyttötapoihin. Kielenohjailulla on pyritty säilyttämään suomen kieli mahdollisimman alkuperäisenä ja käyttökelpoisena, ”oikeanlaisena” ja ”hyvänä” esimerkiksi asettamalla sille eksplisiittisiä normeja, joita tuetaan erilaisiin kielellisiin ideologioihin pohjautuvilla argumenteilla. Nämä normit taustalla vaikuttavine ideologioineen pitävät sisällään kokonaisen sosiokulttuuristen arvojen ja uskomusten järjestelmän, omanlaisensa maailmankatsomuksen. Kieli-ideologiat eivät kuitenkaan yleensä ole ehjiä vaan sisältävät myös ristiriitaisia aineksia. (Ontermä 2005: 323, kts. myös Mäntynen ym. 2013)

1800-luvulla hallinneet suomen kielen kehittämis- ja ohjailuperiaatteet kytkeytyivät nationalistiseen ajatteluun. Tällainen kehityslinja ei ole uniikki: esimerkiksi vierasperäisten sanojen poistaminen ja korvaaminen sanastosta sekä murteiden hyödyntäminen kielen kehittämisessä ovat olleet tyypillisiä kielen kehityslinjoja sellaisissa nuorissa valtioissa, jotka ovat 1800–1900-luvulla kansallisuusaatteen aikana irtautuneet toisen kulttuurin vallasta (Mäntynen 2003: 37). Suomessa ruotsinkielinen ylempi yhteiskuntaluokka edusti tätä vanhaa hallitsevaa luokkaa, jonka varjosta uusi suomalainen kansa pyrki pääsemään. Vuosisatoja vanha yhteinen historia nähtiin suurempana yhteiskunnallisen kehityksen ja suomen kielen aseman parantamisen esteenä kuin sillä hetkellä valtaa pitäneen Venäjän suuriruhtinaskunnan vaikutus. Puristinen ajattelu koski suomen kielen kehittämistä sisältäpäin, mutta sen aseman nostamiseksi tehdyt toimet kohdistuivat valtaapitäviin ja heidän yhteiskuntaa koskeviin päätöksiinsä. Nationalismia tutkineiden näkemyksen mukaan yhteiskunnan päättäjien ja kansan välisen jännitteen katsotaankin olevan tulos kielellisten, kulttuuristen ja poliittisten oikeuksien systemaattisesta kieltämisestä: sorretti, usein vähemmistöön kuuluva joukko alkaa hakea oikeutta omalle kielelleen (Blommaert & Verschueren 1998: 202). Kieli nostettiin siis nationalistisen taistelun etulinjaan. Samanlainen kehitys tapahtui vieraiden valtojen hallinnassa olleessa Suomessa.

Nationalistiset ajatukset vaikuttivat myös ruotsia puhuviin. Fennomaanien aloittamat toimet suomen kielen ja aseman kehittämiseksi saivat vastustajansa svekomaaneista. Nämä ruotsalaisuusaatteen kannattajat pyrkivät ruotsalaisen identiteetin korostamisella turvaamaan ruotsin kielen silloisen aseman Suomessa. Innokas suomalaisuuspolitiikka johti kielipoliittisiin riitoihin ja aatteiden kannattajien vastakkainasetteluun: Snellmanin iskulause ”yksi kieli, yksi mieli” sai vastavoimakseen svekomaanien perustajahahmoksi nousseen Axel Freudenthalin ”kaksi kieltä, kaksi kansaa” -aatteen. Ruotsalaisuusaatteen syntymiseen vaikuttivat Tanskan, Norjan ja Ruotsin yhteistä historiaa ja kulttuuriperintöä korostava skandinavismi sekä viikin-ki aikojen romantisointi. Svekomaanit halusivat liittää itsensä Ruotsiin ja muuhun Pohjolaan ja samalla erottaa itsensä suomalaisuudesta ja Venäjältä. Tämä näkyi myös kieliasenteissa: suomenruotsiin joutuneet suomalaisuudet, finlandismit, pyrittiin poistamaan ja kieltä tuomaan lähemmäs standardiruotsia. Finlandismeiksi laskettiin ainoastaan suomenruotsissa käytössä olleet tai suomenruotsissa eri merkityksessä kuin ruotsinruotsissa esiintyneet sanat, fraseologiset elementit ja rakenteet. Siinä missä suomalaisen purismin on katsottu keskittyneen kielenhuollon saralla svetisismien vastustamiseen, oli ruotsalaisuusaatteen puristisella kielenhuollolla funktionaalinen lähtökohta kielen kehittämisessä. Suomenruotsin kehittämis-kaudella 1800-luvun lopulta 1900-luvun alkuun yhteiseksi standardiksi vakiintui ruotsinruotsin standardi. (af Hällström-Reijonen 2012: 45, 53–54.)

Suomen kielen ohjailu ei rajoittunut vain kehittyvään kirjakieleen, vaan myös sivistynyt puhekieli tuotiin normatiivisuuden piiriin (Paunonen 1992: 169). Vielä 1870-luvulla hahmoaan etsinyt nuoren suomalaisen sivistyneistön puhekieli oli puheenaiheena Kotikielen Seuran ensimmäisessä perustamisen jälkeisessä kokouksessa alkuvuodesta 1876. Kokouksessa asetettiin tavoitteeksi sivistyneistön puhekielen muuttaminen lähemmäs kirjakieltä ja tiettyjen piirteiden, varsinkin itäsuomalaisten, karsiminen puheesta. Asetetut normit koskivat paitsi virallista julkista puhetta myös sivistyneistön epävirallista arkikieltä. Kirjakieli sai näin puhekieleen nähden ensisijaisen aseman ja levittäytyi sille kieliyhteisöissä ei-yleiselle kielenkäytön alueelle. (Paunonen 1976: 336.) Kirjakieli saikin kansallisen liikkeen symbolina kaikkiin muihin suomen kielen muotoihin verrattuna yliveraisen aseman: ideaalistettu kirjakieli edusti kielen ja kulttuurin kehittyneempää muotoa, johon

verrattuna murteet olivat alkukantaisempia ja kehittymättömämpiä. Yksilön kieli, murteet, puhekieli ja slangit koettiin alempiarvoisiksi kielimuodoiksi. Vasta myöhemmin alettiin yleisesti ymmärtää, että jyrkkä normatiivisen puhekielen vaatimus johti yksilön kielen aliarviointiin ja että näillä kielimuodoilla on myös merkitystä niin yksilön kuin yhteisön identiteetin rakentajana. (Paunonen 1994: 23, 27.)

4.4 Käännöstyö kieli-ideologisena toimintana

Tekstit, kuten käännökset, eivät synny itsestään, vaan niiden takana on tavoitteellista toimintaa, tietoista harkintaa ja päätöksentekoa sekä normeista keskustelua ja niiden vertailua. Näitä normien määrittelemiä valintoja tehdään tekstiä tuottaessa niin kielenhuollon, tyylilajin kuin kontekstinkin näkökulmasta. Esimerkiksi käännöskirjallisuuden tuottamisessa kirjoittajan on huomioitava myös lähde-, kohde- ja välikieliin liittyvät normit ja käytänteet. (Leppihalme 2007: 365.) Kääntämisen normit voidaan jakaa alku-, ennakko- ja toimintanormeihin. Alkunormit kuvaavat lähde- ja kohdekuulttuurin ja -tekstin vaatimuksia sekä kääntäjän orientoitumista näihin, kun ennakkonormit taas koskevat yleistä kääntämispolitiikkaa, kuten käännettäväksi valikoitumista ja käännösten julkaisemista, ja käännöksen suoruutta, esimerkiksi välikielen käyttöä ja suomentajan syntyperää. Toimintanormit puolestaan ovat itse kääntämistyötä ohjaavia tekstuaalisia normeja, kuten stylistisiä tai genreä määrittäviä normeja. Kääntäjän orientoituminen tiettyyn normijärjestelmään riippuu muun muassa käännöksen tarkoituksesta ja sen tekstilajista. (Touy 1995: 56–59; Chesterman 2007: 359–360.) Nämä kääntämisen normit voi nähdä kieli-ideologisina käytänteinä. Esimerkiksi päätökset siitä, mitä teoksia käännetään, ovat kieli-ideologisia päätöksiä. Kieli-ideologinen valinta on myös kääntäjän orientoituminen selkeämmin joko lähde- tai kohdetekstiin. (Mäntynen 2012: 348.) Kääntäjän tavoitteena on hyvä, toimiva käännös, ja tavoitteen täyttyminen edellyttääkin monivaiheista päätöksentekoa ja näiden normien välillä tasapainoilua. Kääntäjä valitsee sellaisen toimintatavan eli strategian, jolla kukin ongelma ja ristiriita parhaiten ratkeavat. Hän joutuu painiskelemaan käännöstyössään esimerkiksi kielten ilmaisujen vastaavuuden ongelman kanssa. (Leppihalme 2007: 365–367.)

Yhdenlainen käännöksen kieleen vaikuttava normiristiriita muodostuu lainasanojen ympärille kääntämisprosessissa. Tällöin kääntäjä tekee valinnan useista vaihtoehdoista: hän voi käyttää sitaattilainaa tai kotoutetumpaa varianttia, kuten erikoislainaa, yleislainaa tai käännöslainaa. Vierassanojen käyttöön päädytään usein silloin, kun lähtökulttuurin arjen tutuilla ilmiöillä ei ole vastinetta kohdekulttuurissa. Tällöin kääntäjä voi halutessaan käyttää vieraskielistä sanaa sellaisenaan ja näin täyttää kohdekielen sanastossa olleen aukon. Esimerkiksi puhuttelusanat, huudahdukset tai kirosanat saatetaan jättää vieraskieliseen asuunsa niiden eksoottisen vaikutuksen takia, kohdekielen karkeiksi koettujen ilmaisujen korvaamiseksi tai lähtötekstin kirjoittajan valintojen kunnioittamiseksi. (Leppihalme 2007: 368.)

Toinen yleinen ratkaisu käännöskirjallisuuden kielessä on käännöslaina eli suora käännös vieraan kielen ilmaisusta. Lauri Hakulinen (1955: 305) määrittelee käännöslainat sellaisiksi sanoiksi ja sanontatavoiksi, jotka ”on muodostettu vieraan kielen ilmaisusta enemmän tai vähemmän orjallisesti jäljittelemällä siirtäen sen merkityssisällys sellaisenaan johonkin omaan kielen ilmaisuun, joko varta vasten seipitetyyn tai ennestään muunmerkityksisenä olemassaolleeeseen”. Käännöslainoja esiintyy myös paljon kielikuvia ja idiomeja käännettäessä: käännösteksteistä löytyy niin sananparsien sanasanaisia suomennoksia kuin tulkintaprosessin puutteellisuuden takia asiasisällöiksi kaventuneita kielikuvia. (Leppihalme 2007: 368–370.)

Lainasanojen ja käännöslainojen käyttäminen tai käyttämättä jättäminen käännöstyössä kertoo jotain suomentajan, kustannustoimittajan ja mahdollisten asiantuntijoiden kieli-ideologisista näkemyksistä. Työssä rakentuneet ja uusiutuneet normit ovat merkkejä työhön osallistuneiden käsityksistä kielestä, sen arvosta ja merkityksestä. Erilaiset kielikäsitteet, näkemykset ja normeihin orientoituminen pitävät sisällään ja heijastavat aiempia kieli-ideologioita, mutta myös rakentavat uusia. (Mäntynen 2012: 402.) Esimerkiksi 1800-luvulta alkanut ja pitkälle seuraavalle vuosisadalle jatkunut vierasperäisyyksien, kuten aiemmin mainittujen lainasanojen, vieroksuminen ja korvaaminen kotoperäisemmillä seipitetyillä sanoilla, on tulkittu olevan merkki nationalismien hengessä syntyneestä puristisesta kieli-ideologiasta ja siihen liittyvästä tarpeesta kehittää suomen kirjakieltä.

Käännösten katsotaankin olleen 1800-luvun alkupuolella enemmän niin sanotusti mukauttavia ja kotouttavia, eli tekstiä lähemmäs kohdekieltä ja kohdekielen

kulttuuria tuovia, kuin tarkkuuteen pyrkiviä (Paloposki 2000: 26). Paloposken (2007: 110–111) mukaan käännöstyössä myös esimerkiksi sijoitettiin tarinoita uusiin ympäristöihin paikannimiä muuntelemalla, muokattiin rakenteita tiettyä lukijakuntaa ajatellen helpommaksi ja jätettiin käännöksistä pois tabuja ja hankalaksi koettuja asioita. Kotouttamisen ja mukailun voi katsoa noudattavan vallinneita kieli-ideologioita ja niiden luomia normeja, mutta taustalla oli myös muita tekijöitä: kielen kehitysaste ja ilmaisukyky, lukijakunnan pienuus sekä pyrkimys tavoittaa lukemiseen tottumaton yleisöä käännösten avulla sanelivat osaltaan kääntämisen strategioita (Paloposki 2000: 26). Samalla tavalla käännöstä lähemmäs vastaanottajaa ja hänen kieltään tuovan kotouttamisen voidaan katsoa viittaavan kansallismieliseen ajatteluun. Toisaalta on myös esitetty, että ajallisesti ensimmäiset käännökset ovat tyypillisesti jo perusstrategialtaan kotoutettuja (Leppihalme 2007: 373). Ruotsin vallan aikana ei vielä ollut 1800-luvun kaltaisia suunnitelmia kirjakielen kehittämisestä, mutta jo 1600-luvun käännöstyössä pyrittiin kielellisillä ratkaisuilla luomaan yhteisiä normeja. Tuolloin keskushallinto myös ohjeisti raamatunkääntäjiä käyttämään käännöksissään kaikkialla ymmärrettyä, ”puhdasta” suomea. (Hakulinen ym. 2009: 17.)

Erityisesti 1830-luvulla virinneen käännöstoiminnan yhtenä välttämättömänä edellytyksenä oli sanakirjojen laatiminen. Kieliopeja ja sanakirjoja julkaistiinkin jo 1600- ja 1700-luvuilla mm. ulkomaisten virkamiesten käytännölliseksi avuksi. 1700-luvun aikana julkaisujen määrä kasvoi, lukutavat muuttuivat ja lajit monipuolistuivat. (Hakulinen ym. 2009: 20.) Kuitenkin vielä 1800-luvun alussa sanakirjoista oli suuri puute, mutta vuosisadan edetessä ilmestyi tietoisien suomen kielen kehittämisen tuloksena lukuisia sanakirjoja. 1800-luvun alkupuoliskolla keskityttiin käytännön syistä erityisesti suomen ja ruotsin välisiin sanakirjoihin, jotka oli rakennettu ruotsin kielen lähtökohdista ja ruotsin kieltä äidinkielenään puhuneille. Suomentamisen kannalta nämä ruotsi–suomi-sanakirjat olivat kuitenkin tärkeimpiä. (Mäkinen 2007: 101.) 1800-luvulla ilmestyi useita kielimiesten sanakirjoja, mutta vuosisadan lopulla ilmestynyttä Lönnrotin *Suomalais-Ruotsalaista Sanakirjaa* (1880) pidettiin aikansa suurtapauksena (Häkkinen 1994: 118). Teos oli vuosisadan laajin suomen sanakirja. Lönnrot toimitti sen lukuisine avustajineen julkisuu-teen 14 vihkona vuosien 1866–1880 kuluessa. Sanakirja käsitti yli 2 000 sivua ja

noin 200 000 suomenkielistä hakusanaa. 1800-luvun lopulla alkoi ilmestyä myös suomen ja jonkin muun kielen välisiä, esimerkiksi latinan ja suomen, saksan ja suomen ja venäjän ja suomen sanakirjoja. 1800-luvun jälkipuolella ilmestyivät myös ensimmäiset erikoisalojen sanastot ja sanakirjat. (Lehikoinen & Kiuru 1998: 44, 118.)

Tarkastelen Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa esiintyvää keskustelua suomentamisesta luvussa 6. Olen jakanut analyysin kahteen osaan, joista toisessa selvitetään, mitä seuran jäsenet käänsovät, ja toisessa tuon esiin esimerkkejä suomentamisesta käydystä normineuvottelusta. Pöytäkirjoista löytyvät suomennustyötä koskevat maininnat ovat pääasiassa neuvottelua yhden ”oikean” vastineen löytämisestä käännettävässä tekstissä esiintyvälle sanalle. Tutkimuksen kannalta kiinnostavimmiksi nousevat kuitenkin ne kokouksissa esitetyt metakielelliset perustelut, joiden pohjalta tällaiset kääntämisprosessin valinnat tehdään.

5 Kieli-ideologista keskustelua Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa 1846–47

Tässä luvussa tarkastelen Suomalais-Seuran pöytäkirjoista löytyviä kieli-ideologisia keskusteluja eli aineiston metatasoa. Tärkeimmät havaintoni koskevat kansallisromantiikan läsnäoloa aineistossa esimerkiksi luontovertausten kautta sekä erilaisia kielenohjailun periaatteita, jotka tulevat ilmi Suomalais-Seuran kokousten keskusteluissa. Olen jakanut kielenohjailuun liittyvät kokouksissa esitetyt kommentit lukuihin E. N. Setälän esittämien kielenohjailun suuntauksien ja niiden nimitysten perusteella.

5.1 Kansallisromantiikka

1800-luvun Euroopassa kielellisten ideologioiden perustaksi muodostui nouseva nationalismi, jonka mukaan kansakunnan käsitteen ytimeksi tuli kansankielinen rahvas, kansanhengen edustaja. Nationalismin aatteiden mukaan kansalliskielen oli rakennuttava kansan käyttämän kielen pohjalle ja kansakunnan omaksi katsottu pe-

rintö ja erityislaatu olivat arvostuksen, jäljittelyn ja ihannoinnin kohteita. Kansallisromantiikka näkyi erityisesti taiteissa, joissa esiin nousi pyrkimys hakeutua isänmaan luonnon ja maisemien pariin ja perehtyä sen kansanelämään. Kansanrunoudesta, mytologiasta ja menneisyydestä poimittuja aiheita sovellettiin kansallisromanttisessa taiteessa. (Ks. esim. Hakulinen ym. 2009: 23.)

Kirjallisuudessa suomalaisen mytologian kansallisromanttinen kuvaaminen käynnistyi Elias Lönnrotin julkaistua suomalais-karjalaisia kansanrunoja kokoavan *Kalevala*-teoksen vuonna 1835. Monet kansallisromantiikan ajan taiteilijat lähtivät Suomen rajojen ulkopuolelle Karjalaan etsimään oikeaa, alkuperäistä suomalaisuutta ja kalevalaisen runouden alkukotia. *Kalevala* koettiin myös historian näkökulmasta tärkeäksi teokseksi, sillä ennen kansalliseepoksen ilmestymistä suomalaisilla ei ollut samassa mielessä omaa (itsenäistä) historiaa kuin monilla muilla kansoilla. (Klinge 1982: 195–196.) Myös Suomalais-Seuran jäsenet tekivät matkoja itäiseen Suomeen, ja esimerkiksi 13.4.1847 pidetyssä kokouksessa *Polèn luki matka-kertoelmaan Savossa ja Karjalassa* ja kokouksessa 20.10.1847 H. K. Corander *jutteli Mikkelin pitäjistä; miten se oli sydän Savolahdessa*. Seuran kokouksessa 11.5.1847 käsiteltiin ja haettiin tarkoituksia myös vanhoille suomalaisille sananlaskuille:

- 22) ”Toinen mieli karhulla, toinen karhun tappajalla” jota vastaan Koranteri alkoi väittää, jotta heillä kummallakin oli aivan sama mieli, toistensa tappaa vaan, kun kerran yksi karhu eli mies – tarttunut oli. (11.5.1847)

Sisä- ja Itä-Suomen ”alkuperäinen” suomalaisuus otettiinkin jo vuodesta 1809 alkaen kansallisuusidean pohjaksi Länsi-Suomen ruotsalaisuuden sijaan. Käsitteenä *Suomi* alkoi 1800-luvulla siirtyä suuriruhtinaskunnan lounaiskulmasta merkittävään aatteellisissa yhteyksissä ensisijassa sisämaata. (Klinge 1982: 85).

Kansallisromantiikka nosti oman kansakunnan korostamisen kautta esiin myös suomen kielen ja sen heikon aseman yhteiskunnassa, kuten kerroin nationalismin ja kielenohjailun suhdetta käsittelevässä luvussa 4.3. Suomen kielestä puhuttaessa käytettiin 1800-luvulla paljon kansallisromanttista retoriikkaa, kuten luonto-metaforia ja Suometar-vertauksia. Myös pakanallisten muistojen symboliarvoa, kuten Kalevalan Väinämöisen ja Skandinaviassakin palvotun, muinaisen germaanisen

jumalan Odinin merkitystä, korostettiin (Klinge 1982: 62). Kansallisromantiikan innoittamaa oli myös suomalaisten juurien ja historian kunnioitus. Näitä kaikkia kansallisromantiikkaan yhdistettäviä piirteitä löytyy myös Suomalais-Seuran pöytäkirjoista, kuten seuraavissa alaluvuissa esimerkkien kautta osoitan.

5.1.1 Luontometaforat

Suomalaisen luonnon ja sen erityislaatuisuuden kunnioitus olivat tärkeitä teemoja kansallisromantiikassa. Pohjola-teema puhtaine luontoineen toistuukin useasti 1800-luvun isänmaallisessa taiteessa niin Suomessa kuin Ruotsissa ja Venäjälläkin. Koskemattomat, alkuperäiset metsät nähtiin pohjoisten kansojen luonnollisena elinympäristönä verrattuna täyteen rakennettuihin ja mahdollisesti teollisuuden saastuttamiin kaupunkeihin. Esimerkiksi vuoden 1846 *Maamme*-kansallislaulun voidaan nähdä vahvistaneen pohjoisen maiseman esteettisine arvoineen osaksi Suomen kansallista identiteettiä. Muun muassa Runeberg katsoi, että luonnon keskellä asuvat suomalaiset olivat sielultaan yhtä suurenmoisia kuin ympäröivät maisemat, sillä luonnonolojen ja ihmisen olemuksen kesken vallitsi lainalainen vastaavuus. (Klinge 1982: 102–103, 116.)

Yksi kansallisromanttisen retoriikan tehokeino olivat luontoon liittyvät metaforat. Metaforisuus on kielen ilmiö, joka on perinteisesti rajattu semantiikan alaan (Leino 1983: 107). Semioottisesti metaforisuuden taustalla on ikonisuus, joka tarkoittaa samankaltaisuutta merkin ja merkkivälineen kesken. Merkkiväline toimii objektin ikonisena merkinä, koska sillä on riittävästi samankaltaisia ominaisuuksia objektin kanssa. Metaforisuus onkin yksi ikonisuuden ilmenemismuodoista, sillä siinä samankaltaisuus syntyy kahden merkkivälineen rinnastuksesta. Metaforan perusfunktion voi lyhyesti käsittää objektin ymmärtämisenä toisen objektin kautta (Leino 1983: 110). Metaforan ilmentävät konventionaalisia yhteyksiä kahden kokemusalueen välillä (Onikki 1991: 34). Metaforien teho piileekin siinä, että niiden avulla ilmiöstä on mahdollista puhua jonakin toisena, mikä helpottaa ymmärtämistä (Lakoff ja Johnson 1980: 3). Metaforista puhuttaessa kyse on konventionaalisesta ajattelutavasta, jota kieli heijastaa. Metaforat siis viittaavat toisalle ja niiden takaa on mahdollista löytää avautuva käsitejärjestelmä (Leino 1983: 108, 110).

Suomen kielestä puhuttaessa esiin nousi muun muassa metsä- ja puutarhavertauksia, joilla painotettiin kielen aitoutta, puhtautta ja monimuotoisuutta. Fennistiikassa onkin pitkä perinne kasvillisuus-metaforilla (Leino 1989; Mäntynen 2003: 131). Kyseinen käsittemetafaora linkitetään usein osaksi nationalistis-puristista kieli-ideologiaa, jossa *rikkaruohot* edustavat vieraskielisyyksiä, jotka *puutarhasta* eli kielestä on kitkettävä (Nordlund 2004: 310–312). Kirjakielen uudistustyötä luonnehdittiinkin usein maanviljelyn kuvailmauksilla, jotka liittivät kirjasuomen kehittämisen kansallisromantiikan ihanteisiin, alkuperäisyyteen ja kansanomaisuuteen. Metaforista *puutarha* liittyi tiiviisti sivistyneistöön, kun taas *viljely*-metafora otettiin maatalouskulttuurista. Periaatteista riippuen ja tarpeen tullessa metaforista puutarhaa voitiin sitten lannoittaa ja kastella uudissanoilla, karsia muukalaisuus-rikkaruohoista tai antaa kasvaa vapaasti kaikki kasvit hyväksyen. Kirjakielen kehittäjien katsottiin olevan puutarhureita. Myös suomenkielisen kirjallisuuden viriämistä havainnollistettiin puutarhakuvauksilla. Esimerkiksi Ahlqvist koki kirjallisuuskriitikon työssään olevansa ankara puutarhuri ja rikkaruohojen torjuja, joka suhtautui uuteen suomenkieliseen kirjallisuuteen kelvottomilta viljelijöiltä suojeltavana uudispeltona. (Leino 1989: 554, Varpio 1993: 113.)

Suomalais-Seuran pöytäkirjojen johdantosanoissa kirjoitettiin myös *tien karsijoista* viitaten Savo-Karjalaisen osakunnan jäseniin:

23) - - ehkä sen pitäisi olla ensimmäisinä tien karsijina ja niin toisillekin näyttää, kuta suuntaa matkan on meneminen. (Johdatus)

Viljely- ja puutarhametaforissa kyse oli jonkun jo ennestään kasvavan huolehtimisesta ja muokkaamisesta, mutta *tien karsimisella* viitattiin johonkin, mitä ei ole ennen tehty. Raivaaminen metaforana pitää sisällään ajatuksen koskemattoman ottamisesta mukaan kulttuurin piiriin. Esimerkin 23 mukaan Suomalais-Seuran jäsenien koettiin olevan suunnannäyttäjiä, joiden tulisi esimerkillään näyttää mallia *kuta suuntaan matkan on meneminen*, eli kuinka suomen kieltä tulisi kehittää ja käyttää. Tähän mahdollisesti myös liittyy jo aiemmin esitetty oletus Savo-Karjalaisen osakunnan jäsenten käsitys itsestään (*meidän parhaimmienki suomalaisten*) aidoimman (itäsuomalaisen) suomalaisuuden edustajina, joilla oli velvollisuus kehittää suomen kieltä (kts. luku 3.1).

Näiden symboli-ilmaisujen syntymisen voi katsoa olevan yhteydessä Suomessa 1800-luvulla tapahtuneeseen kulttuurin murrokseen. Keskeisissä kansallisissa symboleissa yhdistyvät yhteiskunnan aineellisen ja ideologisen kehityksen elementit ja ne ottavat sisältönsä uudesta ideologiasta, mutta ilmaisunsa ne saavat merkittävästä taloudellisesta ilmiöstä (ks. esim. Link 1980). Taloudellisen ja ideologisen kehityksen liitto näkyi Suomessa esimerkiksi siten, että runoilijat käyttivät kansallisen identiteetin kuvaukseen usein peltoja, joiden taloudellinen merkitys oli samaan aikaan voimakkaassa kasvussa (Varpio 1993: 114). Uusille ilmiöille, kuten suomenkielinen kaunokirjallisuus, oli luontevaa hakea symboleja agraarikulttuurista. Ahlqvistin edustamien ankarien puutarhurien jälkeen kirjasuomen kehittäminen alettiin hiljalleen vuosisadan vaihtuessa nähdä enemmänkin luonnonsuojelualueena, jossa kaikki saivat liikkua sinne tehtyjä polkuja pitkin (Leino 1989: 554).

Kasvi- ja viljelymetaforat sopivat kansallisromanttiseen ajattelutapaan ja romantiikan perintöön. Suomen elinkeinorakenne oli 1800-luvulla maatalousvaltainen, joten oli luonnollista ottaa metaforien lähdealueet tutusta ja kansallisesta perinnöstä. Suomalaisuusaatteen nousu nähtiin varovaisena alkuna suomen kielen kehittämiseksi ja sen aseman parantamiseksi. Suomalais-Seuran pöytäkirjassa verrataan toiveikkaasti suomen kieltä siemenestä hiljalleen kehittyväksi *kukoistavaksi oraaksi* ja siitä eteenpäin täysikasvuiseksi pensaaksi. Maanviljely nähtiinkin fennomanian piirissä elinkeinona, johon koko kansallinen olemus ja traditio liitettiin (Klinge 1982: 175).

- 24) Asia näkyi näin alussansakin kyllä syntyväksi ja jotta siihen niinmuotoin epäilemättä voittaisinkin kiinni tarttua, vahvalla luottamuksella sen ei ainoastansa menestyvän, vaan vielä aikaa voitain jäsenien palavalta tahdolla ja miehuudella tästä vähästä siemenestään nousevaksi sekä kukoistavaiselle oraalle että kaunihille hedelmisille pensaille, antaen moninkertaisen, ilahuttavan kasvun. (3.11.1846)

Kyseisessä metaforatyypissä pienestä kasvaa vielä jotain merkittävää ja hyödyllistä. Kieli organismina olikin yleinen metafora 1800-luvulla. Kansallisromanttiseksi voisi myös tulkita tämän suomen kielen tilanteen vertaamisen aamuruskoon:

- 25) Koranteri tarkoituksissaan, jotta moni ukko lausuu ennen ahkerasti käyneen koulua, lukeneen siellä, jos jotakin muukalaista, Venäjänkin kieltä,

ja jotta Suomi nyt on nähnyt aamu ruskon koittavan, venettä enää ei tarvitsevan lukea, sitä hän toki kuitenkin ei voinut sanoa, ja kenpä niin typerä olis, joka vähänkin eteensä katsoo, olletikin kun Suomeakin niin kilvalla sen rinnalla lu'ettaan. (18.5.1847)

Suomalais-Seuran pöytäkirjoista saa kuvan, että suomen kielen kehitysprosessia pidettiin yhtä vääjäämättömänä kuin auringonnousua. Esimerkin 25 esittämän *aamu ruskon* voi katsoa liittyvän laajemminkin käytettyyn kansallisen heräämisen kuvaan, jolloin kyse on myös kansallisen prosessin alkamisen metaforasta. Suomalaisien “valoisat” hetket olisivat siis vielä edessä päin, mutta ensimmäiset valonsäteet olivat jo nähtävissä. Kansallisromanttisessa mielessä Venäjän vallan alle alistettu suomen kieli oli saanut toivoa paremmasta.

5.1.2 Suometar

1800-luvun käsikirjoituksissa ja julkaisuissa toistuu sana *Suometar*, jolla viitataan eri yhteyksissä sekä Suomeen kansakuntana että suomen kieleen. Kyseisellä vuosisadalla yleistynyt symboli on Suomen henkilöitymä: nuori, kaunis ja arka neito, joka odottaa (miespuolista) auttajaansa. Naismetaforat liittyvät yleiseen traditioon, jossa luontoäiti eli äiti maa on uskomuksissa naispuolinen henkiolento, joka hallitsee maata tai on itse sama kuin maaperä. Äitiyttä pidettiin 1800-luvun koko suomalaisesta yhteiskuntaa koskettavana moraalisena ihanteena, ja perheenäidin katsottiin olevan eräänlainen koko kansakunnan äiti (Toikkanen 1997: 73). 1840-luvun alkupuolella ymmärrettiin myös äitien merkitys suomen kielen asian edistämisessä. Eriyisesti sivistyneistön naiset haluttiin kannattamaan fennomanian ajatuksia, jotta he kasvattaisivat tulevaa, suomen kieltä taitavaa johtavaa kerrostumaa. (Klinge 2002b: 256.)

Suometar-ilmauksen lisäksi suomen kielen puhtaimmasta ilmentymästä käytettiin ajan teksteissä usein myös *Kieletär*-metaforaa. Sitä voidaan pitää suomen kielen symbolina samalla tavalla kuin *Suometarta* suomalaisuuden hengettärenä. *Kieletär*-nimellä tunnettiin myös Ahlqvistin vuonna 1871 perustama ensimmäinen suomenkielinen kielitieteellinen aikakauslehti, jonka hän perusti vastapainoksi nuorsuomalaisuutta tukeneiden fennomaanien *Kirjalliselle kuukauslehdelle* (Litola 2015: 71). Suomalais-Seuran pöytäkirjoista sanaa *Kieletär* ei löydy, mutta *Suome-*

tar mainitaan kolmesti. Tämä huomio mahdollisesti tukee ajatusta siitä, että *Kieletär* oli ennemminkin suomen kielen symboli ja *Suometar* puolestaan koko kansakunnan. Seuran jäsenet saattoivat katsoa suomen kielen kehittämisen ja kannattamisen lisäksi edustavansa laajemmin suomalaisuusaatetta. Savo-Karjalaisina, ”aidon” ja ”alkuperäisen” Suomen edustajina he mahdollisesti kokivat olevansa lähempänä *Suometarta* ja näin pystyvän paremmin tulkitsemaan sen tahtoa.

Suometar-sananjohdin *-tar* onkin alkuaan itäsuomalainen. Se on *tytär*-sanasta syntynyt suffiksi, jota 1800-luvulla käytettiin ahkerasti uusista aatteista ja ihanteista kaunopuheisilla vertauskuvilla puhuttaessa. Sanastonuudistajat käyttivät johdinta naispuolisten olentojen, sekä todellisten että kuviteltujen, nimitysten muodostamiseen. (Nordlund 2004: 313; Häkkinen 2003: 22–23.) Tunnetuksi sen teki myös tuon vuosisadan puolivälin tienoilta lähtien julkaistu ensimmäinen suomenkielinen *Suometar*-sanomalehti (ks. luku 3.1).

Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa *Suometarta* – ylipäänsä suomalaisuutta – tervehditään ja hyväillään:

26) - - täksi ensikokoukseksi Suometarta tervehtimään ja hyväilemään.
(5.10.1847)

27) Oli yksitoista (sanoo 11) henkeä koolla, joista voi nähdä ja päättää, kuinka suurella halulla ja hartaudella Savo-Karjalaiset hyväilevät ja eleytävät – suomalaisuutta! (20.10.1847)

Suometar-personifikaation yhteydessä suomen kielestä tulee tunteva organismi, joka riemuitsee, odottaa sulhoaan ja näyttäytyy uskollisimmille seuraajilleen:

28) Suometar riemuitsi varmaan tänä ilta-hetkenä toivoen onnea ja menestystä näille Seuran alku-alkeillensa. (17.11.1846)

29) - - heikoti kyllä temmaten heiät pois sekä alku-aikeistansa että Suometarestakin, joka kuitenkin tänäki iltana oli epäilevän, sulhoansa odottavan morsiaisen tapaan toivon lempiöiltä kyynälillä silmistänsä tervehtien näyttänyt nille muutamille, jota toki täksikin hetkeksi olivat aikoneet antautua hänelle, vaan sen pahemminkin tavanneet osakkeen huoneen Seuran kokouspaikan tyhjänä. (1.12.1847)

Suomalais-Seuran pöytäkirjojen esimerkissä 28 *Suometar* on tyytyväinen: Seuran toiminnan aloittaminen ja sen toiminta suomen kielen puolesta miellyttävät häntä. Esimerkissä *Suometar* yhdistetään *sulhoansa odottavaan morsiaiseen*. Pöytäkirjan sanoista nousee esiin kuva avuttomasta, kyynelsilmäisestä neidosta, joka odottaa auttajaansa. *Suometar* esitetään siis henkilönä, jonka *lempiät* voivat löytää. Tällä varmaankin viitataan käsitykseen suomen kielen ja kansan luonnollisesta olemuksesta, *Suomettaren* ”luonteesta”, joka Suomalais-Seuran jäsenten on mahdollista löytää. Kokouksen väliin jättäneitä jäseniä syyllistetään kuvauksella murheissaan sulhastaan odottavasta *Suometar*-neidosta.

30) Astui Koranteri esiin mietteinensä, joista jutteli Mikkelin pitäjstä; miten se oli sydän Savolahdessa ja kuinka se levitti helmojansa sinne tänne pyöräyttäen jonkun kappelin eli pitäjän. (20.10.1847)

Esimerkissä 30 naishahmon on puolestaan saanut Mikkeli: Itä-Suomessa sijaitseva savolaiskaupunki on saanut kansallisromantiikan sävyttämänä eräänlaisen Suomi-neidon kaltaisen hahmon, jolla on sydän ja ympäröivät pitäjät peittävät helmat. Kyseessä saattaa olla Suomen itäisten osien mieltäminen kansallisromantiikan hengessä aidoksi, ”muukalaisvaikutteilta” säästyneeksi osaksi Suomea. Kokouksessa kirjoituksensa lukenut A. G. Corander painatti 1848 ensimmäisen suomalaisen pitäjänkertomuksen *Kertoelma Suur-Savosta eli Mikkelistä*, johon esimerkki 30 saattaa viitata (ks. Heikinheimo 1955: 124).

5.1.3 Historia ja kansan juuret

Kansallisromantiikkaan kuului oleellisesti oman kansan historian ja kulttuurin arvostaminen. Suomen kansan sukujuuria kunnioitettiin ja niitä tutkittiinkin ahkerasti. Suomalaiskansallisten näkemysten vahvistuminen johti oman maan historian tarpeen kasvuun. Suomen kansan alkuperän etsiminen oli yksi historiallisen identiteetin hahmottamisen keskeisimpiä tekijöitä. Vastauksia historian kysymyksiin etsittiin muun muassa kansanrunoudesta, kansatieteestä ja kielitieteestä. (Tommila 1989: 54–55.)

Yksi vanhakantaista kulttuuria arvostava suuntaus oli karelianismi eli eri alojen tutkijoiden ja taiteilijoiden, kuten taidemaalareiden, kirjailijoiden ja säveltäjien

kansallisromanttinen Karjala-harrastus. Esiromantiikan ilmapiirissä kaikkialla Euroopassa ja myös Suomen akateemisessa maailmassa kiinnostuttiin villeinä pidetyistä kulttuureista, jotka elivät sivistyneempien emämaidensa varjossa. Jopa raakana ja sivistymättöminä pidettyjen kansojen ominaispiirteet saatiin kääntää ylösalaisin ja uuden ihannoitavan ihmistyyppin malleiksi. Romantiikan nousuun 1700-luvulla vaikuttivat muun muassa sveitsiläis-ranskalaisen valistusajan filosofi Jean-Jaques Rousseau'n ajatukset luonnon ja luonnollisuuden hyvydestä ja toisaalta sivistyksen, kulttuurin ja yhteiskunnan ihmistä rappeuttavista voimista. Romantiikan sävyttämä yleiseurooppalainen katsomustapa edesauttoi maan itäisten osien, erityisesti Karjalan, tunnetuksi tuleamista Suomen sivistyneistön piirissä. Euroopassa syntyi käsitys, että “barbaarisillakin” kansoilla on oma historiansa. Koska niillä ei ollut kirjoitustaitoa eikä kirjallisia muistomerkkejä, ne säilyttivät historiansa kansanrunoudessa. (Sihvo 1973: 32–33.) Karelianismi esiintyi voimakkaimmillaan vasta 1800-luvun loppupuolella, mutta siihen kiinteästi liittyviä ajatuksia ja painotuksia on tunnistettavissa myös Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa. Toisaalta osakunnan jäsenet myös tunsivat ylpeyttä kotiseudustaan ja itäsuomalaisista juuristaan. Karjalaisuudella perusteltiin esimerkiksi kielenpiirteitä ja sanastoa, ja kokouksissa luettiin kertomuksia itään suunnatuista matkoista:

- 31) Tikkasen sanoessa l:tää² kielessämme ei tarvittavan eikä voitavan pitää, nokkasi Europaeus puheesen kiintiästi väittäen l:n olevan sangen tarpeellinen, olletikin runokirjoituksessa, perustaen puheensa sille, että Karjalassa l:tä on puheessakin kuuluva. (3.11.1846)
- 32) Eräät arvelivat sanan sat eli jonkun muun mainituista ehkä kuitenkin paremman olevan tässä, oikein perustaen puheensa sille, että tarina, olletikin Karjalasta merkitsee sitä sanaa, kun Ruotsin sana berättelse. (17.11.1846)
- 33) Polen luki matka-kertoelmaan Savossa ja Karjalassa. (13.4.1847)

Valtaa pitävä Venäjä koettiin uhkana. Suomalaiset itse pitivät oman kielen ja kulttuurin kehittämistä vastatoimena venäläistämisy yrityksille. Myös Suomalais-

² Esimerkin *l* on oma tulkintani pöytäkirjassa esiintyvistä epäselvästä merkistä. Epävarmuuden takia en analysoi merkkiä Karjalassa puhutun kielimuodon näkökulmasta, vaan pitäydyn metatason käsittelyssä.

Seuran toimintaa perustellaan Venäjän ylivallan pelolla, esimerkiksi kielellisillä vastakkain asetteluilla ja negatiivissävyyteisillä, arvottavilla nimeämisillä:

- 34) - - kuinka meidän, jotka olemme nuoret, pitäsi kaikella tavalla koittaa edestyttää omaa äitinkieltämme, jos Venäjätä muka emme tahdo päästää vallan päälle. (5.10.1847)
- 35) - - jos muka muuten Wenäjätä , tätä kurjain kieltä, ja muuta pahaa suomea sortamasta estää, katsottiin tällä kertaa sopivimmaksi, että kaikki suomen kirjoittamista ja puhunutta halustavat ja rahastavat kerran viikossa, taikka tiistaina kunnan huoneihin kokoutuisivat ja siinä äitinkielellä keskustelisivat, mitä milloinkin aineeksi sattuisi. (Johdatus)

Matthias Alexander Castrén osoitti 1840-luvulla suomalaisten juurien olevan suomalais-ugrilaiset. Castrénin luoman sukupuun mukaan alkukodistaan Altailta vaeltaneet suomalaiset olivat asettuneet ajanlaskun alussa ensimmäisinä vuosisatoina Suomeen. (Tommila 1989: 55.) Jo Castrénia ennen Suomeen oli levinnyt, esimerkiksi Porthanin aktiivisen toiminnan avulla, kansainvälistä tutkimustietoa uralilaisesta kantakielestä ja siitä polveutuvista suomalais-ugrilaisesta kieliyhteydestä. Ensimmäiset luettelot suomalais-ugrilaisista kielistä laati ruotsalainen Philipp Johann von Strahlenberg vuonna 1730. Hän perusteli kielten sukulaisuutta sanaston vertailulla. Myöhemmin unkarilaiset János Sajnovics ja Sámuel Gyarmathi ulottivat vertailun käsittämään myös kielten muotoaineeksia. Sajnovics todisti kielitieteellisin menetelmin tehdyssä teoksessaan (1770) jo 1600-luvulta lähtien epäillyn unkarin ja saamen sukulaisuuden. Porthan selosti tätä tutkimusta seuraavana vuonna ilmestyneessä ensimmäisessä sanomalehdessä lisäillen mukaan omia, suomea koskevia havaintojaan. 1800-luvulla teorioitaan suomalais-ugrilaisien kielten sukulaisuussuhteista ovat esittäneet muun muassa Rasmus Rask, József Budenz ja Pál Hunfalvy. (Häkkinen 1996: 42–47.) Suomalais-Seuran pöytäkirjasta poimitussa esimerkissä 36 puhutaan suomen sukukansasta madjaareista eli unkarilaisista ja heidän kulttuurinsa samankaltaisuudesta suomalaiseen kansankulttuuriin verrattuna:

- 36) Tikkanen istui kirjoitelmansa ”Madjaarein tarinoista” lukemaan, näyttäen – että lopuksi kirjoitella kaskulla miten ne ovat suomalaisen Saatuin kansa melkeen yhtäpitävät, ja miten tämäkin suomalaisten heimokunta,

vaikka kolmelta kulmalta piiritetty, toista sivistystä vihaavaisilta kansoilta, Wenäjältä muka myös, kuitenkin on säilyttänyt luonnollisen omaisuudensa kielessä sekä muissa tavoissansa. (11.5.1847)

Suomalais-Seuran pöytäkirjassa ilmaistaan kunnioitusta yhteisiä suomalais-ugrilaisia juuria (*suomalaisten heimokunta*) ja niiden vaalimista (*on säilyttänyt luonnollisen omaisuudensa kielessä sekä muissa tavoissa*) kohtaan. Huomionarvoista on myös, että romantiikan ajatuksia seuraten mainitaan luonnollisuus ja sen säilyttämisen tärkeys. Pöytäkirjan ilmaisu *toista sivistystä vihaavaisilta kansoilta* on myös selkeän arvottava ja luo vastakkainasettelua suomalais-ugrilaisten ja niitä ympäröivien kansojen välille. Pöytäkirjan esimerkissä toistuukin romantiikan ajatus alkuperäisen luonteen säilyttämisestä. *Toista Sivistystä vihaavaisilla kansoilla* saateetaan viitata Unkarin hallinnolliseen tilanteeseen. 1800-luvulla unkarilaisuus oli jäämässä Habsburgien hallitsijasuvun germaanisten vaikutteiden varjoon, mikä johti vuonna 1848 kapinointiin ja itsehallinnon vaatimukseen (Unkarin historiasta ks. esim. Huotari & Vehviläinen 2004). Kansallisesti heränneen Unkarin kanssa luotujen suhteiden toivottiin myös stimuloivan Suomen ilmapiiriä (Straszer 2011: 77). Unkarin valtiollinen tilanne kasvatti entisestään Venäjän vallan alle alistettujen suomalaisten yhteenkuuluvuuden tunteita sukukansaa kohtaan.

Kansallisromantiikan nousukaudella suomen kansaa ja kieltä elävöittäviä tavoitteita tuettiin myös suomennostyöllä. Kielioppien lisäksi ryhdyttiin kääntämään suomen kielelle kauno- ja tietokirjallisuutta. Suomennoskirjallisuutta pidettiin tärkeänä ja kääntämistä välttämättömyytenä kehittyvän kielen kannalta ja suomenkielisen kirjallisuuden rakentamisessa. Sen lisäksi, että suomalaiset pääsivät käännösten avulla tutustumaan ulkomaalaiseen kirjallisuuteen, kääntämisen katsottiin kasvattavan suomen kielen sanavarastoa ja rikastuttavan sen ilmaisukeinoja. (Paloposki 2004: 50, 55–56.) Suomalais-Seuran jäsen Europaeus otti työkseen muinaiskreikkalaisen eepisen runoelman suomentamisen:

37) Viimeiseksi istuin Europaeus lukemaan kuusmittasta käännöstänsä Homeroksen Iliadista alusta jaksain, jota alku teostansa Seura mieli onnistuneeksi kyllä. (10.11.1846)

38) niin päätettiin itsekukin puolestamme aina yhteen tultuamme suun sanalla kääntää jotai suomeksi, ja metittiin siis Arvidsonin Suomen Historialla tulevassa kokouksessa alkaa tämä aikeemme.

Muun muassa Elias Lönnrot oli saanut vaikutteita Homeroksen runoudesta. Myös J. L. Runeberg sai antiikista malleja runoudelleen. (Tommila 1989: 55.) Kansallisaatteen mukaisesti luonnollinen valinta oli myös Suomalais-Seuran tehtäväkseen ottama Adolf Ivar Arwidssonin Suomen historiasta kertovan teoksen suomentaminen. Pöytäkirjoissa viitattu teos (esimerkki 38) on mahdollisesti vuonna 1832 ilmestynyt Suomen historian ja maantieteen oppikirja *Lärobok i Finlands historia och geografi*. Teoksen suomentamisella täytettäisiin kaksi kansallismielistä tavoitetta eli saataisiin käyttöön suomenkielinen historian oppikirja ja samalla kehitettäisiin suomen kieltä käännösprosessin kautta.

5.2 Kielenohjailu – kohti standardia

1800-luvulla Suomessa yhteisen kirjakielen rakentaminen edellytti keskustelua normeista ja niiden perusteista. Mietittiin, mihin periaatteisiin normeja ja hyvää kieltä koskevia sääntöjä tai suosituksia perustettaisiin. Suomen kielen kehittämisperiaatteiden ja normien kehittämiseen tuolla vuosisadalla vaikuttivat niin sanotut kieliopillisuus- ja kansankielisyyskannat sekä toisaalta puristinen kieli-ideologia ja näkemykset tarkoituksenmukaisuudesta. (Mäntynen 2012: 378.) Näitä 1800-luvun kirjasuomen kehittämisperiaatteita on käsitellyt E. N. Setälä kokoavasti kirjoituksessaan *Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen* (1894), joka perustui hänen edellisenä vuonna pitämänsä virkaanastujaisesitelmään. Hänen mainitsemansa suuntaukset ja niiden nimitykset periytyvät osittain tunnetulta ruotsin kielen tutkijalta, Adolf Noreenilta, joka oli muutamia vuosia aiemmin kirjoittanut oikeakielisyyttä ja sen perusteita selventäneen teoksen *Om språkriktighet*. (Paunonen 1992: 155.)

Pöytäkirjojen analysoinnissa olen käyttänyt näitä Setälän esittämiä kielenohjailun suuntauksia ja niiden nimityksiä. Tässä luvussa jaottelen aineistosta tulkitsemiani kielenohjailuun ja sen taustalla vaikuttaneisiin ideologioihin viittaavia esi-

merkkejä kolmeen kehittämisperiaatteelliseen kategoriaan: purismiin, kieliopillisuuskantaan ja kansankielisyyskantaan. Huomioitavaa on, että seuraamani luokittelu ei luonnollisesti ole kaikkien esimerkkien kohdalla täysin selvärajainen. Kuten kieli-ideologioita teoriatasolla esitelleessä luvussa mainitsin, eri näkemykset kielestä eivät useinkaan esiinny puhtaina, vaan limittyneinä ja jopa tilannekohtaisina. Samakin suomen kielen kehittäjä saattoi eri yhteyksissä vedota eri periaatteisiin. Toisaalta myös itse suuntaukset arvotuksineen ja normeineen eivät ole tarkasti rajattuja ja yksiselitteisiä. Esimerkiksi samalla tavoin kielen alkuperäisyyttä ja puhuttautta kannattaneet kielenohjailun suuntaukset yhdistyivät käytännön tasolla usein kieliopillis-puristiseksi linjaksi. Tässä luvussa esittelenkin ensin nämä monessa kohtaa lähekkäiset suuntaukset ennen kuin nostan esiin aineistosta esiin tulleita, nämä suuntaukset haastaneen näkemyksen, kansankielisyyskannan, esimerkkejä.

5.2.1 Purismi

Kansallista omaleimaisuutta ja itsenäisyyttä korostava kielellinen purismi pyrki kirjakielen puhdistamiseen vierasperäisistä aineksista. Suomalaiskansalliseen ideologiaan kytkeytyneen purismin tavoitteena oli suomen kielen puhdistamisen lisäksi sen rikastaminen ja kehittäminen. Ne ohjasivat erityisesti 1800-luvulla aktiivista tietoista sanastonkehittelytyötä. (Mäntynen 2012: 378.)

Vierasperäisyyksien torjumisen lisäksi purismin taustalla vaikuttivat yleisemmät ajatukset hyvästä kielestä, kuten sen säännönmukaisuudesta tai kauneudesta (Nordlund 2004: 292). Suomen kieltä kehitettäessä ja vakiinnuttaessa vedottiinkin ajoittain jotain ilmaisutapaa kannattaessa sen kauneuteen tai suloisuuteen. Useat kielimiehet vetosivat kauneusargumentoinnillaan myös kuuloaistimukseen: paremmaksi muodoksi valikoitui kauniimmalta kuulostava. Tämä näkemys kuitenkin problematisoitui aistikokemuksen subjektiivisuuden takia, sillä kauneus voi olla yhden kuulijan korvassa eri kuin toisen. (Herlin 2002: 410–411). Symmetriaa ja säännöllisyyttä tavoiteltiin kielenohjailulla ja kielen normittamisella. (Nordlund 298–299.) Säännönmukaisuutena toteutunut visuaalinen kauneus olikin yksi 1800-luvun kielioppien piirteistä. Tämä näkyy esimerkiksi Erik Eurénin vuonna 1849

julkaisemassa kieliopissa (kts. esimerkki 48), jossa hän on pyrkinyt runsailla säännöillä kuvauksen aukottomuuteen ja paradigmojen täydellisyyteen (Herlin 2002: 416–417).

Kielellinen puhtasoppisuus ei ollut vain suomalainen ilmiö 1800-luvun Euroopassa, vaan sama ilmiö näkyi myös esimerkiksi muissa Pohjoismaissa: Ruotsissa kirjakielestä pyrittiin poistamaan saksalaisia ja Norjassa tanskalaisia aineksia. Purismin katsotaankin olleen yhteydessä yleiseurooppalaiseen valistuksen ja nationalismin aatemaailmaan. (Paunonen 1992: 165.) Voimakkainta purismi oli yleensä maissa, joissa kansallinen kieli ja kulttuuri olivat alistettuja vieraskieliselle yläluokalle. (Paunonen 1996: 547.) Puristisen kieli-ideologian voikin nähdä heijastaneen nationalistista yhteiskuntaideologiaa, jossa kielen tehtävänä pidettiin oman kansan ja kansallisuuden rakentamista (Mäntynen 2012: 378). Puhdaskielisyydellä on monien kielentutkijoiden mielestä myös tehtävä kielellisen tietoisuuden herättämisessä ja varsinkin nuoren sivistyskielen arvovallan luomisessa. Täytettyään tämän tehtävän sen on aika antaa tietä järkiperaiselle, epäpuristiselle kielenhuollolle. (Rintala 2000.)

Kansallishenkinen ajatus erilaisten kielimuotojen aitoudesta nosti siis esiin puristisia taipumuksia torjua ja poistaa kaikki vierasperäiset ainekset kielestä ja kielenkäytöstä. Muualta tulleiden ilmausten, sanojen ja rakenteiden nähtiin rappioittavan ”puhdasta”, ainutlaatuista suomen kieltä. Kyse oli myös kielen standardisointumiseen kuuluvasta vaiheesta, jossa yritettiin tehdä selkeää eroa entisen emämaahan, Ruotsiin, ja sen kielen vaikutuksiin. (Mäntynen 2003: 36–37.)

Jos kielen ulkoisista kehittämistoimista käytiin kädenvääntöä venäläisen hallinnon kanssa, niin ruotsia ja sen vaikutusta vastaan ryhdyttiin hyökkäämään kielen sisäisillä toimilla. Svetisismiä, eli sanojen ja rakenteiden lainautumista ruotsin kielestä, pidettiin kartettavana ja kielestä karsittavana. Kyseinen sana löytyi sanakirjasta ensimmäisen kerran 1900-luvun alussa, ja sitä viljeltiinkin runsaasti kyseisen ajan kielenhuolto-oppaissa, kuten Saarimaa teoksessaan *Huonoa ja hyvää suomea* (1930). Ruotsin kielen ohittamiseksi mentiin myös sanojen ja rakenteiden jäljittämässä aina latinan kieleen ja sen muotoihin asti. (af Hällström-Reijonen 2012: 44–45.)

Suomalais-Seuran pöytäkirjassa ruotsin kielen vaikutus mainitaan erään kokouksen tapahtuman yhteydessä:

- 39) Seuran yhteen tultua niin liemmästi kun näin lopulla termiina toivottava saatoi olla, luettiin tavallisesti menneen kokouksen ainehisto, ja sihteerin tästä ladellessaan tuli hän kovin liiaksi uneuttamansa, ja hemmensi tylysti kyllä ruotsia sekaan, kutsuen ainehiston erijaksoja paragrafiksi, jota pahaa, rumaa ja korvaan kovin pistävä ja tärähtävä kielen murrettä Seura millään muotoa ei voinut kärsiä. Sihteerii morkattiin siis tästä viastansa, ja P. Tikkanen muistutti § olevan suomeksi pykälä, johon Seurakin yhistyi. (8.12.1846)

Sihteerin edellisen kokouksen pöytäkirjaa lukiessaan käyttämäänsä kieltä kutsutaan *pahaksi, rumaksi* sekä *korvaan pistäväksi ja tärähtäväksi kielen murteeksi*. Hän myös sekoitti *tylysti kyllä ruotsia sekaan, kutsuen ainehiston erijaksoja paragrafiksi*. Sihteerii kutsui pöytäkirjoissa *erijaksoja* eli tekstin eri osia erottavia §-merkkejä ruotsin kielen sanalla *paragraf*, jonka korvaajaksi Suomalais-Seura Tikkasen ehdotuksesta päätti suomenkielisen sanan *pykälä*. Paragrafi-sana tulee alun perin kreikan kielestä ja tarkoittaa tekstin reunaan kirjoitettua merkkiä, joka osoittaa uuden jakson alkamista. *Paragrafi*-sana on tiettävästi esiintynyt ensimmäisen kerran suomenkielisessä tekstissä 1790-luvulla, mutta *pykälä* jo vuoden 1642 raamatunkäännöksessä.

Esimerkin 39 voimakkaat negatiivissävyiset ilmaukset voi tulkita liittyvän purismin ajatuksiin suomen kielen puhtaudesta ja muiden kielten vaikutusten vaarallisuudesta kehittyvän kielen kannalta. Erityisen voimakas reaktio näyttää olevan juuri ruotsin ja venäjän kieliä kohtaan, jotka koetaan uhkana nousevalle suomen kielelle. Valtaapitävän Venäjän kieli sai siis myös osakseen negatiivista suhtautumista, mikä käy ilmi myös aineistoni pöytäkirjoista:

- 40) jos muka muuten Wenäjätä, tätä kurjain kieltä, ja muuta pahaa suomea sortamasta estää - - (Johdatus)

- 41) Tuumattin siis näistä ehkä tarinan parastaansa käyvän, olipa sillä sitten perijuurensa vaikka Wenäistäkin. Eräät arvelivat sanan satu eli jonkun muun mainituista ehkä kuitenkin paremman olevan tässä, oikein perustaen puheensa sille, että tarina, olletikin Karjalasta merkitsee sitä sanaa, kun Ruotsin sana berättelse. (10.11.1846)

Esimerkissä 40 tehdään suoraa negatiivista arvottamista sekä puhujien nimeämisen kautta (*kurjain*) että Venäjän Suomeen kohdistaman toiminnan (*sortamasta*) kautta. Pöytäkirjassa myös rinnastetaan venäjän kieli ilmaukseen *muuta paha*, jolla venäjä sidotaan samaan joukkoon muiden ulkoa tulevien, ”sortavien” vaikutteiden kanssa. Esimerkissä 41 puolestaan käytetään konsessiivista konstruktiota, jolla esitetään puheena olevien asiaintilojen pätevän, mutta implikoidaan samalla niiden yhteensopimattomuutta kyseisessä kontekstissa. Lihavoidussa lauseessa on asetettu kielen aineksen venäjälähtöisyys implisiittisesti ei-toivottavaan ääripäähän.

5.2.2 Kieliopillisuuskanta

Kieliopillisuuskanta perustui käsitykseen, jonka mukaan kielen elämää hallitsivat yleiset, ikuiset lait, eräänlainen ”oikukas Kieletär”, joka kielentutkijan oli mahdollista löytää. Kielenkehittäjät pitivät myös oikeutenaan ottaa käyttöön sellaisiakin muotoja, joita ei tunnettu missään murteissa eikä myöskään vanhassa kirjakielessä. Kieliopillisuuskannan mukaan kirjakieleen piti omaksua mahdollisimman alkupe-
räiset ja kulumattomat muodot riippumatta siitä, miten vahva edustus niillä oli oman ajan murteissa. Kieliopillisuuskannalla ja aiemmin esiteltyllä purismilla (5.2.1) on paljon yhteistä, mutta eron voi havaita esimerkiksi suhtautumisella murteisiin: purismin periaatteiden mukaista oli puhdistaa suomen yleiskieli ainakin vierasperäisyyksistä mutta usein myös murteellisuuksista, kun taas kieliopillisuuskannassa murteet hyväksyttiin, jos ne edustivat alkuperäisintä suomea. Purismia ja kieliopillisuuskantaa ei siis ole aina helppoa tai edes syytä erottaa toisistaan. (Mäkelä 1986: 18–20.)

Setälän (1894) mukaan kieliopillisuuskannassa oli kyse etymologiasta eli kielimuodon arvomäärääjänä on sen alkuperäisyys. Kieliopillisuuskannan taustalla voi myös nähdä 1800-luvun alkupuolella länsimaissa esiin nousseet ajatukset biologisen evoluution periaatteista, joissa koko eloperäinen maailmaa kehittyi hitaasti ja asteittaisesti. Uusien tutkimusmenetelmien ja keksintöjen avulla kehittyneet luonnontieteet haastoivat ja kyseenalaistivat jopa myöhemmässä vaiheessa kirkon opit. 1800-luvun kielitiede otti siis mallia luonnontieteistä niin metodeissa (esimerkiksi historiallis-komparatiivinen tutkimustraditio) kuin tavassaan puhua kielestä elollisena organismina (Nordlund 2004: 297). Vuonna 1859 julkaistiin ensimmäinen

evoluutioteoriaa luotettavasti ja empiirisesti tutkinut teos *Lajien synty* (Charles Darwin). Darwinismi eli luonnonvalintaoppi saapui Suomeen vasta 1800-luvun loppupuolella liberaalin sanomalehdistön ja yliopistomaailman sisäisten julkaisujen kautta ja myöhemmin *Lajien synnyn* ruotsinkielisen (1871) ja suomenkielisen (1913–1917) käännöksen avulla. (Forsgård 2002: 306.) Vaikka itse darwinismi syntyi myöhemmin 1800-luvulla, on kieliopillisuuskannan periaatteissa nähtävissä tähän oppiin johtaneita ajatuksia luonnonlaeista ja alkuperäisyydestä.

Myös Suomalais-Seuran pöytäkirjat sisältävät yksikielisyyden ja oikeakielisyyden ihanteita, jotka 1800-luvulla alkoivat yhä voimakkaammin leimata suomalaiskansallista kieli-ideologiaa. Pöytäkirjassa vuodelta 1847 Sireliuksen väitöskseen antamaa nimeä kritisoidaan “epäsuomalaisuudesta” eli vedotaan sanan alkuperäisyyteen määriteltessä, mikä on oikea ja mikä väärä muoto:

42) Polen, niinkuin kiistäjä, alkoi virkansa puolesta heti morkaamaan Sireliukselta kirjoituksillensa kastetun nimen: ”mietehiä”, päätäen sen ei olevan suomeakaan, johon tekijäkin hetken perästä suostui. (5.10.1847)

Kieliopillis-etymologisen kannan mukaisesti parhaimpina pidettiin mahdollisimman alkuperäisiä suomen kielen muotoja. Esimerkissä 42 Polénin voi tulkita kritisoivan *mietehiä*-sanaa, koska se on uusi johdos, eikä näin ollen alkuperäinen suomen kielen sana. *Miete* itsessään on 1800-luvulla suosiossa olleella nominijohtimella *-e* luotu sana (kts. luku 7.2.2), mutta Polénin huomion on kiinnittänyt todennäköisemmin sanan loppuun liitetty *-hiä*. Polénin *morkaamisen* voi siis tulkita perustuvan *mietehiä*-sanan ”uutuuteen”.

Toinen tärkeä kielimuotojen “oikeellisuuden” ratkaiseva tekijä on niiden johto ja näiden muotojen yhtäpitävyys kielentutkimuksen selvittämien “kielten lakien” kanssa. Tämän löydettyään kielentutkija saattoi myös ohjata ja parantaa kieltä. (Setälä 1921: 71–78.) Kieliopillisuuskannan edustajat pitivät kirjakieltä parempana kuin murteita, koska se oli kielentutkijoiden puhdistamaa ja ohjailemaa kieltä (Paunonen 1992: 155–160, 170). Tarpeen mukaan kielenammattilaiset saivat täydentää kielen itsensä korjaamatta jättämiä puutteita vedoten esimerkiksi kieli- ja äänneopilliseen johdonmukaisuuteen (Mäntynen 2003: 36–37). Kieliopillisuussuunnan kannattajat arvostivat myös kirjakielen säännönmukaisuutta ja harmoniaa.

Symmetriaan pyrkivä yksi muoto – yksi merkitys -periaate koski kielen rakenteen lisäksi myös sanastoa. Suomalais-Seuran kokouspöytäkirjassa 17.11.1846 keskustellaan *saga*-sanana suomentamisesta ja siitä mikä muodoista olisi oikein myös alkuperänsä puolesta:

43) 1:si Saga, josta oli vähä arvelu, miksi eli millä niistä monista äitinkielestä löytyvistä yhtämerkityksistä sanoista, niin kuin kasku, saakkuna, satu, tarina, sitä oikeimmiten tulisi kääntää. Tuumattin siis näistä ehkä tarinan parastaansa käyvän, olipa sillä sitten perijuurensa vaikka Wenäistäkin. Eräät arvelivat sanan satu eli jonkun muun mainituista ehkä kuitenkin paremman olevan tässä, oikein perustaen puheensa sille, että tarina, olletikin Karjalasta merkitsee sitä sanaa, kun Ruotsin sana berättelse. (17.11.1846; alleviivaukset alkuperäiset)

44) 2:oi Folkstam, jota muutamat tahtovat suomentaa sanalla kansakunta, muutamat sanalla sukukunta, tai ainoastansa vaan sanalla kansa, joista viimeksi mainituista Seura myöntyi sanaan sukukunta, mielen niillä toisella varsinkin sanalla kansakunta saatettavan merkitä ruotsin samhälle. (17.11.1846)

Säännönmukaisuuteen pyrittiin kielen puhdistamisella “väärin tehdyistä” muodoista, vieraista sanoista ja rakenteista. Suomalais-Seuran kokouksessa keväällä 1847 heräsi kiihas keskustelu *jotka*- ja *joita*-muotojen käyttöyhteyksistä:

45) Kotvan oli kiintiä ja monenpuolinen riita sanasta jotka, miten sitä voipi käyttää. (27.4.1847)

Samoin kiisteltiin myös johtamalla tehtyjen sanojen merkityksestä ja käytöstä. Esimerkissä 46 kohtaavat kieltä edistävän Oksasen ehdotukset ja tiukasti kirjasuomen normeihin nojaavan Mechelinin periaatteet. Käyty kiista ei kuitenkaan vaikuttanut kummankaan järkähtämättömiin näkemyksiin, eivätkä pöytäkirjan mukaan muut Suomalais-Seuran jäsenet ottaneet kantaa Oksasen näkemyksen “oikeellisuuteen”:

46) 5:si nousi Mechelinin ja Oksasen välillä kiintiä ja kova väitös suomen sanoista tuntematoin, tietämätöin, oppimatoin, niiden käyttämisestä, joita kaikkia eli peräkkeellä -toin -töin liitetyitä sanoja Oksanen väitti voitavn käyttää niin suottavassa kun tehtävässäki muodossa esim. Hän on kirjoitus taitoon oppimatoin, hän on heiltä rakastamatoin jne. Mechelin puolusti tämänkaltaisia sanoja ainoastansa tehtävässä muodossa äitinkielessä käytettävän. Kumpanenkin jäivät uskoonsa. (17.11.1846)

Tavallista pöytäkirjojen mukaan oli kokouksissa myös tarttua esiteltyjen aiheiden tai väitösten sijaan esittelijän kielenkäyttöön ja erityisesti vastaväittäjän mukaan siinä esiintyviin virheisiin:

47) rupesi kiistäjä ainoastansa kirjoitus virheitä ja erinäisiä sana-parsia katselemaan. Tässä työsssänsä tapasikin ehkä monta paikkaa kyllä, joita Koranteri oikein ei voinut puolustaa. Muuten sanoi hän (Koranteri) seuraavansa Pekkenin Oppi-Kirjaa ja siitä todistavansa kirjoitus laa'unsa. Kuitenkin katsoi Seura tämän kovin yksipuoleiseksi, jonkatähden Seura toivo Koranterin suostuvan nykyiseen muiltakin seurattuun kirjoitus-tapaan, kiittäen häntä kuitenkin sekä toimeliaisuudestansa että vireydestänsä näissä Seuran yhteisessä kokouksissa. (20.10.1847)

Esimerkissä 47 näkyy myös kieliopillisuuskannan mukaiseksi tulkittava tukeutuminen aiempiin kielioppeihin. Useat eri lähtökohdista tehdyt ja keskenään ristiriitaisetkin julkaistut kieliopit tarjosivat eri kielen kehityskannan seuraajille tukea argumenteilleen. Suomalais-Seuran muut jäsenet eivät selvästikään pitäneet Coranderin käyttämää kirjakieltä "oikeanlaisena" eli heidän kirjasuomen normikäsitteensä sopivana. Kieliopillisuuskannan ihanteisiin kuuluva kirjakielen harmonisuus voitiin katsoa kärsivän tämän kaltaisista yhteisestä normistosta poikkeavista tyyleistä. Seura toivoi Coranderin tutustuvan laajemmin suomen kielioppeihin ja niiden kautta "alistuvan" Seuran sillä hetkellä kannattamaan kirjasuomen standardiin eli *nykyiseen muiltakin seurattuun kirjoitus-tapaan*. Eksplisiittinen viittaus "ruodissa pysymiseen" suomea kirjoitettaessa tuo esiin Suomalais-Seuran jakaman standardi-ideologian. Toisaalta on myös mahdollista, että Mikkelissä syntynyt Corander oli käyttänyt tekstissään murteellisuuksia tai muita itäalueille ominaisia sanoja, joiden Seura ei katsonut kuuluvan kirjoitettuun suomen kieleen. Kielioppien arvostus näkyy myös siinä, että suomennettaviksi teoksiksi valikoituivat kaunokirjallisuuden ohella kieliopit, kuten esimerkin 48 ruotsinkielinen suomen kielioppi.

48) P. Tikkanen astui esiin ja luki rati radilta aloittamansa Eureenin Kieliopin suomennosta, - - (3.11.1846)

Esimerkissä (48) mainitun Erik Eurénin kieliopit 1840-luvulta olivat vaikutusvaltaisia, ja niitä käytettiin kouluissa 1880-luvulle asti. Suuren suosion saavuttaneet

Eurénin kieliopit ilmestyivät useina painoksina ruotsiksi ja suomeksi vuodesta 1846 lähtien. Eurénilta ilmestyikin vuonna 1852 suomenkielisiä kouluja varten tarkoitettu kielioppi *Suomalainen kielioppi Suomalaisille*. Suomen tultua kouluihin oppiaineeksi ja opetuskieleksi vuonna 1841 tarvittiin uusia kielioppeja. Eurénin kieliopin mukaisesti vanhimmat kieliopit, kuten Reinhold von Beckerin *Finsk Grammatik* (1824) ja Kustaa Renvallin *Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten* (1840), olivat kuitenkin vielä 1800-luvun puolivälin jälkeenkin ruotsiksi. (Lehikoinen–Kiuru 1989: 46–47.) Ensimmäisen kielioppinsa (1846) esipuheessa Eurén sanoo uutta kielioppia tarvittavan, koska arvostettu Beckerin kielioppi alkoi olla vanhentunut. Hän toteaaakin vertailevan kielitieteen osoittaneen, että jokaisella kielellä on oma erityislaatunsa, jolle kuvaus on perustettava. Kaikkia kieliä ei tulisi hänen mukaansa enää pakottaa latinan kielen antamaan malliin. Eurén tarkasteli suomen kieltä suomalaisuuden ilmentäjänä, mistä johtuen kielen merkitys nousi keskeiseen asemaan. (Herlin & Seppänen 2003: 193.)

Jo vuodelta 1640 löytyy mainintoja suomen kielioppeista, jotka olivat suunnattu apuvälineiksi suomen kieltä opiskeleville ulkomaalaisille. *Rudimenta linguae finnicæ breviter delineata* on suomen kielen vanhimmaksi arvioitu kielioppi, arviolta 1600-luvulle sijoittuva pieni vihkonen, jonka kirjoittajan epäillään olleen koitoisin Rauman tai Uudenkaupungin suunnalta. Tutkijat pitävät kuitenkin mahdollisena, että *Rudimenta* on Olaus Sundergelteuksen ja Johannes Jussoilan laatima kielioppi aina 1500-luvun lopulta. (Palkki ym. 2009: 2–4.) Vanhin nykypäivään kokonaisuudessaan säästynyt suomen kielioppi on Turun piispana toimineen Eskil Petrauksen latinankielinen *Linguae Fennicae brevis institutio* (1649). Vuonna 1733 ilmestynyt Bartholdus Vhaelin latinankielinen *Grammatica Fennica* haastoi aieman käsityksen latinan kielestä universaalikieliopin perustana ja tähdensi kunkin kielen ominaispiirteitä (esimerkiksi sijamuodot). 1800-luvulle tultaessa ilmestyivät kirkkoherra Johan Stråhlmanin saksankielinen *Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen* (1816) ja Jaakko Juteinin ruotsiksi kirjoittama *Försök till utredande af finska språkets grammatik* (1818). Suomenkielisiäkin kielioppeja oli kuitenkin tehty: esimerkiksi vuonna 1845 Henrik Konstantin Corander (Suomalais-

Seuran jäsenen A.G. Coranderin veli) julkaisi ensimmäisen suomenkielellä kirjoitetun suomen kielen kieliopin kouluja varten *Suomalajnen Kieli-Oppi Kowlujen tarpe'eksi*. (Häkkinen 1994: 105–109.)

Suomalais-Seuran kirjuriina toiminut Ahlqvist on myöhemmin tullut tunnetuksi kieliopillisen oikeakielisyyskannan tunnetuimpana edustajana. Hänen mukaansa kielen rakenne oli selvitettävä, jotta voitaisiin luoda kielenkäytössä noudatettavat normit. Ahlqvist vetosi käsityksiensä tueksi kansankieleen, sikäli kuin se kuvasti kielen alkuperäistä, turmeltumatonta luonnetta. Hän kuitenkin tähdensi, ettei kirjakieleen pitänyt päästää varsinaisia murteellisuuksia. Hänen näkemyksensä mukaan kirjasuomen kieliopillinen järjestelmä oli saatava mahdollisimman säännönmukaiseksi, ja hän suhtautuikin arvostelevasti uudissanojen ja murreilmausten suosintaan, koska hän katsoi sen monessa tapauksessa suotta hidastavan kirjasuomen vakiintumista. (Pulkkinen 1972: 43–44.)

5.2.3 Kansankielisyyskanta

Kieliopillisuuskannan kilpailijoita oli 1800-luvulla luonnonhistoriallisen kannan lähisukulainen ja kansallisromantiikasta vaikutteita saanut kansankielisyyskanta, joka nimensä mukaisesti asetti kielen ohjailun malliksi kielenpuhujien todellisen kielenkäytön. Ilmaisuvarojen ammentamisessa kansankielestä oli kyse myös romantiikan mukaisesta aidon ja alkuperäisen kielen rikkauden äärelle palaamisesta. Puhutun kielen katsottiinkin olevan elävä organismi, jonka pitäisi antaa kasvaa vapaasti (Setälä 1894: 66–67). Kansankielisyyskannan tunnetuimpana edustajana muistetaan Helsingin yliopiston suomen kielen lehtori Carl Axel Gottlund, joka lausui kuuluisan kieliliberalistisen mietteen ”Kirjuta niin kuin puhutaan ja puhu niin kuin hoastetaan!”. Gottlundin onkin ehdotettu olleen aikaansa edellä ollut pluralisti, joka suvaitsi ja arvosti muita kielimuotoja, vaikka pitikin savolaismurteita kielimuodoista parhaana. Ajatus siitä, että jokainen voisi kirjoittaa niin kuin puhuu ja puhua omalla murteellaan, törmäsi voimakkaaseen vastustukseen, erityisesti kieliopillisuuskannan kannattajien kanssa. (Kolehmainen 2014: 58–59.)

Kansankielisyyden kannattajat hakivat oikeakielisyyspulmiin vastauksia kysymällä, tavataanko tätä kielellistä ilmaisua kansankielessä. Samanlainen ajatus puhutun kielen korostetusta asemasta näkyy Suomalais-Seuran pöytäkirjan käännöstyötä koskevasta maininnasta:

49) Näin keskusteltua, miten Ruotsin sanoa bokstaf suomentaa, päätettiin puustain hyvin kyllä kelpaavan varsinkin kun sitä jokapäiväisessä puheessa sekä rahvailta itseltään että muiltakin niin nimitetään.
(10.11.1846)

Kansankielisyysuunnan kannattajien mukaan kansan eri kielimuotojen säilyttäminen kirjakielessä tekisi kirjasuomesta rikkaan ja yhteisesti hyväksytyn (Mäntynen 2003: 36.) Kansankielisyyskantaan liittyi oleellisesti myös ajatus kielen puhtaudesta hyvillä kielipaikoilla eli *semmoisilla seuduilla, joiden murre vähimmin on ollut ”herrassuomen” tai vieraan vaikutuksen alaisena* (Setälä 1894: 79–83). Usein puhtaimpina pidettiin itämurteita, jotka eivät olleet historian aikana olleet kosketuksissa länsisuomalaisten “ruotsalaisuuksien” kanssa. Puhtaimman kielen ajatuksen vaikutti varmasti osaltaan myös kansallisromantiikka, joka ihannoiki kesyttämättöntyä Karjalaa (ks. luku 5.1). Esimerkiksi Ahlqvist kehotti kunnioittamaan kirjakielen länsisuomalaista perustaa ja vaati Raamatun kielen säilyttämistä vanhan tradition pohjalla, mutta katsoi kumminkin samalla länsimurteen menettäneen paljon alkuperäisyydestään ruotsin vaikutuksen alaisena. Ahlqvistin näkemysten mukaan murteen alkuperäisyys ja itsenäisyys määräsivät sen arvon. Murteiden kesken katsottiinkin vallinneen hierarkia, joka asetti itämurteet länsimurteiden edelle: parhaiksi kieliseuduiksi laskettiin Savo, Pohjois-Karjala ja Pohjois-Pohjanmaa ja huonoimmiksi Uusimaa. (Kohtamäki 1956: 64–65.) Suomen kirjakielen parannuksia tehtiin kielen puhdistamisen ja rikastuttamisen kautta: vääriä aineksia poistettiin ja niiden tilalle sepitettiin tai tuotiin kansankielestä uusia sanoja. (Setälä 1894: 84–85) Tässä suhteessa kansankielisyyskannalla oli paljon yhteisiä ”vihollisia” purismin kanssa.

Setälän mukaan *kielenlait*, joiden mukaan puhuttua ja kirjoitettua kieltä voitiin parantaa, löytyivät kielestä itsestään. Koska vanhaa suomenkielistä kirjallisuutta ei ollut, ei voitu kielipiillisuuskannan mukaisesti nostaa oikean kielen läh-

teeksi vanhaa kirjakieltä, vaan jouduttiin tunnustamaan *kansankieli kielellisen tiedon lopulliseksi lähteeksi*. (Setälä 1894: 78–79.) Kansankielisyyskannan katsotaankin vuosisadan alkupuoliskolla esiintyneen puhtaimmillaan, mutta jälkipuoliskolla se kuitenkin alistettiin palvelemaan kielen ohjailussa johtavan aseman saanutta kieliopillisuuskantaa: kansankielen muotoja käytettiin kirjasuomen kehittämisessä hyväksi silloin, kun ne edustivat kielen alkuperäisintä kantaa. (Paunonen 1992: 160–164.) Toisaalta kansan yhtenäistämiseen pyrkivälle nationalistiselle ajatusmallille kansankielisyyskannan ”kieliliberalistinen” ajatus yksilön oikeudesta käyttää omaa murrettaan ei sopinut ja osaltaan siksi kansankielisyyskanta yhdistettiin 1800-luvun alkupuolen jälkeen osaksi kieliopillisuuskantaa (Mäntynen 2003: 36–37). Sekä kansankielisyys- että kieliopillisuuskannan ajatuksien voidaan lopulta katsoa yhdistyneen puristisessa eli puhdaskielisessä suunnassa (Setälä 1894: 85). Myös Suomalais-Seuran pöytäkirjassa näkyy tämän suuntainen kielteinen suhtautuminen kansankielisyyteen kirjasuomen mallina:

50) Kotos mielti tarkoituksissansa paraan olevan jokaisen omalla kielen murteellansa aina kirjoittaa, johon tuumaan ei varsi Koranteri eikä aivan yleensä Seurakaan tahtonut mielistyä, joskin hän kuin koitti arveluaan todistaa. (11.5.1847)

Myös Setälä arvosteli kansankielisyyskantaa siitä, että se käsitti kielen liiaksi luonnontuotteen kaltaiseksi. Hänen mukaansa kieli on todellisuudessa enemmänkin tahdosta riippuvainen kulttuurituote. Kansankielisyyskannan ei myöskään katsottu ottavan tarpeeksi huomioon, että mikäli kirjakieli sisältäisi ainoastaan kansanmurteissa tavattuja muotoja, se ei täyttäisi tehtäväänsä korkeamman sivistyksen kielenä (esimerkiksi kehittyvän teollisuuden ja talouden tarpeisiin luodut uudet sanat). Enemmistön käyttämän kielen valinta ainoaksi oikeaksi johtaisi kielen ”jähmettymiseen”, koska silloin kaikki uudennokset luokiteltaisiin vääriksi. (Kolehmainen 2014: 27–28.)

6 Suomentaminen ja kieli-ideologiat Suomalais-Seurassa

Suomessa 1800-luvulla virinnyt kansallishenkinen ideologia vaikutti myös käännöstyöhön. Kansallinen herääminen käynnisti varhaisnykysuomen kauden nopean kehitysvaiheen, jolloin suomea ryhdyttiin käyttämään kirjallisesti, eri alojen kirjoja suomennettiin, sanoja luotiin ja lainattiin sekä termejä kehitettiin. (Kiuru 2000: 243–244.) Kirjakielen aikakausi oli alkanut Suomessa jo 1500-luvulla, ja sen ensimmäinen vaihe jatkui vuoteen 1809, jolloin Suomi siirtyi osaksi Venäjän suurruhtinaskuntaa. Kyseisenä yli 250 vuotta kestäneenä ajanjaksona ilmestyi suomeksi keskimäärin vähemmän kuin kirja vuodessa, yhteensä vajaat kaksisataa kirjaa, joista valtaosa oli käännöskirjallisuutta. (Paloposki 2006b: 16.) Tilanne kuitenkin muuttui 1800-luvun edetessä.

1800-luvulla hallinneet näkemykset, esimerkiksi kieliäsusta, tärkeiksi koetuista teoksista ja murteiden asemasta, vaikuttivat oleellisesti uusien käännösten syntyyn. Suomennokset ilmensivät sekä kielellisiä että kirjallisuusvalintoja, joita kääntäjät joutuivat työssään tekemään. Käyty keskustelu niin ortografiasta, sanastosta, morfologiasta kuin käännöksen tavoitteista heijastui käännöstyöhön. 1800-luvun alkupuolella tärkeäksi kirjallisen kulttuurin kehittäjäksi noussut käännöskirjallisuus saikin keskeiseksi tavoitteeksi kansan sivistämisen, rahvaan opettamisen ja valistamisen, ja kirjallisuuden eri lajeja suunnattiin tietoisesti oppimattomille kansanosille. Vuosisadan loppupuoliskolla nämä ajatukset kirjallisuuden valistamistehtävästä vaihtuivat päämääräksi luoda korkeatasoinen suomalainen kansalliskirjallisuus. (Häkkinen 2007: 164, 171.)

Suomenkielisten kirjallisten mallien ja aiemman suomennostyön vähyys aiheuttivat sen, että käännösstrategian ja kielimuodon valitseminen eivät olleet yksinkertaisia prosesseja: kääntäjät joutuivat punnitsemaan erilaisia käsityksiä siitä, mitä ja miten tuli kääntää. Valintoja tehtiin muun muassa päätettäessä asioiden esitystavoissa, suhteesta alkutekstiin ja murteiden käytöstä. (Paloposki 2007: 109.) Vallinneet kieli-ideologiat ja kielen ohjailun periaatteet kuitenkin loivat erilaisia kielenkäytön normeja, joihin kääntäjät työssään pystyivät nojautumaan. Heidän käännöstyössään tekemät ratkaisut paitsi kertovat vallinneista normeista myös ra-

kentävät niitä: jos kääntäjä hyväksyi kehitteillä olevat normit ja seurasi niitä työsään, hän myös samalla osallistui niiden rakentamiseen ja myöhempään vakiintumiseen. (Pitkänen-Heikkilä 2010: 8.)

6.1 Mitä käännettiin?

Varhaisimmat käännökset tehtiin Suomessa ensin ruotsiksi ja myöhemmin suomeksi (pääasiassa uskonnollista kirjallisuutta). Ruotsinnoksilla oli suuri merkitys tulevalle suomennostyölle siksi, että Suomessa oli jo valmiina toisen kielen osaaaminen ja sen mukanaan tuoma kulttuurivaranto. Ennen varsinaisen suomennostoitinnan alkua 1830-luvulla maailmankirjallisuutta ja lyriikkaa oli voinut lukea ruotsin kielellä. Vuosia 1840–1910 on pidetty suomalaisen kaunokirjallisuuden ”käännöskautena”, sillä käännösten määrä oli tuolloin huomattavasti suurempi kuin alkuperäisten suomenkielisten teosten. Käännettyjä kaunokirjallisia teoksia ilmestyi 1800-luvun alkupuolella toistakymmentä, mutta alkuperäisiä suomenkielisiä vain muutama. Vuosisadan loppua kohti suomalaisen kaunokirjallisuuden määrä nousi, ja 1900-luvulle tultaessa käännökset ja alkuperäiset suomenkieliset teokset olivat samoissa lukemissa. Tämän on katsottu kertovan myös kaunokirjallisuuden myöhäisestä synnystä Suomessa. (Paloposki 2000: 22–24; Kovala 1992: 28.)

Käännöskirjallisuus nähtiin osana kansallista suomalaisen identiteetin luomisprojektia, joka tähtäsi kielen kehittämiseen ja omakielisen kirjallisuuden kautta rahvaan sivistämiseen. Paloposken mukaan (2006b: 24) erityisesti tilanteissa, jolloin kansakunta hakee identiteettiään kielen ja kirjallisuuden kehittämisen kautta, muiden kansojen kirjallisuutta muokataan oman kirjallisuuden tarpeisiin tai oman historian korostamiseksi. Suomessa käännöskirjallisuuden äänitorvina toimivat Snellman, Lönnrot ja vuonna 1831 perustettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Snellmanin mukaan hyvät käännökset olivat aina ja kaikkialla luoneet kirjallisuudelle pohjan, jonka päälle alkuperäiskielisiä teoksia ryhdyttiin tuottamaan. (Paloposki 2000: 24–25.) Suomalais-Seurassa kansakunnan historian luomiseen ja rahvaan sivistämiseen ryhdyttiin aiemmin mainitun Arwidsson teoksen *Suomen historia* kautta:

- 51) - - Ja jotta tulisimme sen hyödyn ja edun nautintaan, kun Seuralla pää-tarkoituksena on, ja nekin meistä, jotka suomen kieltä eivät taida eikä sanottavaksi paljon ymmärräkään, hyötyisivät näistä kokouksista, niin päätettiin itsekukin puolestamme aina yhteen tultuamme suun sanalla kääntää jotai suomeksi, ja metittiin siis Arvidsonin Suomen Historialla tulevassa kokouksessa alkaa tämä aikeemme. (10.11.1846)
- 52) Huviteltuansa esinnä tavallisesti laulamalla ja muilla kaikenlaisilla, eri-näisillä kansapuheilla, istuin Seura viimeksi esimiehensä kehoituksella alas, ja käsiin otti edellisestä kokouksesta päättämänsä Suomen Historian kääntämisen, joka nyt yksimielisesti esimiehestä jaksain alkoi tuoden Seuralle keskustelumuksissansa oivalta arveluja ja ainetta. (18.11.1846)

Suomennostyön kohteeksi valikoituneen teoksen kirjoittaja oli tullut tunnetuksi varhaisena kansallisena herättäjänä ja romantikkona, jonka suuri harrastus historiaa kohtaan oli valikoivaa laatua: hän etsi muinaisuudesta kannustavia sankaritekoja ja puhtaita, vilpittömiä sankareita. Teoksen suomentamisella lyötiin eräällä lailla kaksi kärpästä yhdellä iskulla: kartutettiin suomenkielistä kirjallisuutta kansan historian ylväitä vaiheita esittelevällä teoksella, jolla voitiin sen valmistumisen jälkeen sekä sivistää kansaa että herätellä sitä kansallisuusaatteen läsnäoloon. Kyseisen teoksen suomentaminen myös kartuttaisi historian ja maantieteen suomenkielistä sanastoa ja nimistöä. Suomalais-Seuran jäsenet kokivat tärkeäksi myös toisenlaisten teosten suomentamisen:

- 53) P. Tikkanen astui esiin ja luki rati radilta aloittamansa Eureenin Kieliopin suomennosta, - - (3.11.1846)

Puhuin Eureenin kieliopista tarkemmin kieliopillisuuskannan yhteydessä luvussa 5.2.2, mutta kääntämisen ideologioiden kannalta huomionarvoista on se, että suomennettavaksi on valikoitunut itse kieltä käsittelevä teos, jonka lopputuloksella pyritään ohjaamaan kielenkäyttöä ja tuomaan laajempaan tietoisuuteen kieliopin asetamat näkemykset kirjasuomen standardista.

Sekä historiategoksen että kieliopin suomentamisella oli taustallaan kansallisis-ideologisia pyrkimyksiä. Aleksanteri I:n hallituskaudella, 1800-luvun alkupuolella, juuri autonomisen aseman saaneen Suomen julkaisutoimintaa sensuroitiin vain ylimalkaisesti. Omassa maassa painettuun kirjallisuuteen valvovat viranomaiset eivät

juurikaan puuttuneet, mutta ulkomaisten kirjojen tuontia puolestaan pyrittiin valvo-
maan tiukasti. Maahan ei haluttu päästää hallitusjärjestelmää, sitä tukevaa valtion-
kirkkoa tai yhteiskunnallisia oloja arvostelevia teoksia. (Häkkinen 1994: 48–49.)
Lönnotin kaltaisten suomalaisuusmiesten töitä Kalevalan ja kansanrunouden pa-
rissa pidettiin vaarattomana kulttuurinationalismina, joka sopivasti etäännytti suo-
malaisia entisestä emämaasta, Ruotsista. 1840-luvulle tultaessa tilanne alkoi kui-
tenkin kiristyä, kun suomalaisuuspyrkimykset eivät enää jääneetkään kansallisro-
manttisen idealismin tasolle vaan saivat poliittisia sävyjä. Suomessa toimiva se-
naatti pyrki sensuurin keinoin estämään Pariisista muualle Eurooppaan levinneen
hullun vuoden 1848 vallankumouksellisen liikehdinnän. Sensuurin tiukentaminen
kulminoitui vuonna 1850 voimaan astuneeseen sensuuriasetukseen, jossa kiellettiin
julkaisemasta suomeksi muuta kuin uskonnollista tai taloudellisesti hyödyttävää
kirjallisuutta. Näiden lisäksi sallittuja olivat Suomen historiasta kertovat kirjat, kan-
sanrunous ja sadut. Myös tieteellisten seurojen toimintaa alettiin rajoittaa. (Mäki-
nen 2007: 94–95.) Kieliasetuksen jälkeen vuosisadan loppupuolella käännöstoiminta lähti uudelleen käyntiin. Käännösten aktiivisen edistämisen lisäksi kansan-
opetuksen myötä lisääntynyt lukutaito sekä suurten kustannusosakeyhtiöiden synty
vauhdittivat käännöstoimintaa. (Paloposki 2000: 26–27.)

Kiinnostus kaukaisiin maihin ja niiden kirjallisuuteen nousi 1830-luvulla, jol-
loin esimerkiksi *Helsingfors Morgonbladissa* julkaistiin Kiinan ja Intian kirjallisuu-
desta kertovia artikkeleita. Myöhemmin ilmestyneet suomennokset tehtiin välikie-
lien kautta. Kyseessä on yleismaallinen ilmiö, sillä välikielten avulla käännetään
tuntemattomampien kielialueiden kirjallisuutta kaikkialla maailmassa. (Paloposki
2000: 28–29.) Suomalais-Seuran jäsenistä Europaeus oli ryhtynyt kääntämään mui-
naiskreikkalaista runoelmaa:

54) Viimeiseksi istuin Europaeus lukemaan kuusmittasta käänöstänsä Ho-
meroksen Iliadista alusta jaksain, jota alku teostansa Seura mieli onnis-
tuneeksi kyllä. (10.11.1846)

Homeroksen nimiin laitetun kansalliseepoksen suomentamisessa näkyy tahto tuoda
maailmankirjallisuuden tunnetuimmat teokset suomenkielisen kansan luettavaksi.
Homerosta pidettiin myös Lönnotin kaltaisena kansanrunoilijoiden runoelmien ko-
koajana ja yhtenäistäjänä (Klinge 2002b: 240). Valistamisen lisäksi taustalla saattoi

myös olla pyrkimys kasvattaa suomenkielistä kaunokirjallisuutta. Kiinnostavaa on, että eepokseen viitataan nimellä ”Iliad”, jolla esimerkiksi teoksen englanninkielinen (*The Iliad*) ja ranskankielinen (*Iliade*) käännös tunnetaan. Saksassa eepoksen nimi käännettiin puolestaan *s*-loppuiseen muotoon (*Ilias*), jollaisena se myös nykyään suomen kielessä tavataan. Nämä kolmen muun kielen käännökset ilmestyivät jo 1500–1600-luvulla. Seuran pöytäkirja antaa olettaa, että Europaeus teki suomennoksensa kreikankielisestä teoksesta, sillä kokouksessa esiin nousutta kysymystä erään sanan kirjoitusasun valinnasta hän perustelee *h:n äänellensä k:ta enemmin likenevän Grekan puustainta x*. Europaeuksen valinta vastata Seuran esittämään moitteeseen kirjoitusasusta vetoamalla alkukieliseen tekstiin kertoo suomennostyön taustalla vallinneesta ideologisesta valinnasta: alkukielen merkitys nostetaan kotouttamisen edelle.

6.2 Suomentamisen normit ja strategiat

Käännökset laittoivat 1800-luvulla liikkeelle kielellisen muutosprosessin, jossa kieltä tietoisesti muokattiin. Kääntämisellä onkin ollut ratkaiseva asema kielen kehityksessä. Tietoinen pyrkimys luoda käyttöalaltaan laaja sivistyskieli ilmeni muun muassa sanaston laajentamisessa ja uusien ilmaisujen etsimisessä. Toisaalta kielimiehet olivat myös kehitystyössään oppilaina, sillä he pyrkivät luomaan kirjakielen pääosin suullisessa sekä kirkko- ja lakikielenä käytössä olleesta kielestä. (Paloposki 2000: 20; Häkkinen 1994: 464.)

Myös suomennostöiden kritiikki kehittyi 1800-luvun aikana: suomennosten kehuminen ja yleisistä tavoitteista puhuminen vaihtui hiljalleen yksityiskohtaisiin, virheitä esitteleviin suomennoskielen arvioihin. 1860-luvulle asti saatettiin olla kiittollisia kaikista suomennoksista, sillä lisäykset suomenkieliseen kirjallisuuteen nähtiin positiivisena, mutta jo 1840-luvulta lähtien ryhdyttiin kiinnittämään huomiota myös svetisismeihin ja vieraiden kielten vaikutukseen. (Paloposki 2006a: 344–345.)

Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa on käytetty käännöstyöstä puhuttaessa sekä verbiä *suomentaa*, joka oli varsin yleisessä käytössä 1800-luvulla, että verbiä *kääntää*.

55) Keskusteltiin muukalais sanain suomentamisesta ja arveltiin tätä jokaisen parastaan käyvän tehdä ja miettiä kotonansa, Seuran kokouksissa siten esiinnäytettäväksi. (10.11.1846)

56) ruotsalainen sana bokstaf ei ole suomeksi kirjain, joksi muutamat ovat sen kääntäneet (3.11.1846)

Suomentaa-sanana, joka löytyi jo Turun Wiikko-Sanomista vuodelta 1820, syntyi heijasti suomalaisen kulttuurin luomisen tarvetta. Tämä tarkoitti nimenomaan suomenkielisten tekstien tuottamista, joko sanatarkasti tai kotouttavasti. Suomen kielen sana *kääntää* on puolestaan peräisin Agricolalta. *Kääntää*-sanaa käytettiin vanhan kirjasuomen kaudella Ruotsin vallan loppuun saakka tarkoittamaan kielestä toiseen kääntämistä. (Paloposki 2004: 46–48, 53–54.) Suomalais-Seuran pöytäkirjoista löytyvät taivutusmuotoineen sanat (lukumäärä suluisissa) *suomentaminen* (3), *suomennos* (1), *suomentaa* (4) sekä *kääntää* (5), *käännös* (2), *kääntäminen* (2). Sanoja *kääntää* ja *suomentaa* onkin käytetty pöytäkirjoissa synonyymisesti kuvatessa tekstin tuomista suomen kielelle. Niitä käytettiin esimerkiksi myös samassa lauseessa:

57) 3:si Komma i beroende, jonka sanan parren Oksanen suomensi tulla hallittavaksi, johon kääntämiseensä Seurakin mielistyi. (17.11.1846)

Suomalais-Seuran kokouksissa käännöksiä tehtiin yhteistyönä. Seuran jäsenien tekemiä suomennoksia samasta teoksesta vertailtiin ja niistä koottiin kokouksessa yhteinen käännös (Arwidssonin Suomen historia, esimerkit 51 ja 52) tai Seuran jäsenet lukivat kokouksissa itse tekemiään käännöksiä, joita osallistujat kommentoivat. Esimerkissä 57 Ahlqvistin suomennosehdotus ei saanut vastaväitteitä, sillä Seuran jäsenet katsoivat sen sopivimmaksi käännökseksi. Kaikki suomennokset eivät kuitenkaan sujuneet ilman keskustelua ja muita ehdotuksia:

58) Itsekukin koitti aina kääntäissään panna parastansa, ja näin miehestä mieheen menen nousi tätä tehessä kiinteitä väitöksiä ja keskustelumukaisia seuraavaisista ruotsin ja suomen sanoista ja sananparsista. (17.11.1846)

Kokouksissa nousi esille useita tilanteita, joissa eri sanoja vastaavasta suomenkielestä sanasta neuvoteltiin. Esimerkiksi kokouksessa nousi esiin sanojen *saga* ja *folkstam* suomentamiseen liittyvät vaihtoehdot ja niistä neuvottelu:

59) 1:si Saga, josta oli vähä arvelu, miksi eli millä niistä monista äitinkielestä löytyvistä yhtämerkityksistä sanoista, niin kuin kasku, saakkuna, satu, tarina, sitä oikeimmiten tulisi kääntää. Tuumattin siis näistä ehkä tarinan parastaansa käyvän, olipa sillä sitten perijuurensa vaikka Wenäistäkin.

60) 2:si Folkstam, jota muutamat tahtovat suomentaa sanalla kansakunta, muutamat sanalla sukukunta, tai ainoastansa vaan sanalla kansa, joista viimeksi mainituista Seura myöntyi sanaan sukukunta, mielten niillä toisella varsinkin sanalla kansakunta saatettavan merkitä ruotsin samhälle.

Joissakin tilanteissa kokouksessa ehdotettu suomennos jollekin sanalla hyväksyttiin, vaikkei sitä pidetty ei aivan täsmällisenä vastineena käännettävälle sanalle. Ilman muita parempia ehdotuksia Seura päätyi käyttämään ehdotettua käännöstä, kuten esimerkissä 61 tapahtui:

61) 4:si Odling, jota suomennettiin yksimielisesti sanalla sivistys, samate kun *sjellständighet* Oksasen arvelun mukaan sanalla omituisuus, joka kuitenkin ei katsottu aivan käyväksi, mut parempaakaan tällä kerralla ei oivallettu.

Sjellständighet-sanana käännökseen Ahlqvist (Oksanen) palasi kuitenkin vielä seuraavan kokouksen yhteydessä (esimerkki 62). Jälleen Seura suostui annettuun käännökseen, eikä pöytäkirjaan ole merkitty, ilmenikö *omituisuuden* uudelle käännös-vaihtoehdolle vastaväitteitä.

62) Luettiin edellisen kokouksen aineisto, jota tehessä Oksanen muistutti ruotsin sanalle *sjellständighet* antamasta suomentamisestaan omituisuus parantaen sitä, niin kuin hänen mielestään paremmin sopivaksi ominta-keiseksi, johon Seurakin myöntyi.

Yksi 1800-luvun alkupuolen käännösteksteille ominainen piirre oli runsas variaatio, joka on käynyt myös aiemmista esimerkeistä esille. Eri murteiden käytön lisäksi myös sanastossa ja morfologiapiirteissä oli eroja (Paloposki 2006b: 23). Esi-

merkissä 59 Suomalais-Seura pyrki löytämään *saga*-sanalle yhden, ”oikean” käännöksen. Pöytäkirjassa huomioidaan synonymia, *yhtämerkityksiset sanat*, mutta kokouksessa *tarina* valikoitui *saga*-sanana käännökseksi, vaikka se pohjautuikin alun perin venäjän kieleen. Kiinnostavaa on, että kokouksessa löydettiin täysin *äitinkielestä löytyvä* käännös, mutta nyky Suomessa *saaga*-sana kuitenkin myös on. Esimerkissä suomennettiin Arwidssonin Suomen historiaa, joten kyseessä saattavat olla saagan nykymerkityksen mukaiset suulliseen perimätietoon pohjautuvat muinaislantilaiset proosakertomukset. Näille historian tarinoille haluttiin kuitenkin omakielinen vastine. Esimerkissä 60 puolestaan etsitään suomennosta sanalle *folkstam*, jonka Suomalais-Seuran jäsenet olivat suomentaneet *sanalla kansakunta, muuttamat sanalla sukukunta, tai ainoastansa vaan sanalla kansa*. Seura päätyi valitsemaan käännökseksi sanan *sukukunta*, sillä sen katsottiin olevan merkitykseltään lähimpänä alkukielen sanaa, kun taas kaksi muuta vaihtoehtoa olivat Seuran mukaan lähempänä sanan *samhälle* merkitystä.

Esimerkit antavat ymmärtää, että Suomalais-Seurassa tiedostettiin kielelle ominainen synonymia, mutta käännöstyössä sitä haluttiin minimoida ja löytää ns. oikeat muodot, jotka vastaisivat merkitykseltään alkukielen sanaa. Seuran kokouksissa pyrittiin myös selkeästi luomaan omakieliset vastineet käännöslainojen sijaan. 1840- ja 50-luvut olivatkin suomen kielen kannalta tietoisien kielenkorjailun aikaa, sillä moni kirjasuomen kehittämistä ajanut kielimies piti esimerkiksi ortografian horjuntaa ja muotojen kirjavuutta ongelmallisena. Käännöstoiminnassa pyrittiin myös ottamaan huomioon ja pitämään minimissä interferenssiä eli toisen kielen epäsuoraa vaikutusta esimerkiksi sanastossa, syntaksissa tai sanonnoissa. Kielet kuitenkin saavat aina käännösprosessissa jonkin verran vaikutteita toisiltaan ja alun perin haitalliseksi koetut ilmiöt saattavatkin vähitellen siirtyä osaksi kieltä. Toisen kielen ”vieras” rakenne saattaa myös ajan kuluessa houkutella esiin omassa kielessä harvinaisen rakenteen. Käännöstoiminnan tarpeellisuutta epäilevät pelkäsivät vieraiden vaikutusten lisäksi suomalaisen ominaislaadun tukahtumista ja suomen kielen ilmaisuvoiman riittämättömyyttä. (Paloposki 2000: 20–21, 24–25.) Käännöksistä tehtyjen uusien painoksien kieliäsuissa ilmeneekin kielenkorjailun vaikutus (Kiuru 2000: 245–246).

Suomessa käännettyyn kaunokirjallisuuteen sopii osittain se yleinen oletus, että käännökset olivat alkuaikoina enemmänkin mukauttavia ja kotouttavia kuin tarkkuuteen pyrkiviä. Kaunokirjalliselle kääntämiselle ei ollut vielä 1800-luvun alussa suomenkielisiä malleja, ja suomentajat sovelsivat erilaisia käännösstrategioita. Kääntämisen tarkoituksena oli hioa kieltä ja luoda siitä kirjallisuuteen sopiva ilmaisuväline, jolloin alkutekstin tarkkaa noudattamista ei aina pidetty tärkeänä. Lopputuloksena – kaunokirjallinen suomenkielinen teksti – oli tärkeämpi kuin alkuteksti. (Paloposki 2006b: 23.) Esimerkiksi ulkomaisen kaunokirjallisuuden tapahtumia saatettiin kääntäessä siirtää Suomeen tai sitoa Suomen historiaan tai teoksen henkilö- ja paikannimiä suomalaistettiin. Näitä oletuksia ei kuitenkaan voi välttämättä yhdistää suoraan johonkin tiettyihin kääntämisen arvoihin, vaan kyse oli tilanteen asettamista rajoitteista: kääntämisessä käytetyt strategiat valikoituivat kielen kehitystason ja ilmaisukyvyn sekä lukijakunnan pienuuden ja lukemaan tottumattomuuden kautta. Esimerkiksi kansan lukuharrastusta ja kiinnostusta käännöskirjallisuuteen saatettiin pyrkiä kasvattamaan antamalla heille kotoutettuja teoksia, joiden tapahtumat sijoittuivat lukijoille jo entuudestaan tuttuihin Suomen maisemiin. Näiden helpompilukuisten käännösten voisi uskoa siis myyneen kaupallisesti paremmin lukemista harjoittelevalle kansalle kuin vaikeaselkoisten, ulkomaisia paikkoja ja henkilönnimiä vilisevän käännöksen. Kansan lukemiseen tottumattomuus rajoitti näin osaltaan kääntäjän mahdollisuuksia valita strategiansa. Käännösten puolesta puhunut SKS linjasi vuonna 1878 käännösperiaatteensa niin, että suomennoksen tuli vastata tarkasti alkuperäistä, mutta olla samalla kielellisesti ”selvä, sujuva ja kaunis”. Kielivirheitä tuli karttaa, mutta muuten suomentajalle jätettiin ”vapaus kielen käyttämisessä lauserakennuksen ja sanain sepittämisen suhteen”. (Paloposki 2000: 26–27.) Suomalais-Seuran pöytäkirjojen mukaan kääntämisessä tehtyjä kielivalintoja kuitenkin perusteltiin myös yhdenmukaisuudella alkukielen kanssa:

- 63) Vähä arvelu oli vaan, jos ei niitä Grekan maan vanhoista asukkaista niin nimitettyjä ja häneltä käännöksessäsä puustaimella h:la kirjoitettu. Ahait paremmin olisi kirjoittaa k:lla. Mut tätä seurattu kirjoitustapaansa väitti Eurapaeus oikeammaksi, tuumaten h:n äänellänsä k:ta enemmän likenevän Grekan puustainta x. (10.11.1846)

Kyseessä olleesta Europaeuksen Iliad-käännöksestä ei ole pöytäkirjoissa muita mainintoja, joten arvoitukseksi jää, oliko kirjoittaja käyttänyt suomennoksessaan

kotouttavaa strategiaa, kuten 1800-luvulla oli melko ominaista. Ainakin kielivalinnoissaan Europaeus näyttää esimerkin 63 perusteella halunneen pitää kiinni alkukielen asettamista suuntaviivoista. Hän piti äänten yhtenevyyttä kreikankieliseen äänteeseen tärkeänä.

Tarkastelin tässä luvussa Suomalais-Seurassa käytyjä keskusteluja suomennostyön normeista. Pöytäkirjoista tekemiäni havaintojen mukaan kokouksissa nousi *kiinteitä väitöksiä ja keskustelumuksia seuraavaisista ruotsin ja suomen sanoista ja sananparsista* eli niissä käsiteltiin vain äänneitä ja sanoja koskevia kääntämisen strategioita. Suomennostöiden yhteydessä käydyt keskustelut eivät siis esimerkiksi yltäneet lauserakenteisiin, mikä itsessään on myös kiinnostava havainto. Kieli-ideologisesta näkökulmasta käännoistyössä vahvimmin korostuivat pyrkimys yksiselitteisyyteen ja tarkkaan kääntämiseen, kuitenkin omakielisillä sanoilla. Käännoistyössä käytettyjen sanojen alkuperä koettiin tärkeäksi kriteeriksi suomennosta valitessa.

7 Kieli-ideologisia havaintoja pöytäkirjojen kielestä

Tässä luvussa esittelen aineiston kielestä tekemiäni havaintoja. Tutkimuskysymykseni toinen puoli, kielellinen taso, pitää sisällään pöytäkirjojen tarkastelua moniäänisyyden eli referoinnin ja evaluoinnin näkökulmasta. Onko mahdollista löytää merkkejä kieli-ideologioiden läsnäolosta kirjurin omista kommentteista tai siitä, kuinka hän viittaa kokouksen osallistujiin? Luvussa 7 tarkastelen myös kirjurien suhdetta vallinneeseen – ja toisaalta muuttumassa olleeseen – suomen kirjakielen standardiin. Lähestyn tätä ongelmaa vanhan kirjasuomen ja varhaisnykysuomen kielen piirteiden törmäyksenä: kuinka paljon kirjurit nojautuvat kirjoittaessaan suomen vanhan kirjakielen normeihin ja kuinka paljon he ovat omaksuneet uusia kielen muotoja esimerkiksi itämurteista? Tutkin näitä kysymyksiä muutamien esimerkkien kautta pyrkien luomaan kirjurien tekemistä valinnoista laajemman käsityksen tekstien taustalla toimineista kieli-ideologioista. Tarkoitukseni ei ole siis eritellä

esimerkiksi jokaista pöytäkirjoista löytyvää vanhan kirjasuomen piirrettä, vaan antaa muutamien havaintojen perusteella osviittaa mahdollisista kieli-ideologisista valinnoista.

7.1 Pöytäkirjojen monet äänet

Kokouspöytäkirjat ovat luonteeltaan moniäänisiä, sillä niissä toistetaan tilanteessa tapahtunut suullinen esitys mahdollisimman sanatarkasti tai pääpiirteittäin referoimalla. Suomalais-Seuran aikaan 1800-luvulla referointi ja oman ja vieraan puheen erottelua koskeva normisto – kuten muutkin suomen kirjakielen konventiot – olivat kuitenkin vasta syntymässä. Siksi onkin kiinnostavaa tarkastella, mihin ratkaisuihin kirjurit ovat päätyneet tiivistäessään kokousten keskustelut pöytäkirjoihin. Kertovatko valitut referoinnin keinot jotain kirjurien omaksumista kieli-ideologioista?

Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa puheen referointi on epäsuoraa, eikä suoria lainauksia esiinny. Puhetta esitetään pöytäkirjoissa esimerkiksi seuraavasti:

- 64) Oksanen väitti voitavan käyttää niin suottavassa kun tehtävässäki muodossa - - (17.11.1846)
- 65) Mechelin puolusti tämänkaltaisia sanoja ainoastansa tehtävässä muodossa äitikielessä käytettävän - - (17.11.1846)
- 66) Sen jälkeen kehoitti Seuran esimies jäseniä - - (1.12.1846)
- 67) Viimeiseksi keräyksin ne muutamat loppulle jääneet jäsenet Kotoksen ympärille, ja vaativat häntä oikein todella ensi kerraksi kirjoittamaan jotakin.
- 68) Astui Koranteri esiin mietteinensä, joista jutteli Mikkelin pitäjstä - - (20.10.1847)

Mitä epäsuorempaa puheen esittäminen on, sitä paremmin kuuluu kertojan ääni ja sitä suurempi on kertojan kontrolli, ote kertomuksestaan ja siinä mainituista henkilöistä. Short (1998: 67, 69–71) lähestyy suoran ja epäsuoran esityksen eroa referoinnin totuudenmukaisuuden kannalta. Suorassa esityksessä säilyvät Shortin mukaan alkuperäisen lausuman illokutiivinen sävy, propositionaalinen sisältö sekä al-

kuperäisen puhujan käyttämät ja sanat ja rakenteet. Epäsuorassa esityksessä voi pitää kiinni vain kahdesta ensimmäisestä piirteestä. Kyse ei ole siitä, että suorassakaan esityksessä toistettaisiin alkuperäinen ilmaus sellaisenaan, vaan siitä, että suora esitys on keino tuottaa autenttisuuden tai totuudenmukaisuuden vaikutelma (Short 1988: 69). Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa puheen referointi on värikästä, kuten yllä olevat esimerkit osoittavat. Esimerkiksi verbiä *sanoi* on käytetty puhetta referoitaessa vain kerran, mutta *puolustaa*-verbi esiintyy aineistossa kolme kertaa ja *väittää*-verbi kuusi kertaa. Tämän kaltainen jakauma oli odotettavissa, sillä Suomalais-Seuran kokoukset keskittyivät pitkälti erilaisiin väitöksiin ja niistä syntyneisiin – kiivaisiinkin – keskusteluihin.

Miten pöytäkirjoissa sitten viitataan kokouksissa puhuneisiin jäseniin? Nimeltä kirjurit ovat maininneet aina esitelmiä pitäneet sekä väitösten esittäjät ja niiden kiistäjät. Nimeltä pöytäkirjoissa on mainittu Cleve, Polén, Oksanen (Ahlqvist), Tikkanen, Europaeus, Mechelin, Sirelius, Kotos (Aksel Aspelund), Otto Cleve, Corander ja Ranetti (August Fredrik Granit). Pöytäkirjoissa mainittujen osallistujamäärien perusteella voi olettaa, että kokouksiin on osallistunut nimeltä mainittujen lisäksi monia muitakin Savo-Karjalaisen osakunnan jäseniä, mutta he eivät ole saaneet omaa puheenvuoroa. Toisaalta Suomalais-Seurassa keskustelut käytiin suomen kielellä, mikä rajoitti luonnollisesti joidenkin suomea huonommin osaavien osallistumista väitöksiin. Kokouksessa muodostunut yhteinen kanta esitetään *Seuran* puheena, esimerkiksi *Seura luulee hänen kohtakin luopuvan, Seura mieli onnistuneeksi kyllä, Seura myöntyi sanaan sukukunta ja Seura nokkasi aina kun tikka puheeseen*. Seuran toiminnasta puhuttaessa on käytetty monikon 1. persoonan päättettä *-mme* (*tulisimme, olemme, katselemme*) yhteensä vain kuusi kertaa, mutta pöytäkirjojen yleisin verbin persoonamuoto on passiivi (*keskusteltiin, arveltiin, päätettiin, luettiin*).

Kieli-ideologiselta kannalta kiinnostavinta pöytäkirjojen kielessä on kuitenkin evaluointi eli tapahtumien ja toiminnan arviointi. Evaluointia tarkastelemalla voidaan havaita, millaisia arvorakenteita sosiaaliseen toimintaan ja tekstin rakentamiseen maailmankuvaan liitetään. Tekstit eivät koskaan sisällä pelkkää tapahtuman kuvausta, vaan niissä on mukana kertojan arviointia esimerkiksi kertomuksen ta-

pahtumista ja henkilöistä. (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 111.) Henkilöiden puheen tai ajattelun referointi tekstissä onkin yksi keskeinen suullisen kertomuksen evaluoinnin keino (Kalliokoski 2005: 235). Pöytäkirjoissa on havaittavissa kommentointia, joka liittyy suoraan tekstin kertojan äänen kuuluvaksi tekevään evaluointiin. (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 114, 125).

Suomalais-Seuran kirjurit toimivat kertojina, jotka rakentavat tekstiin moniäänisyyttä esimerkiksi nostamalla myös omaa ääntään esiin. Useassa kohtaa pöytäkirjoja ei kuitenkaan voi olla varma kenen mielipiteestä on kyse: onko kirjuri tuonut mukaan oman näkemyksensä vai esitetäänkö asia yleisenä totuutena? Tällaista tekstin vuorovaikutteisuutta voi tarkastella dialogisen tilan käsitteen avulla. Dialoginen tila on usein määritelty tekstiin konstruoituna vuorovaikutusalueena, jossa tekstin kirjoittaja toimii suhteessa tekstin muihin osapuoliin. Dialogista tilaa säädellään yksiäänisillä ja moniäänisillä kielellisillä resursseilla: yksiäänisyyden resursseja käyttämällä tilanteeseen voidaan suuntautua niin, ettei läsnä ole muita ääniä, ja moniäänisyyden resursseilla niin, että läsnä on vähintään kaksi ääntä. Moniäänisyyden resurssit voidaan edelleen jakaa dialogia avartaviksi vai supistaviksi. (Martin & White 2005: 97–109, 118–121, kts. myös Virtanen 2015: 30–31.) Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa voi tulkita esiintyvän tällaista dialogisen tilan supistamista, jolloin pöytäkirjassa annettu mielipide näytetään eräänlaisena yleisenä totuutena. Esimerkiksi Suomalais-Seuran kokouksessa esitettyä kirjoitelmaa ja sen käsittelyä tilanteessa arvioidaan seuraavasti:

69) Muuten oli kirjoitelmansa vaillinainen, ehkä sitä vasten paljoa vähemmänkin puhuttiin, kun tarvis ja tila olisivat vaatineet. (3.1.1846)

Esimerkin 69 ensimmäisessä lause on selkeästi arvottava predikatiivilause, joka ei kuitenkaan kerro, kenen mielipiteestä on kyse. Dialogista tilaa kavennetaan väitelauseella (*Muuten oli kirjoitelmansa vaillinainen*), mutta seuraavassa lauseissa kirjuri antaa mahdollisuuden erilaisiin näkökulmiin käyttämällä *ehkä*-sanaa. Kirjuri kommentoi pöytäkirjoissa myös kokoukseen osallistuneiden määrää ja kokouksen tunnelmaa (esimerkki 70) sekä perustelee tehtyjä päätöksiä (esimerkki 71):

70) Tähän toiseen kokoukseen oli siis osakkeen jäseniä ihmehen vähän, - liekkö ollut kymmentä henkeäkään - kokoutunut, mut joka kuitenkin ratostesti kyllä vietettiin seuraavalla tavalla. (10.11.1846)

71) Tuumat vaihtelevat sinne tänne, ei oltu miehiä tähän käypee sanoa keksimään, se jäi toiseen kertaan. (10.11.1846)

Esimerkki 71 sisältää kiinnostavan passiivimuodon, joka vastaa inklusiviista monikon ensimmäisen persoonan muotoa. *Ei oltu miehiä tähän käypee sanoa keksimään* luo kuvan kokouksen osallistujista kollektiivina toimivana ryhmänä. Kirjuri kommentoi myös kokouksessa esiintyneen Polénin puhetapaa (esimerkki 72) tavan adessiivin (*luonnollisella hätäsellä ujoudellaan*) avulla. Käytetty possessiivisuffiksi liittyy ominaisuuden yhä tiiviimmin henkilön erottamattomaksi luonteenpiirteeksi.

72) Tämän jälkeen luki Polén alkua hänen kirjoituksen alla olevasta tarinastaan ”Yhden illan vaiheet”, luonnollisella hätäsellä ujoudellaan. (10.11.1846)

Kirjuri myös arvuuttelee Sireliuksen kirjoitusten todenperäisyyttä ja asettaa näin puhujan uskottavuuden kyseenalaiseksi:

73) Sen saattaa kuitenkin sanoa että Sirelius yleensä ei voinut todistaa kirjoituksiinsa totuutta. Liekkö siis itsekään ollut vakuutettu niiden totuuksista taikka valheista. (5.10.1847)

Esimerkin 73 aloittava nollapersoonainen johtolause luo tekstiin yleisen samastumispaikan (kts. esim. Laitinen 1995). Kirjuri tekeekin varovaisen arvelun, että kokoukseen osallistujat olivat yleisesti samaa mieltä, vaikkei asiaa ehkä tuotukaan sanallisesti kaikille julki. Seuraavassa alisteisessa *että*-lauseessa todistustaakka siirtyy Sireliukselle itselleen ja adverbi *yleensä* yleistää tilanteen. Liitepartikkelillinen refleksiivipronomini (*itsekkään*) vahvistaa sanotun intensiteettiä ja korostaa epäluuloa.

Erityisen tunnelatautuneita ovat kirjurin kommentit Suomalais-Seuran kokouksen peruuntumisesta tai osallistuneiden lukumäärästä kirjoittaessaan. Kokouksen jäsenmäärää kommentoidaan myös seuraavilla tavoilla:

74) Tämän neljännen kokouksensa olisi Seuran oikeutta myöten jo pitänyt pitää viikko ennen eli 24.p. Marras kuuta, vaan muut huvittavaisemmat laulannat, soitot ja ilot kaupungilla ja, ken tiesi, mitkä muutkin erinkaltaiset halullisimmat vetelemykset johon kuhun näistä huvikkeista olivat

täksi illaksi tykkänensä liestanut jäseniensä mielet puoleensa, näin, saikko sanoa, heikosti kyllä temmaten heiät pois sekä alku-aikeistansa että Suomettarestakin. (1.12.1846)

75) Oli niin paljon osakunnan jäseniä koolla, että jos heidät olisi huoneen neljään nurkkaan jakanut, niin olisi tainnut joka nurkan osaksi tulla puolitoista miestä. (6.4.1847)

76) Oli yksitoista (sanoo 11) henkeä koolla, joista voi nähdä ja päättää, kuinka suurella halulla ja hartaudella Savo-Karjalaiset hyväilevät ja eleytävät – suomalaisuutta! (20.10.1847)

Edellä olevissa esimerkeissä on ensimmäistä lukuun ottamatta selkeästi ivallinen ja arvosteleva sävy. Tyyllillisesti onkin mielenkiintoista, että asioita kuvataan elävöittäen ja johtopäätöksiä arvioidaan ironisen epäsuorasti (esimerkki 76). Kirjurin sanavalinnoista voi tulkita, että hän piti Suomalais-Seuran kokouksista poisjääneitä eräänlaisina ”pettureina”, jotka hylkäsivät Suomettaren kiinnostavamman iltaohjelman sattua kohdalle. Esimerkit antavat ymmärtää, että kirjuri piti Suomalais-Seuran kokouksia arvossa ja koki niillä olevan suurempi merkitys suomen kielen kannalta. Ideologisesta näkökulmasta tämän kaltainen suomalaisuuden *hyväily* ja *eleyttäminen* viittaavat kansallisromantiikkaan.

7.2 Vanhan kirjasuomen vaikutus

Ruotsin-aikaista kirjakieltä kutsutaan vahvan kirkollisen pohjansa vuoksi usein ”pipliasuomeksi”. Ajan suomenkielisistä julkaisuista olikin yli 80 % uskonnollista kirjallisuutta, joka siis syntyi käännöstekstien pohjalle (Hakulinen ym. 2009: 19–20). Kirkollinen kirjakieli perustui melko yksipuolisesti länsimurteisiin, oli lauserakenteiltaan vierasvoittoista ja yksipuolisen käytön takia sanavarastoltaan suppeaa (esim. Rintala 2000, Kolehmainen 2005). Suomen kielessä tapahtuikin paljon 1800-luvun puolivälin tienoilla ja keskustelut kielen standardeista kävivät kiihkeinä. Kirjakielen uudistaminen oli myös Suomalais-Seuran jäsenille tärkeä kunniatehtävä, mutta kuinka nämä kehityspyrkimykset konkretisoituivat esimerkiksi jäsenien itsensä käyttämässä kirjakielessä? Tukeutuivatko kirjurit vanhan kirjasuomen antamiin kirjakielen standardeihin vai kokeilivatko he rohkeasti uusia tapoja käyttää kieltä?

Vanhalle kirjasuomelle ominaisten muotojen ja sanojen esiintymisen Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa voi tulkita edustavan standardikieli-ideologiaa, jossa kirjoittajat noudattavat aiemmin asetettuja ja yleisesti hyväksytyjä normeja. Vanhan kirjasuomen aikana normit tulivatkin pitkälti konvention kautta syntyneestä vahvasta mallivaikutuksesta. Murteellisuuksien vähäisyys ja muiden kielten vaikutuksesta syntyneet muodot ja sanat kielessä voivat myös olla merkkejä aiemmin luodun standardin seuraamisesta. Toisaalta 1840-luvulla kehitysvaiheessa olevan ja normaajaan etsivän kirjasuomen vakiintumattomuus näkyy pöytäkirjoissa esimerkiksi vaihtelevina kirjoitusasuina.

Tässä luvussa esittelen pöytäkirjoista havaitsemiani vanhaan kirjasuomeen liitettyjä kielenpiirteitä ja hieman niiden yleisyyttä aineistossa. Aloitan esittämällä muutamia äänne- ja muotopiirteitä, jotka ovat yleisiä vanhan kirjasuomen teksteissä. Esittelen myös muutamia sanastoon ja kehittyvään termistöön liittyviä esimerkkejä aineistostani sekä pöytäkirjojen kielestä havaitsemiani niin sanottuja muukalaisuuksia, joita esiintyi myös vanhassa kirjasuomessa.

7.2.1 Äänne- ja muotopiirteitä

Suomalais-Seuran pöytäkirjoista löytyy muutamia äänne- ja muoto-opillisia piirteitä, jotka liitetään yleisesti vanhaan kirjasuomeen. 1840-luvulla suomen kieli oli nopean kehityksen vaiheessa, joten teksteissä vanhat ja uudet kirjoitustavat vuorottelivat ja seuratut oikeinkirjoituksen normit vaihtelivat. Uusi standardi olikin kehityksessä.

Suomen oikeinkirjoitusta käsiteltiin 1800-luvun alkupuolella tieteellisissä tutkimuksissa ja julkisissa periaatekiistoissa. Ortografisissa kysymyksissä uskonnollinen kirjallisuus oli konservatiivisempaa kuin maallinen. Uudistusten kannalla olleet suomen kielen asiantuntijat saivat kuitenkin lopulta tahtonsa läpi, ja 1800-luvun puolivälin vaiheilla ortografian katsotaan olevan jo melkein kokonaan nykyisellä kannalla. Poikkeus tähän on *w*, joka piti pintansa tavallisen *v*:n merkinä pitkälle 1800-luvun loppupuolelle, erityisesti isojen alkukirjainten yhteydessä. (Häkkinen 1994: 180–181, 462.) Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa *v* on hallitseva ja *w* esiintyy vain viisi kertaa ja ainoastaan isona alkukirjaimena (*Wenäistäkin, Wenäläi-*

siä, *Wenäjistä*, *Wenäjätä*, *Widennessä*). Toisaalta pöytäkirjoista löytyy myös muodot *Venäjänkin*, *venättä*, *Venäjätä*, joita tulkintani mukaan kirjuriina toiminut Polén on käyttänyt 18.5.1847 ja 5.10.1847 pidetyissä kokouksissa. Tätä ennen tehdyissä pöytäkirjoissa Venäjä on kirjoitettu kaksois-w:llä.

Vieraskielisten erisnimien kirjoittaminen oli yksi 1800-luvun puolivälin näkyvimpiä oikeakielisyyssiistoja. Sanaston alalla puhdaskielisyyspyrkimykset eivät niinkään kohdistuneet jo omaksuttujen lainasanojen perkaamiseen kielestä kuin omakielisten nimitysten sepittämiseen sivistyskäsitteille, joilla ei vielä ollut nimitystä. (Ks. esim. Rintala 2000.) 1800-luvulla käytettiin esimerkiksi vieraskielisten nimien oikeinkirjoituksessa nykyistä enemmän suomalaistettuja nimiä (Häkkinen 1994: 73). E. A. Ingman oli ehdottanut 1844, että nämä nimet oli riisuttava vieraasta äänne- ja kirjoitusasustaan ja vapaasti muokattava suomen sanojen tapaisiksi. Tämä esitys kohtasi paljon vastustusta. Torjuvan kannan ottaneet osoittivat omatekoisilla esimerkeillä, millaisiin mahdottomuuksiin ehdotus voisi johtaa. (Esim. Pulkkinen 1972, 1993.) Suomalais-Seuran pöytäkirjojen kirjuriina toiminut Ahlqvist oli yksi näistä ulkomaisten paikannimien mukauttamista vastustaneista. Hänen mukaansa suomea oli pyrittävä lähentämään eurooppalaisiin sivistyskieliin, jolloin paikannimien muokkaaminen mahdollisimman tarkoin suomen äännerakennetta vastaaviksi oli Ahlqvistin mielestä liioiteltua puhdaskielisyyttä. Hänen mielestään nimet oli säilytettävä siinä asussa, jossa niitä asianomaisessa maassa käytettiin. (Pulkkinen 1993: 74–75.)

Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa näkyy sekä suomalaistettuja että vanhassa kirjasuomessa esiintyneiden kaltaisia vieraan kieliasun mukaisia paikan- ja henkilönnimiä. Esimerkiksi *Wenäjä* muuttuu kirjoitusasultaan pöytäkirjojen myöhemmässä vaiheessa muotoon *Venäjä* (ks. myös luku 7.2.1) ja kokousten esimiehen nimi *Clevi* muotoon *Klevi*. Myös Suomalais-Seuran jäsenen Coranderin nimestä käytetään muotoa *Koranteri*. Toisaalta Kreikasta puhuttaessa on käytetty pöytäkirjassa (10.11.1846) vierasperäistä muotoa *Grekan maan*. Nimien suomalaistamisessa on kuitenkin selkeästi havaittavissa muutosta pöytäkirjojen alkuajoilta: aineiston loppupuolella esiintyy enemmän kotoperäisillä kirjaimilla kirjoitettuja paikan- ja henkilönnimiä. Henkilönnimen kotouttamisen takana saattoi myös olla ihminen itse: suomalaisuusaatteen omaksuneista monet suomensivat nimensä.

Yksi vanhaan kirjasuomeen usein liitetyistä kielenpiirteistä on geminaattanasaalien ja -likvidojen lyheneminen. Lounaismurteissa ja lounaisissa välimurteissa näin tapahtuu, jos edellä on pitkä vokaali, diftongi tai pääpainoton tavu. Geminaattanasaalien lyheneminen ei ole täysin tuntematonta useissa muissakaan murteissa. Vanhassa kirjasuomessa geminaattanasaalit ja -likvidat on pitkän vokaaliaineksen ja pääpainottoman tavun jäljessä usein merkitty yhdellä kirjaimella. Geminaattojen kirjoittaminen oli kyllä kirjasuomen alkuvaiheissa horjuvaa, mutta tällaisia yksikirjaimisia tapauksia on niin paljon, että kyseessä ei liene vain ortografinen piirre vaan ilmeisesti kirjoittajat ovat todella tarkoittaneet, että näin merkityt likvidat ja nasaalit luetaan lyhyinä. Pohjana on lounaismurteinen lyheneminen, vaikka kirjasuomessa lyheneminen ei noudatakaan lounaissuomalaista lyhenemissäntöä systemaattisesti vaan on morfologis- ja leksikaalisehtoista: on muotoryhmiä ja sanoja, joissa yksikirjaimisuus on hyvin yleistä, mutta toisaalta sellaisia, joihin miltei aina on merkitty geminaatta. Geminaatalliset asut pääsivät vähitellen voitolle, kun lounaismurteiden lisäksi muiden länsimurteiden vaikutukset levisivät kirjakieleen. (Lehikoinen & Kiuru 1998: 82–83.) Suomalais-Seuran kokouspöytäkirjoissa geminaattanasaaletta löytyy sekä pitkänä (*ensimmäisinä, laveammalta*) että lyhentyneenä (*ensimmäisenä, alimaiseen*), jopa samasta pöytäkirjasta. Sana *ensimmäinen* esiintyy aineistossa neljä kertaa, joista kahdesti pitkänä ja kahdesti lyhentyneenä. Lyhentynyt *ensimmäinen* löytyy sekä Ahlqvistin että Polénin kirjoittamasta pöytäkirjasta. Monikon 1. persoonan omistusliitteen yhteydessä pöytäkirjoissa on käytetty järjestelmällisesti pitkää muotoa (*aikeemme, puolestamme, väitöksessämme*).

Nykyisessä suomen yleiskielessä ja useimmissa murteissa on omistusliitteen sulkeman tavun alussa astevaihtelun mukaisesti vahva aste, mutta vanhassa kirjasuomessa tällaisissa tapauksissa tavattiin myös heikkoa astetta. Vanhassa kirjasuomessa omistusliitteen edellä saattoi olla heikko aste myös tavun ollessa avoin. (Lehikoinen & Kiuru 1998: 79.) Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa heikko aste esiintyy omistusliitteen edellä esimerkiksi ominaisuudennimissä *luonnollisen omaisuudensa, tahdonsa, rodunsa*.

Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa pistävät silmään myös seuraavat nykykielestä poikkeavat tai harvinaiset muodot *ainoastansa, alussansakin, parastaansa, käännöstänsä*. Sekä yksikön että monikon 3. persoonan omistusliite oli 1500- ja

1600-luvulla miltei säännöllisesti loppuheittoinen *-ns*. Loppuheitto alkoi karsiutua 1700-luvulla, jolloin vokaaliloppuinen *-nsA*-suffiksi pääsi voitolle. (Häkkinen 1994: 222–223.) Nykyisessä kirjakielessä *-nsA*-tyyppisen suffiksin rinnalla käytetään lyhyeen vokaaliin päättyvien sijapäätteiden jäljessä omistusliitettä *-Vn*. Murteissa se on itäinen variantti, ja niinpä se tulikin kirjasuomeen vasta varhaisnyky-suomen kaudella itämurteiden vaikutuksesta. Ensimmäisinä vakiintuivat *Vn*-tyyppiseksi omistusliitteiset partikkelit (ainoastaan). Vielä 1850-luvulla tyyppi *-nsA* oli yleisempi, mutta 1860-luvulla *Vn*-omistusliite oli päässyt voitolle. (Lehikoinen & Kiuru 1998: 107–108). Aineistossani alussa mainittujen *-nsA*-suffiksien lisäksi esiintyy pääasiassa *-Vn*-varianttia (*siemenestään, viikossaan, kotimaan, kiirehtivällä tavallaan, ujoudellaan*).

Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa esiintyy myös vanhalle kirjasuomelle tyyppillinen jälkitavujen vokaalien välinen *h* (*loppuhun, ihmehen, mietehin, välihin, kaunihille, jääsatehet, ainehisto, parahimmaksi*). Myöhäiskantasuomessa on useassa muotoryhmässä esiintynyt *h* pääpainottoman lyhyen vokaalin jäljessä. Vielä 1500-luvulla tällainen painottoman tavun vokaalin jälkeinen *h* oli säilynyt yleisesti murteissa, mutta nykyään *h*:lliset muodot ovat lähinnä länsimurteisia, vaikka suuresta osasta Länsi-Suomea *h* on kadonnut jo varhain. Nykyisessä kirjakielessä muodot ovat *h*:ttomia, mutta vanhassa kirjakielessä oli molempia asuja aina 1800-luvulle asti. Varsinkin illatiivin *h*-alkuista päätetyyppejä pidettiin murteellisena verrattuna myös käytössä olleeseen *-Vn*-päätteeseen (Häkkinen 2000a: 190). Myös *Kalevalan* kielessä *h* on säilynyt, mutta siellä se ei ole itäsuomalainen vaan karjalankielinen piirre. Vanhan kirjasuomen *h*:lliset asut eivät siis ilmeisesti edusta Lounais-Suomessa 1500-luvun puolivälissä vallinnutta kantaa, vaan niissä ehkä näkyy vanhempi kirkollisessa kielessä vallinnut traditio. 1600–1700-luvun kirjallisuudessa *h* oli melko tavallinen, ja vielä 1800-luvullakin sitä käytettiin nykyistä selvästi enemmän. (Lehikoinen & Kiuru 1998: 84–85; Häkkinen 2003: 39.)

Vanhan kirjasuomen imperfektin ja konditionaalien yksikön 3. persoonan muodot eivät persoonapäätteiltään eronneet nykyisistä, mutta indikatiivin presensin muodoissa puolestaan oli toisenlainen päätte kuin nykyisin. Päätte *-pi* olikin kirjasuomen alkuvaiheissa hyvin yleinen. Se oli myös säilynyt itämurteissa paremmin kuin läntisissä, joten 1800-luvun kielen uudistus kohensi myös sen asemaa. Päätte

alkoi väistyä ensiksi kaksi- ja useampitavuisista verbeistä. Yksitavuisien verbivartaloiden jäljessä *-pi*-pääte piti pintansa sitkeämmin. Onkin esitetty, että vielä 1800-luvun puolivälissä enemmistö kirjoittajista käytti *pi*-päätetä yksivartaloisten verbivartaloiden jäljessä. Esimerkiksi Suomettaressa käytettiin 1847 muotoja *saapi*, *käypi*. Vuoden 1642 *Raamatusta* *-pi* tosin poistettiin tästäkin asemasta, mutta se silti eli vielä pitkälle 1800-luvulle. (Häkkinen 1994: 296–297; Lehikoinen & Kiuru 1998: 110–112.) Suomalais-Seuran pöytäkirjat tukevat tätä tutkimustietoa: *saapi* on löytyy aineistosta kahteen otteeseen ja *voipi* kolmeen. Muodot *saa* ja *voi* eivät esiinny aineistossa ilman *-pi*-päätetä. Pöytäkirjoista löytyy kuitenkin muoto *jäi* ilman *pi*-päätetä viisi kertaa. Useampitavuisiin verbeihin ei pöytäkirjoissa ole liitetty *-pi*-päätetä.

Puhekielen ja vanhan kirjakielen tradition törmäys puolestaan näkyi *ea*-, *eä*-nominien kirjoitusasussa, joka vanhassa kirjakielessä oli noudattanut pääosin länsimurteista *komia*-asua, mutta itämurteiden käytön yleistyessä kirjakielessä oli alkanut näkyä enenevässä määrin *komea*-kirjoitusasua. (Häkkinen 2003: 35.) Kirjasuomen alkuvaiheissa käytettiin jonkin verran myös sellaisia muotoja, joissa alkuperäinen vokaaliyhtymä oli säilyneenä (*ea*, *eä*), sekä myös assimilaatioasuja (*ee*), mutta nämä jäivät nopeasti vähemmistöksi ja *i*:lliset asut yksinomaistuivat. Nykytyyppi syrjäytti sen vasta 1850-luvun puolimaissa. (Lehikoinen & Kiuru 1998: 91.) 1846–47 kirjoitetuissa Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa esiintyy muotoja *kiintiä*, *kiintiästi*, *ylpiät*, *laviammaksi*, *surkiasti*, *ittiänsä*, *lavia*. Aineistosta kuitenkin löytyy myös *ea*-muotoiset sanat *laveammalta* ja *oikeammaksi*.

Vanhan kirjasuomen aikaisille kirjoittajille aiheutti ongelmia puolivokaalien *j* ja *v* merkitseminen sanan sisässä, tavun rajalla *i*- ja *u*-vokaalien yhteydessä. Tämä kirjoittamishankaluus näkyy erityisesti sellaisten tekijännimien kirjoitusasussa, joissa johtimen edellä on vokaali *i* (esim. *lukia*). (Häkkinen 2003, 33–34.) Ylipäänsä tekijännimet kirjoitettiin 1800-luvulla ilman *j*:tä. Vasta noin vuodesta 1870 siirryttiin nykyiseen asuun (*lukija*), mutta vakiintumattomuutta ilmeni vielä tämän jälkeenkin. (Lehikoinen & Kiuru 1998: 73.) Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa tekijännimien variointi näkyy: toisaalta pöytäkirjoissa kirjoitetaan *lempiöiltä*, *riiteliät* ja *kuulioilensa*, mutta toisaalta myös on käytetty muotoja *halustelijat*, *karsijina* ja *kiistäjät*. Molemmilla tavoilla kirjoittavat sekä Polén että Ahlqvist. Tekijännimien

varioinnissa ei ole myöskään ajallista eroa, vaan molempia muotoja käytetään vuoden 1846 alusta vuoden 1847 loppuun.

Toisin kuin vanhan kirjasuomen aikaisissa teksteissä nykysuomessa heittomerkkiä tavataan harvoin: sillä osoitetaan vain tavunraja eräissä selvyyttä vaativissa tapauksissa (vaa'alla), vokaalin heittyminen (jok'ikinen) ja nimen päätteen raja vieraita nimiä taivutettaessa, kun kirjoitusasu päättyy konsonanttiin, mutta äännetään vokaalina (Glasgow'hun). Vanhimmat suomenkielisen tekstin heittomerkkiesiintymät ovat kuitenkin mahdollisesti jo 1600-luvun puolivälin tienoilta, jolloin heittomerkit liittyvät tuolloin nuotteihin, sillä teksti oli tarkoitettu laulettavaksi. Tämä selittää loppuvokaalin heittymisen, jota esiintyi varsinkin paikallissijoissa ja muissa taivutusmuodoissa. Loppuvokaalin korvaavan heittomerkin käyttö lisääntyi 1600- ja 1700-luvuilla. Muotojen typistäminen oli yleistä virsissä ja runoissa vielä 1800-luvullakin, ja suomalaisten virsikirjoittajien heittomerkin käyttöön uskotaankin vaikuttaneen ruotsalaisista virsistä saatu malli. Heittomerkin käyttö laajeni 1800-luvulla: yleinen sananloppuinen heittomerkki ilmaisi vokaalin heittymisen ja harvinaisempi kahden vokaalin välinen heittomerkki heittyneen konsonantin tai spirantin. Tavunrajan merkkinä saattoi myös toimia tavuviiva. (Kiuru 2006: 269–275.) Myös *k:n* astevaihtelun (*lu'ettaan*) ja *t:n* heikon asteen (*hoi'etaan*, kirjoitus *laa'unsa*) yhteydessä kadonnut konsonantti haluttiin merkitä heittomerkillä sanaan (Häkkinen 1994: 184), kuten Suomalais-Seuran pöytäkirjassa on tehty. Näitä heittomerkillisiä muotoja on kuitenkin vain nämä kolme antamaani, ja esimerkiksi pöytäkirjoista löytyy useita *lukea*-verbin heikkoasteisia muotoja ilman heittomerkkiä (*luettiin*, *luettua* ja *luettavaa*). Yleisestä linjasta poikkeava on myös kirjoitus *laa'unsa*, sillä kirjurit ovat käyttäneet muissa *t:n* astevaihtelun vaativissa sanoissa *d:tä* (*tahdolla*, *kohdassa*).

Esittelin tässä luvussa vain muutamia suomen vanhalle kirjakielelle tyypillisiä äänne- ja muotopiirteitä, jotka ovat selvästi edustettuina myös tutkimukseni aineistossa. Tarkemmalla analysoinnilla olisi varmasti mahdollista löytää paljon lisää vanhalle kirjasuomelle tyypillisiä muotoja, mutta uskoisin tekemieni havaintojen toistuvan muidenkin kielellisten piirteiden osalta. Päähuomioni onkin, että pöytäkirjoissa käytetty kirjakieli on pitkälti nykyisen kaltaista, mutta siinä on myös selkeästi havaittavissa kielen nopean kehityksen aiheuttamat haasteet kirjoittajille.

Suuri variaatio kielessä ei Suomalais-Seuran kirjurien kohdalla välttämättä kerro tottumattomuudesta tai epäröinnistä vaan vanhan kirjasuomen ja kehittyvän kielen normiston törmäyksestä. Muotoutumassa olevan uuden kirjakielen standardin voi katsoa näkyvän kirjurien tavassa kirjoittaa samat sanat usealla eri tavalla. Tulkin-tani mukaan kielellisen tason variaatioissa ei juurikaan ole selkeitä eroja kirjoittajien tai kirjoitusvuoden välillä: molemmat kirjurit ovat kirjoitustyössään käyttäneet sekä vanhalle kirjasuomelle että varhaisnykysuomelle tyypillisiä muotoja. Suomalai-suusaatteen omaksuneet ja itämurteiden alueelta tulleet kirjurit olivat tunnettuja ha-lustaan kehittää suomen kieltä, joten he mahdollisesti myös tavoittelivat kirjoitus-työssään monia muita kirjoittajia ahkerammin uusia suomen kielen normeja.

7.2.2 Sanasto

Suomalaisten kirjalliset ilmaisutarpeet ja -mahdollisuudet kasvoivat ja monipuolis-tuivat 1800-luvulla, kun suomen kieltä ryhdyttiin käyttämään yhä laajemmin viran-omaiskielenä. Kirjakielessä tämä muutos näkyy tuon aikaisten uudissanojen run-sautena. Monet kirjakielen aihepiirit eivät kuuluneet perinteiseen kansankulttuuriin ja näin ollen niille ei ollut kehittynyt omaa kansankielistä sanastoa. Toisaalta myös kaikkialla Euroopassa kiihtynyt tieteenalojen eriytyminen ja etenkin voimakkaasti kehittyneiden luonnontieteiden alan uudet luokittelu- ja nimeämisjärjestelmät joh-tivat tarpeeseen luoda uusia suomenkielisiä sanoja ja käsitteitä. (Häkkinen 2000b: 254–256.) Kirjakieli oli kuitenkin sanastoltaan vajavainen vielä 1800-luvun puoli-välissä, sillä kaikista aihepiireistä ei vielä ollut kirjoitettu eikä puhuttu suomeksi, eikä näin ollen ollut olemassa tarpeellisia sanoja ja termejä. (Häkkinen 2003: 37–39.) Suomalainen puhekielen sanasto oli rikasta ja vaihtelevaa, mutta uudet alue-valtaukset kirjallisuudessa merkitsivät myös näiden alueiden sanaston kehittämistä (Paloposki 2006b: 24–25).

Erikoisalojen sanastojen kehittäminen käynnistyi kunnolla 1800-luvun alkupuolella, kun eri alojen oppikirjoja alettiin kirjoittaa suomen kielellä. Vuosisa-dan kuluessa luotiinkin tuhansia uudissanoja. Yleissanakirjojen ja tietokirjojen li-säksi ilmestyivät ensimmäiset terminologiset sanakirjat. (Häkkinen 2000b: 255.) Suomenkielisten julkaisujen aiheiden monipuolistuminen merkitsi myös sanaston uudistamista, ja monien nykyään esiintyvien sanojen ensimmäisiä esiintymiä on

löydetty 1800-luvun taitavien sanaseppojen ja innokkaiden kielimiesten teksteistä (Lehikoinen & Kiuru 1998: 142–144). Omakielisen termistön luominen olikin osa kansallista projektia, joka kuului vallitsevaan nationalismiin henkeen myös monissa muissa maissa. Kansankielen arvostus ja puristiset pyrkimykset näkyivät myös omien sanavarojen luovassa käytössä. (Pitkänen 2008: 277.) Uusien termien ja sanojen keskinäisestä kilpailusta voittajina selviytyneet vakiintuivat osaksi suomen kirjakieltä (Kiuru 2000: 245).

Kielen sanastoa kasvatettiin esimerkiksi lainaamalla muista kielistä, poimimalla murteista tai muodostamalla uusia sanoja oman entisen sanaston pohjalta johtamalla tai yhdistämällä. 1800-luvulla Suomessa uudissanoja muodostettiin pääasiassa yhdyssanoilla sekä suffiksijohtamisella, sillä sitä pidettiin kielen ominaisimpana sananmuodostuskeinona. Nämä uudissanat oli pääasiassa johdettu vanhan sanaston pohjalta, jolloin ne voitiin ymmärtää tuttujen kantasanojen kautta. Myös toisesta kielestä lainaaminen koettiin helpoksi tavaksi uudistaa sanastoa. (Häkkinen 2000: 256; Pitkänen 2008: 110.) 1800-luvulla suosiossa olleilla nominijohtimilla (kuten *-in*, *-sto*, *-lma*, *-e*) on luotu esimerkiksi Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa esiintyvät *kirjain*, *puustain*, *ainehisto*, *kirjoitelma*, *jutelma*, *mietelmä*, *miete* ja *väite*. (Lehikoinen & Kiuru 1998: 145–146.) 1800-luvulla myös *isA*-johtimella tehtyjen adjektiivien joukko kasvoi kirjasuomessa huomattavasti, ja niitä onkin mukana kyseisen vuosisadan sanakirjoissa. *isA*-adjektiivityyppi päättyi kirjasuomeen vähittäin, kunnes 1800-luvulla se yleistyi, kun murrusanoja otettiin kirjalliseen käyttöön. (Koivisto 2006: 307–308.) Myös Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa esiintyvät kahdesti adjektiivit *hupaisa* ja *iloisa*. Väistyvä johdin 1800-luvulla puolestaan oli esimerkiksi *-vainen*, jolla tehtyjä sanoja olivat pöytäkirjoissa *kehottavaisilla*, *kukostavaiselle*, *seuraavaisista* ja *vihaavaisilta*, sekä *-mus*, joka löytyi pöytäkirjoista sanoista *aikomus* ja *keskustelemus*. Mainitun *-mus*-johtimen lisäksi toinen vanhan kirjakielen yleinen teonnimijohdin oli *-minen*, joka esiintyy Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa kolme kertaa (*meneminen*, *levittäminen* ja *tunteminen*) (Forsman Svensson 1990: 15–17, Lehikoinen & Kiuru 1998: 148). Nykykielestä poikkeavia termejä yliopistomaailmasta pöytäkirjoissa olivat esimerkiksi *osake* (osakunta), joka esiintyy teksteissä yksitoista kertaa (sana *osakunta* vain kerran), ja *magister* (maisteri), joka on suora laina latinan kielestä. *Magister* kuitenkin esiintyy myöhemmin

(5.10.1847) pöytäkirjoissa suomennetussa muodossa *makister*. Molemmat muodot löytyvät Polénin kirjoittamista pöytäkirjoista, joten kyseessä ei ole eri kirjoittajien omat mieltymykset, vaan mahdollisesti muuttunut normi lainasanojen kotouttamisen suhteen. Pöytäkirjoista löytyvät myös ilmeisesti lainasanoina kirjakieleen otetut ja osittain mukautetut *termiina*, *paragrafiksi*, *akademia*, joissa on ns. vierasperäisiä kirjaimia. Annetuista sanoista ainoastaan *paragrafi* nosti Suomalais-Seuran kokouksessa esiin tiukan, vierasperäisyyksiä vastustaneen puheenvuoron. *Paragrafi*-sana käytyä keskustelua esittelen tarkemmin purismia käsittelevän luvun esimerkissä 39.

Yhdyssanojen kirjoitustapa oli vielä 1800-luvun puolivälissä vakiintumaton, mikä näkyy myös tutkimukseni aineistossa. Yhdyssanojen osat saatettiin kirjoittaa toisistaan erilleen, yhdistää toisiinsa yhdysmerkillä tai kirjoittaa suoraan yhteen (Häkkinen 2003: 35). Yhdysmerkkiä oli 1800-luvun alkupuolella käytetty paljon, koska yhdyssanojen arveltiin muuten olevan liian vaikeaselkoisia (Häkkinen 1994: 500). Suomalais-Seuran pöytäkirjojen kirjuri Ahlqvist käytti varhaisemmissa käsikirjoituksissaan ja esimerkiksi *Suomettaressa* 1847 niukasti yhdysmerkkiä, mutta jo 1850-luvulla hän alkoi viljellä sitä runsaasti. *Suomettaressa* 1860 Ahlqvist lausui mielipiteensä yhdyssanojen kirjoittamisesta, jossa vallitsi hänen mukaansa suuri ”hämmennys ja mielivalta”. Yhdysmerkkiä oli hänen näkemyksensä mukaan käytettävä kaikissa yhdyssanoissa, lukuun ottamatta lainasanoja. Jos molemmat yhdysosat esiintyivät kielessä myös erikseen, oli lainasanoissakin käytettävä yhdysmerkkiä esim. *koulu-mestari*, *kirkko-herra* (vrt. *raastupa*). Mutta jo saman vuosikymmenen puolivälissä Ahlqvist tuli siihen tulokseen, että tällainen kirjoitustapa oli ”sanayhteydelle haitallinen”. Hän luopuikin yhdysmerkin käytöstä miltei kokonaan ja kirjoitti jopa kolmiosaiset yhdyssanatkin yhteen esim. *hovi oikeudenneuvos*. (Kohtamäki 1956: 86–88.) Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa sekä Ahlqvist että Polén käyttivät runsaasti yhdysmerkkiä: aineistossa on löydettävissä esimerkiksi sanat *elin-aikaisessa*, *opetus-tapojensa*, *loppu-päätteksi*, *sana-parsia*, *kirjoitus-tapaansa*, *ilta-kipeneen*, *alku-aikellensa*, *painevirheitä*, *matka-kertoelmansa*, *juhlasakissa*, *puhe-parsien*, *sananeläskä-tarkoituksia*, *mies-paljoudesta*, *esi-miehen*, *alku-perustuksensa*, *elin-aikaisessa*, *ristin-oppia*, *opetus-tapojensa*, *loppu-päät-*

teeksi. Toisaalta myös muutama ilman yhdysmerkkiä kirjoitettu yhdyssana (*iltahetkeksi, sananparsia, tietoantamus, kirjoitus virheitä, marraskuuta*) on pöytäkirjoista löydettävissä. Myös useat ”pikkusanat” kirjoitettiin pöytäkirjoissa nykyisen kirjakielen oikeinkirjoitusnormeista poiketen yhteen (*niinmuotoin, sentähden, ensikokouksessa, erijaksoja, jonkatähden, itsekukin*).

7.3 Merkkejä murteista

1800-luvulla suomen kieltä kehitettiin toisaalta sivistyskieleksi, toisaalta koko kansan yhteiseksi kieleksi. Tämän takia myös kirjakielen vanha läntien pohja sai osakseen kritiikkiä ja vaatimukset itämurteiden ottamisesta mukaan kirjakieleen kasvoivat. Ilmaisuvoimaisten ja paremmin vierailta vaikutuksilta säästyneiden itämurteiden katsottiin sopivan vanhoja konventioita paremmin kehittyvän suomenkielisen kirjallisuuden tarpeisiin. Tietoisien uudistusten lisäksi kirjasuomeen tuli murremuotoja myös itäsuomalaisten kirjoittajien mukana. Monet 1800-luvun vaikutusvaltaisimmista kielimiehistä olivatkin kotoisin savolaismurteiden alueelta. (Mm. Pekkarinen 2002: 445.)

Suomalais-Seuran pöytäkirjoista näkyy, että kirjurit olivat oppineita ja tunsivat suomen kielen senhetkisen standardin ja kirjoittamisen normit. Voisi kuitenkin olettaa, että nuorille kirjoittajille tapahtuisi välillä lipsahduksia, joissa kotona opittu kielen varieteetti sekoittuisi opittuun normitettuun, vaikkakin muutoksenalaiseen, kirjakieleen. Edellisen luvun (7.2.) perusteella voisi odottaa vanhan kirjasuomen länsimurteisen vaikutuksen olevan vahva myös itämurteiden alueelta tulleilla kirjoittajilla.

Kirjurit olivat kotoisin Savon sydäimestä: Polén Pieksämäeltä ja Ahlqvist Kuopiosta Pohjois-Savon murrealueelta. Pohjoissavolainen alue on suuri ja kieleltään varsin yhtenäinen. Pohjoissavoa on luonnehdittu tyypilliseksi savoksi, sillä kielenparteen kuuluvat siellä kaikki keskeisiksi luokitellut savolaispiirteet (Lyytikäinen ym. 2013). Keskisiä savolaismurteita luonnehditaankin murteeltaan vahvimmin itäisiksi (kts esim. Wiik 2004). Löytyykö pöytäkirjojen kielen rakenteesta siis merkkejä heidän synnyinseutujensa murteista?

Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa on muutamia itämurteille tyypillisiä muotopiirteitä. Alla olevista esimerkeistä 78 ja 79 löytyy itämurteille, varsinkin Pohjois- ja Etelä-Savon murteille, ominainen pitkän *a*:n diftongiutumisen (esimerkiksi *moa* 'maa', *kaloa* 'kalaa'). Itämurteissa tavataan myös yleisgeminoitunutta muotoa (*kalloo* 'kalaa'), mutta Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa näitä muotoja ei esiinny. Partitiivimuotoinen substantiivi *sana* on kirjurin kynässä saanut ensi tavua kauempana tapahtuneen diftongiutumisen myötä muodon *sanoa*:

77) Näin keskusteltua, miten Ruotsin sanoa bokstaf suomentaa, päätettiin puustain hyvin kyllä kelpaavan (3.11.1846)

78) Oksanen luki tämän häneltä niin kutsutun Ainehiston, josta nimityksestä nousi keskustelemus, kuinka se olikin käypä tai ei, varsinkin kun samalla jo ennistäänki lyhyesti selitetään, mitä eräs kirja eli muu kirjallinen teos sisällänsä pitää. Tuumat vaihtelevat sinne tänne, ei oltu miehiä tähän käypee sanoa keksimään, se jäi toiseen kertaan. (10.11.1846)

Tämän kaltaisia savolaisia diftongiutumistapauksia esiintyi satunnaisesti 1700-luvun murrevoittoisessa runoudessa. Painottomassa tavussa esiintynyt pitkä *a* muutettiin diftongiksi *oa*, jotta se saataisiin jaettua eri tavuille ja näin paremmin palvelemaan vanhaa runomittaa. Samaan rytmilliseen tarkoitukseen tällaisia muotoja on käytetty myöhemminkin. (Rapola 1965: 265–266.)

Murteissa *d*-kirjaimen esiintyminen on usein harvinaista. Yleisedustuksena itämurteissa, eli savolaismurteissa ja kaakkoismurteissa sekä keski-, pohjois- ja peräpohjalaisissa murteissa, onkin kato. Luotaessa kirjasuomea 1500-luvulla dentaalispiranttinen ääntämys oli vielä vallalla Länsi-Suomessa ja vanhassa kirjasuomessa äännettä merkittiin kirjaimilla *dh* ja *d*. Malli tähän saatiin ruotsista, jossa myös oli ollut spiranttinen ääntämys. Sivistyneistölle *d*-kirjain oli tuttu ruotsista ja muista vieraista kielistä. Tämä uusi, lähes kaikille suomen murteille vieras ääntämys vakiinnutettiin suomen kirjakieleen 1800-luvulla. Kiista *d*-kirjaimesta nousi yhdeksi niin sanotun murteiden taistelun keskeisistä kysymyksistä. Kielen kehittäjät eivät päässeet lopullisesti sopuun *d*-kirjaimen käytöstä, ja *t*:n astevaihtelu voitiin merkitä tai jättää merkitsemättä. Esimerkiksi Reinhold von Becker, Elias Lönnrot ja monet itäsuomalaiset kirjoittajat esittivät 1830-luvulla, että *t*:n heikko aste voisi saada kokonaan oman merkin. (Häkkinen 1994: 165–166; Lehikoinen & Kiuru

1998: 75.) Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa kirjurit ovat käyttäneet sekä yleiskielen *d*:tä että sen itäistä murrevastinetta eli katoa (*tieden, näiden, muodossa* vs. *ilahuttavan, paraan olevan, vanhemminsa koissa, heiät, tehän, tehä, tehessä*). Huomionarvoista on, että molemmat kirjurit ovat käyttäneet kirjoituksissaan itämurteista muotoa, esimerkiksi Polén sanoja *tehän* (3.11.1846) sekä *tehessä* (1.12.1846) ja Ahlqvist muotoa *tehä* (10.11.1846). Yhtään *d*:llistä *tehdä*-muotoista verbiä ei pöytäkirjoista löydy.

Itämurteiden vaikutus näkyy pöytäkirjoissa myös inessiivin päätteissä. Suomen murteissa on kaksi inessiivin päätteen päätyyppiä: läntinen yksinäis-*s*:llinen *-sa* ja itäinen geminaatallinen *-ssa*. Vanhassa kirjakielessä oli käytössä näiden inessiivin päättevarianttien lisäksi myös loppuheittolinen variantti *-s*. Geminaatallinen inessiivin päätte alkoi jäädä pois käytöstä 1600-luvulla, kun taas loppuheittolinen ja yksittäis-*s*:llinen loppuheittoton inessiivi säilyivät rinnakkaismuotoina 1700-luvulle asti, jolloin loppuheittolinen alkoi syrjäytyä. Monet kielitieteilijät kannattivat geminaatallista inessiivin päätettä, ja se palasikin kirjakieleen 1800-luvulla, jolloin joidakin itämurteiden morfologisia piirteitä nostettiin osaksi kirjasuomea. Esimerkiksi vanhan piipliasuomen säilyttämistä yleensä kannattanut Kustaa Renvall huomautti kielioppinsa (1840) johdannossa, että itämurteinen inessiivin päätte on läntistä täyteläisempi ja se voitaisiin siksi hyväksyä kirjakieleen. Geminaatallinen päätte vaikiinkin kirjasuomeen 1800-luvulla hyvin nopeasti. (Lehikoinen & Kiuru 1998: 99–101.)

Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa esiintyy vain geminaatallisia inessiivin päätteitä, esimerkiksi *aitinkielessä, yhteisissä kokouksissakin, Savo-Karjalaisten osakkeessa, monessa muussakin kohdassa, jokapäiväisessä puheessa, muissa tavoissansa, kaikessa alamaisuudessa*. Tämä variantti on tietysti alkujaan itämurteinen, mutta toisaalta 1800-luvun puoliväliin tultaessa se oli todennäköisesti jo otettu osaksi suomen kirjakielen standardia. Geminaatallisen päättevariantin käyttö ei siis mahdollisesti ollut tietoinen valinta itämurteisuuden hyväksi vaan ajankohdan kirjakielen normien seuraamista.

Itämurteiden läsnäolosta kertoo myös pöytäkirjaan eksynyt *mainihtee*-muoto, jonka kirjurina toiminut Polén on kirjannut pöytäkirjaan (1.12.1846). Yleiskielen *ts*:n murrevastine *mehtä* : *metän* on vanha savolainen tyyppi, joka on ollut olemassa

mahdollisesti jo 1500-luvun puolivälissä. Kirjakielen vaihtelemattoman *ts*:n onkin ehdotettu syntyneen pitkälti kirjallista tietä, sillä sen ei katsota perustuneen suoraan kansanomaiseen ääntämykseen. (Häkkinen 1994: 168–169.) Soinniton dentaalispirantti merkittiin vanhassa kirjasuomessa tavallisesti *tz*:lla, joskus myös *dz*:lla, mutta spirantin vähitellen väistyessä murteissa muiden edustustapojen tieltä *tz*:n alkupe räinen ääntämys kävi vieraaksi. Muista kielistä saadun mallin mukaisesti se alet tiinkin lukea *ts*:ksi. Kehitystä nopeutti myös se, että kirjapainot alkoivat 1700-luvun lopulla käyttää *ts*:ää. Ortografiaan *ts*-yhtymä vakiintui 1800-luvun alkupuolella, mikä on havaittavissa myös Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa (esimerkiksi *merkit see, katsottu, riemuitsi, etsittiin, tarvitsee*). Toisaalta vielä 1800-luvun alkupuolis kolla löytyi *tz*:n suosijoita ja esimerkiksi Raamatun käännöksissä muoto syrjäytyi vasta 1853. (Rapola 1965: 89–95.) *Mainihte*e-sanaa lukuun ottamatta kirjurit ovat seuranneet standardiksi muodostunutta *ts*-muotoa murteisen *ht*-variantin sijaan.

Suomalais-Seuran pöytäkirjoissa on kuitenkin havaittavissa kaikkiaan melko vähän murrepiirteitä. Murteisia muotoja ei myöskään esiinny järjestelmällisesti, vaan ne ovat yksittäistapauksia, ja niille löytyy usein teksteistä myös nyky-yleis kielen normien mukainen muoto. Osa aineistossa esiintyneistä murrepiirteistä voi daan lukea kuuluvan 1840-luvulla kehittyvän uuden, itämurteisia muotoja omaksu neen kirjasuomen standardin piiriin. Eri muotojen variaatio on kuitenkin merkki vanhan kirjasuomen oikeinkirjoituksen vakiintumattomuuden lisäksi aktiivisesta muutostilasta kielessä. Kirjurit olivat syntyneet ja kasvaneet savolaismurteiden alu eilla, mutta Polénin ja Ahlqvistin mahdollisesti puhuma itämurre ei päätenyt suu rissa määrissä osaksi heidän kirjakieltään, toisin kuin esimerkiksi koulua käymät tömillä kansankirjoittajilla, joiden kirjoittamat tekstit olivat usein murteellisia (ks. esim. Laitinen & Mikkola 2013). Esimerkiksi Ahlqvistista tiedetään se, ettei hän savolaisuudestaan huolimatta suonut itämurteille kirjakielessä mitään erioikeuksia, vaikka hän höystikin tekstejään kotimurteensa kansanomaisilla aineksilla (Pulkki nen 1993: 74).

8 Lopuksi

Savo-Karjaisen osakunnan Suomalais-Seura syntyi pitkälti kansallisuustunteen ajamana kehittämään suomen kieltä, sen käyttöä ja sisältöä. Nationalistinen painotus näkyi jo siinä, että suomen kielen (tulevat) asiantuntijat kokoontuivat vapaa-ajallaan keskustelemaan suomeksi ja tekemään töitä kirjakielen kehittämisen eteen. Tämän kunnioitettavan tehtävän – ja toisinaan sen mukanaan tuoman raskaan taakan – Savo-Karjalaiset ottivat vastaan, tunsivathan he olevansa pöytäkirjojen mukaan *me parhaimmat suomalaiset*, jotka olivat jo lapsena omaksuneet ”puhtaan”, itämurteisen suomen kielen.

Tarkastelin tässä tutkimuksessa, millaisia kieli-ideologioita on mahdollista löytää Suomalais-Seuran pöytäkirjoista. Aloitin analyysin metatason kommentista, jotka jaoin kansallisromantiikan ja kielenohjailun alle. Kansallisromantiikka ilmeni kokouksessa käydyissä keskusteluissa erilaisina runsaasti käytettyinä suomalaisuuteen liitettävänä metaforina sekä oman kansan historian ja juurien arvostuksena. Romanttinen ajatus oman kansan ja kielen ainutkertaisuudesta ja alkuperäisyyden ihannoinnista näkyi myös kielenohjailun näkökulmasta. Toisaalta kielimuotojen valintaa perusteltiin standardin seuraamisella, toisaalta kansankielen rikkautella ja merkityksellä. Suomalais-Seuran jäsenten voikin tulkita olleen tietoisia suomen kielen kehittämistarpeen lisäksi siitä, että heidän aiemmin omaksumansa kielen käytön standardit ja normit olivat muutoksen alla. Kokouksista kirjoitettiin pitkälti vanhan kirjasuomen asettaman mallin mukaisesti, mutta esimerkiksi sanaston uutuudet ja suomalaiset murrepiirteet kertovat omaa tarinaansa toisaalta suomen kirjakielen kehittymisestä ja toisaalta sen vakiintumattomuudesta.

Tämä sama ajatus näkyi osaltaan myös Suomalais-Seuran piirissä tehdyn suomennostyön tutkimisessa ja kirjurien pöytäkirjoissa käyttämän kielen tarkastelussa. Seuran tekemässä käännöstyössä yhdeksi alkuormeista osoittautui suomennettavan teoksen merkitys kansalliselle projektille: käännettäväksi valikoituivat sellaiset teokset, joiden uskottiin antavan jotain meneillään olevalle suomalaismieliselle kehitykselle. Esimerkiksi kielioppeja suomentamalla kehitettiin suomen kielen termistöä ja kieliopin kuvausta sekä vakiinnutettiin kehittyvän kirjasuomen standardeja. Valmistuessaan kieliopin suomennos toimi opettajana kirjoitustaidon kanssa

kamppailevalla kansalle levittäen samalla tietoisuutta suomen kielestä. Historiateosten suomentaminen kehitti osaltaan myös suomen kieltä ja sen ilmaisuvoimaa, mutta erityisesti se loi valoa suomen kansan menneisyyteen ja rakensi kansan yhteistä historiaa ja näin palveli kansallisuusaatteen tarkoituksia.

Suomalais-Seuran pöytäkirjoja hallitsee siis kansallisromanttinen ajatusmaailma. Oman kielen korostaminen ja muiden kielten torjuminen kumpusivat esiin useammassakin pöytäkirjojen kommentissa. Esimerkiksi Ahlqvistia moitittiin hänen puheessa käyttämistään ruotsalaisuuksista, ja Venäjistä, sekä sen kielestä että kansasta, puhuttiin pariin otteeseen vihollisena. Myös pöytäkirjoissa esiintyvän referoinnin ja sen keinojen tarkastelussa ilmeni muutamaan otteeseen *me*-henkeä, jossa Suomalais-Seura, Suomen kansa tai suomen kieli asetettiin vastustamaan ulkopuolisia voimia. Kokousten keskusteluissa oli mukana nuorien opiskelijoiden lisäksi pidemmälle oppineita, vahvoja persoonia, joiden mielipiteitä, esimerkiksi mainituista muukalaisuuksista ja vieraiden kielen vaikutuksista, kuunneltiin ja jotka sanoivat usein viimeisen sanan kokouksissa käydyistä väittelyistä. Suomalais-Seuran jäsenet eivät kuitenkaan olleet aina yksimielisiä esitetyistä mielipiteistä, vaan kiivastakin kiistaa käytiin sekä kokouksessa esiteltyjen väitösten sisällöstä että kieliasusta. Joskus yhteiseen päätökseen ei kiistakumppanien välillä päästy vaan *kumpanenkin jäivät uskoonsa*.

Pöytäkirjojen kirjurit Ahlqvist ja Polén puolestaan olivat 1840-luvulla nuoria, eivätkä heidän käsityksensä kielestä olleet vielä mahdollisesti kovinkaan kehittyneitä tai kauaskatseisia. Liian paljon painoarvoa ei siis voi pöytäkirjojen kieli-ideoita tarkastellessa antaa sille, mitä kirjureiden myöhemmistä ideologisista kannoista tiedetään. Tutkimukseni aineisto ei osoita yhtä selkeästi esimerkiksi Ahlqvistia tiukan kieliopillisuuskannan kannattajaksi tai Polénia kansankielisyyskannan omaksuneeksi, kuin mitä heidän myöhempiä elämänvaiheitaan tutkineet ovat pysyneet osoittamaan. Pöytäkirjoissa puhutaan myös pitkälti Suomalais-Seuran ”suulla”, kokouksen yhteisenä mielipiteenä tai esimiehen päätöksenä, joten aineistosta löytyvien kommenttien alkuperä (kirjuri vai Seura) jää ajoittain hämärän peittoon.

Vaikka aineiston metakieliset kommentit eivät kaikki olisikaan kirjuriensa itsensä esittämiä, ovat heidän tekemänsä kielelliset valinnat heidän omiaan. Kirjureiksi ei päädytty sattumalta, vaan virkaan valituilla oli kokemusta ja heidän kirjoitustaitoonsa luotettiin. Kirjureiden käyttämässä kielessä näkyikin heidän kouluttautuneisuutensa: Ahlqvistilla ja Polénilla oli vahva tietoisuus omasta kielenkäytöstään sekä käsitys suomen kirjakielen normeista ja standardeista. Vanhan kirjasuomen piirteiden näkyminen ja pöytäkirjojen suhteellisen vähäinen murrekattaus kertovat mahdollisesti kirjuriensa työssään noudattamasta standardi-ideologiasta, jolla pyrittiin vakiinnuttamaan suomen kirjakieli. Esimerkiksi Coranderia läksytettiin eräässä kokouksessa standardista poikkeavasta kirjoitustyylistä. Suomalais-Seuran jäsenien esittämissä kommentteissa useaan otteeseen esiin tullut kieliopillis-puristinen linja näkyikin myös kirjuriensa käyttämässä kielessä. Kansallinen tehtävä – suomen kielen kehittäminen ja standardin vakiinnuttaminen – määräsi kielenohjailun periaatteita. Kokouksissa pidetyt puheet olivat kansallisromanttisia, mutta kielelliset teot pitkälti standardin mukaisia.

Kielessä tapahtui paljon pöytäkirjojen kirjoitusvuosina 1846–47. Suomalais-Seurassa käännöstoiminnalla pyrittiin rakentamaan aktiivisesti suomen kirjakieltä ja esimerkiksi muista kielistä tulleita sanoja ja nimiä suomalaistettiin ja omakielisiä termejä luotiin. Pöytäkirjoissa onkin havaittavissa kuluneiden vuosien ajalta pientä muutosta suhtautumisessa kielen eri piirteisiin. Sekä pöytäkirjojen keskusteluissa että itse kielessä esiin tulleet kieli-ideologiat toimivat harvemmin yksin: käsitykset kielestä ja sen normeista ovat yleensä toisiinsa kietoutuneita ja limittyneitä. Sama huomio pätee myös kielenohjailun periaatteisiin. Kielenohjailun suuntauksille on vaikea piirtää selkeitä rajoja, joilla erotella ne toisistaan. Esimerkkejä analysoidesani huomasinkin, kuinka Setälän antamat kielenohjailun suuntaukset sisälsivät paljon samoja ajatuksia, mikä vaikeutti aineistoni jaottelua jonkun tietyn suunnan alle. Esimerkiksi kieliopillisuuskannan ja kansankielisyyskannan on molempien katsottu korostavan omakielisyyttä ja pohjautuvan ajatukseen oikeasta kielestä, joka voidaan löytää murteista ja läheisistä sukukielistä.

Suomalais-Seuran pöytäkirjojen kieltä tutkiessa heräsi paljon kysymyksiä kirjuriensa identifiointiin liittyen. Lähdekirjallisuudesta ja pöytäkirjojen käsialojen vertailusta huolimatta oli haastavaa tehdä johtopäätöksiä kirjuriensa toiminnasta.

Pöytäkirjoissa on tulkintani mukaan ainakin kahta erilaista käsialaa, mutta kielestä tekemäni havainnot ovat osittain ristiriidassa aiemman tutkimuksen kanssa. Suomalais-Seuraa sekä Ahlqvistia ja Polénia käsittelevä lähdekirjallisuus antavat selkeitä viitteitä siitä, että kirjurit olisivat toimineet seuran toiminnan ajan kirjureina melkeinpä vuorotellen – toinen kirjurina toisen toimiessa kiistäjänä tai lukiessa tuotoksiaan kokouksessa. Tähän olettamukseen nojaan myös tutkimuksessani.

Kuitenkin vertailllessani pöytäkirjojen käsialoja toisiinsa sekä Ahlqvistin ja Polénin kirjoittamien kirjeiden käsialaan en päässyt selkeään lopputulokseen siitä, kuka kunkin pöytäkirjan oli kirjoittanut. Tämän lisäksi kysymyksiä herätti se seikka, ettei pöytäkirjoista löydy lainkaan korjauksia, kuten yliviivauksia tai sutuja. Täysin puhtaat pöytäkirjat nostavatkin pintaan epäilyn, että aineistona käyttämäni niteen sivut olisivat mahdollisesti puhtaaksikirjoitettuja. Onko kirjurien kokouksen aikana tekemät nopeat muistiinpanot kirjoitettu puhtaaksi yhteiseen *ainehistoon*? Jos näin oli, kuka teki tämän siistityn version? Kirjoittivatko Ahlqvist ja Polén pöytäkirjansa uudestaan niteeseen vai tekikö sen joku muu? Jos aineistoni kootut pöytäkirjat eivät ole kyseisten kirjurien alkuperäistekstejä, vaan jonkun muun jälkikäteen jäljentämiä, joutuvat pöytäkirjat ja niiden kieli uuteen valoon. Mikäli joku muu tai peräti jotkut muut ovat kirjoittaneet pöytäkirjat puhtaaksi niteeseen, kuinka tarkasti he työssään seurasivat alkuperäisten kirjureiden konseptien sana- ja kielivalintoja. Tämä ongelma ja sen herättämät kysymykset vaatisivat selvittämiseen jatkotutkimusta ja syvempää perehtymistä esimerkiksi 1800-luvun osakuntien kokoustraditioihin ja käsialojen tutkimukseen.

Pöytäkirjojen kieltä analysoidessani huomasin myös, että ne ovat oletetusta kirjurista riippumatta hyvin samankaltaisia, esimerkiksi murrepiirteiden esiintymien osalta. Toisaalta tekstilajina pöytäkirja oli myös jopa 1800-luvulla jokseenkin tiukkarajainen ja yliopisto kontekstina perinteitä kunnioittava, mikä ei varmasti-kaan kannustanut kirjureita hurjiin kielellisiin kokeiluihin, toisin kuin esimerkiksi omat kaunokirjalliset tuotokset. Pöytäkirjojen tuli olla kirjureiden mahdollisesti erilaisuudesta huolimatta myös keskenään samankaltaisia, joten ne eivät antaneet kirjoittajilleen mahdollisuutta kielelliseen yksilöllisyyteen. Tarkastelin tässä tutkimuksessa vain muutamia kielen äänne- ja muotopiirteitä, joten tulevaisuuteen jäi paljon tutkittavaa. Kiinnostavaa olisikin selvittää, ylettyvätkö vanhan kirjasuomen

antamat oikeinkirjoituksen mallit jo tutkimieni kielen osa-alueiden ulkopuolelle. Ovatko esimerkiksi pöytäkirjojen syntaktiset piirteet keskenään samanlaisia kirjurihuolimatta ja näkykö niissä murteisuuksia? Äänne- ja muotopiirteiden ja sanaston osittainen analysointi näyttääkin vasta kapean kuvan kaikesta siitä, mitä Suomalais-Seuran pöytäkirjojen kielessä tapahtui.

Suomen kirjakielen vakiintumisvaihe oli vasta 1800-luvulla, mikä näkyy myös tutkimukseni aineistossa muotojen variaationa ja kokouksissa käydyistä periaatekeskusteluista. Kielihistoriallisessa mittakaavassa tämä vaihe oli aivan äskettäin. Kansalliskielen asemaan nostettu suomen kieli ja sen normit ovat nuoria. Parin vuosisadan takainen kieli-ideologinen väittely kielen standardeista ei ole nykypäivään tullessa kokonaan kadonnut: kirjakielen peruseriaatteet ovat pysyneet samana, mutta elävä kieli on muutoksineen nostanut aikojen kuluessa yhä uudelleen ja uudelleen esiin kehitystarpeita. 1800-luvun kaltaisia kiivaita väittelyitä tuskin on kuitenkaan odotettavissa, koska tuon ajan kielimiehet valmistivat nykyiselle kielen käytölle tukevan ja turvallisen pohjan.

Lähteet

- ANTTILA, AARNE 1932: Polén, Fredrik (Rietrikki). Teoksessa Kaarlo Blomstedt (toim.), *Kansallinen elämäkerrasto IV*. Helsinki: WSOY
- 1936: Kansallinen herääminen ja kielitaistelu. Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria IV. Industrialismin ja kansallisen nousun aika* s. 363–442. Jyväskylä–Helsinki: K. J. Gummerus Osakeyhtiö.
- BLOMMAERT, JAN 1999: The debate is open. Teoksessa Jan Blommaert (toim.), *Language ideological debates* s. 1–38. Berlin: Moyton de Gruyter.
- 2010: *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BLOMMAERT, JAN – JEF VERSCHUEREN 1998: The Role of Language in European Nationalist Ideologies. Teoksessa Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard ja Paul Kroskrity (toim.), *Language Ideologies: Practice and Theory* s. 189–210. New York: Oxford University Press.
- CHESTERMAN, ANDREW 1997: *Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- 2007: Kääntämisen normit. Teoksessa H.K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2* s. 357–364. Helsinki: SKS.
- VAN DIJK, TEUN A. 1998: *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. Lontoo: Sage.
- FORSGÅRD, NILS ERIK 2002: Darwinismin alkuvaiheet Suomessa. Teoksessa Rainer Knapas ja Nils Erik Forsgård (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto* s. 306–310. Keuruu: Otava
- FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1990: *Vanhan kirjasuomen teonnimistä ja teonnimiraikenteista*. Stockholm Studies in Finnish Language and Literature 5. Stockholm University, Department of Finnish. Umeå: Umeå universitets tryckeri.
- HAARALA, RISTO – TERO KIVELÄ 1999: Duodecim-seura lääketieteen suomen kielen vaalijana ja kehittäjänä. – *Duodecim* 115 s. 456–464.
- HAKULINEN, AULI – JYRKI KALLIOKOSKI, SALLI KANKAANPÄÄ, ANTTI KANNER, KIMMO KOSKENNIEMI, LEA LAITINEN, SARI MAAMIES, PIRKKO NUOLIJÄRVI 2009: *Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 155. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- HAKULINEN, LAURI 1955: Suomen kielen käännöslainoista. – *Virittäjä* 59 s. 305–318.
- HAUGEN, EINAR 1987: Language Planning. Teoksessa Ulrich Ammon, Norbert Dittman ja Klaus J. Mattheier (toim.), *Sociolinguistics. An International*

Handbook of the Science of Language and Society s. 626–637. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

- HEIKINHEIMO, ILMARI 1995: *Suomen elämäkerrasto*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- HERLIN, ILONA 2002: Kauneus kielessä ja kielentutkimuksessa. Teoksessa Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen ja Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidinkielen merkitykset* s. 407–431. Helsinki: SKS.
- HERLIN, ILONA – EEVA-LIISA SEPPÄNEN 2003: Partikkeli fennistiikassa: näkökulma tradition muotoutumiseen. – *Virittäjä* 107 s. 185–206.
- HUOTARI, JUHANI – OLLI VEHVILÄINEN 2004 (toim.): *Unkari. Maa, kansa, historia*. SKST 871. Helsinki: SKS.
- HUUMO, KATJA 2005: *Perkeleen kieli. Suomen kieli ja poliittisesti korrekti tiede 1800-luvulla*. Helsinki: Suomen tiedeseura.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen*. Juva: WSOY.
- 1996: *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*. Helsinki: SKS.
- 2000a: Suomen kirjakielen sijajärjestelmän vakiintuminen 1800-luvulla. Teoksessa Matti Punttila, Raimo Jussila ja Helena Suni (toim.), *Piipiakielestä kirjakieleksi* s.171–201. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- 2000b: Suomen kirjakielen sanaston vakiintuminen. Esimerkkinä suomalaiset linnunnimet. Teoksessa Matti Punttila, Raimo Jussila ja Helena Suni (toim.), *Piipiakielestä kirjakieleksi* s. 254–278. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- 2003: Suomettaren pojat. Teoksessa Tommi Kurki, Päivi Laine ja Arja Lampinen (toim.), *Suomettaren helmoissa. Tutkielmia 1800-luvun suomen kielestä* s. 13–43. Turku: Kirja-Aurora.
- AF HÄLLSTRÖM-REIJONEN, CHARLOTTA 2012: *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till idag*. Nordica Helsingensia 28. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet.
- IKOLA, OSMO 1968: *Suomen kielioppi ja oikeakielisyysopas. Suomen kielen käsi-kirja*. Helsinki: Weilin + Göös.
- 1992: Raamatun vaikutus kirjasuomeen. Teoksessa Jussi Nuorteva (toim.), *Biblia 350. Suomalainen Raamattu ja Suomen kulttuuri*. Hämeenlinna: Karisto.
- IRVINE, JUDITH 1989: When talk isn't cheap. Language and political economy. – *American Ethnologist* 16 s. 248–267.
- 2002: "Style" as distinctiveness. The culture and ideology of linguistic differentiation. Teoksessa Penelope Eckert ja John R. Rickford (toim.), *Style and sociolinguistic variation* s. 21–43. Cambridge: Cambridge University Press.

- IRVINE, JUDITH – SUSAN GAL 2000: Language ideology and linguistic differentiation. Teoksessa Paul Kroskrity (toim.), *Regimes of language. Ideologies, politics and identities* s. 35–83. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.
- JUTIKKALA, EINO 1989: Suomalaisuus yhteiskunnassa. Teoksessa Päiviö Tommila ja Maritta Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia* s. 251–304. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- JUVA, MIKKO 1956: Suurvallan taakka ja sortuminen. Teoksessa Einar W. Juva ja Mikko Juva, *Suomen kansan historia III. Ruotsin ajan loppukausi* s. 9–159. Helsinki: Otava.
- KALAJA, PAULA 1999: Kieli ja asenteet. Teoksessa Kari Sajavaara ja Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kielenoppimisen kysymyksiä* s. 45–72. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 2005: Referointi ja moniäänisyys kielenkäytön ilmiönä. Teoksessa Markku Haakana ja Jyrki Kallioikoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 9–42. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- KARKAMA, PERTTI 2001: *Kansakunnan asialla. Elias Lönnrot ja ajan aatteet*. SKST 843. Helsinki: SKS.
- KIURU, SILVA 2000: Näkökulmia 1800-luvun kirjasuomen variaatioon. Teoksessa Outi Paloposki ja Henna Mäkinen-Graig (toim.), *Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki* s. 234–264. Helsingin yliopiston käännöstieteellisiä julkaisuja 1. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- 2006: Koko mailm’ iloit’ mahtaa. Vanhan kirjasuomen ja varhaisnykysuomen heittomerkki. Teoksessa Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö ja Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin* s. 269–285. Helsinki: SKS.
- KLINGE, MATTI 1981: *Suomen sinivalkoiset värit. Kansallisten ja muidenkin symbolien vaiheista ja merkityksestä*. Keuruu: Otava.
- 1982: *Kaksi Suomea*. Helsinki: Otava.
- 1997: *Keisarin Suomi. (Kejsartiden)*. Suom. Marketta Klinge. Espoo: Schildt.
- 2002a: Suurruhtinaskunnan muodostuminen. Teoksessa Rainer Knapas ja Nils Erik Forsgård (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto* s. 86–94. Keuruu: Otava.
- 2002b: Suurruhtinaskunnan aateilmasto. Teoksessa Rainer Knapas ja Nils Erik Forsgård (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto* s. 232–266. Keuruu: Otava.
- KLOSS, H. 1969: *Research possibilities on group bilingualism. A report*. Quebec: International Center for Research on Bilingualism.

- KNAPAS, RAINER – NILS ERIK FORSGÅRD 2002: Kulttuuri ja Suomi 1720-luvulta 1870-luvulle. Teoksessa Rainer Knapas ja Nils Erik Forsgård (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto* s. 12–19. Keuruu: Otava.
- KOHTAMÄKI, ILMARI 1956: *Ankara puutarhuri. August Ahlqvist suomen kielen ja kirjallisuuden arvostelijana*. Helsinki: SKS
- KOIVISTO, VESA 2006: Kirjasuomen isA-adjektiivien vaiheista ja taustoista. Teoksessa Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö ja Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin* s. 286–313. Helsinki: SKS.
- KOLEHMAINEN, TARU 2005: Kohti yleishyvää puhekieltä. Yleiskielen historiaa. *Kielikello* 4/2005 s. 5–11.
- 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Helsinki: SKS & Kotimaisten kielten keskus.
- KORHONEN, TEPPO 2002: Yhteiskunnan kerroksellisuus – muutosten avain. Teoksessa Rainer Knapas ja Nils Erik Forsgård (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto* s. 140–144. Keuruu: Otava.
- KOVALA, URPO 1992: *Väliin lankeaa varjo. Angloamerikkalaisen kaunokirjallisuuden välittyminen Suomeen 1890–1939*. Nykyculttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 29. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- KROHN, JULIUS 1897: *Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet*. SKST 86. Helsinki: SKS.
- KROSKRITY, PAUL 2000: Regimenting languages. Language ideological perspectives. Teoksessa Paul Kroskrity (toim.), *Regimes of language, Ideologies, politics and identities* s. 1–34. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.
- 2004: Language ideologies. Teoksessa Alessandro Duranti (toim.), *A companion to linguistic anthropology* s. 496–517. Malden, MA: Blackwell
- 2009: Language renewal as sites of language ideological struggle. The need for “ideological clarification”. Teoksessa Jon Reyhner ja Loius Lockard (toim.), *Indigenous language revitalization. Encouragement, guidance & lessons learned* s. 71–83. Flagstaff, AF: Northern Arizona University.
- LABOV, WILLIAM 1972: *Language in the inner city. Studies in Black English vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- LAITINEN KAI 1997: *Polén, Rietrikki*. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (viitattu 6.10.2017)
- LAITINEN, LEA 2005: Puhetta puheesta – kirjoittamalla. Miten 1800-luvulla referoitiin? Teoksessa Markku Haakana ja Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 188–223. Helsinki: SKS.
- LAITINEN, LEA – KATI MIKKOLA (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS.

- LAITINEN, GEORGE – MARK JOHNSON 1980: *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. Helsinki: SKS.
- LEHIKONEN, LAILA – SILVA KIURU 1998: *Kirjasuomen kehitys*. 4. painos. Helsinki: Hakapaino.
- LEHTINEN, ERKKI 1989: Suomalainen patriotismi ja kansallistunne Ruotsin kaudella. Teoksessa Päiviö Tommila ja Maritta Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia* s. 13–47. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- LEINO, PENTTI 1983: Mielikuvat kielikuvien takana. – *Virittäjä* 87 s. 107–116.
----- 1989: Kirjakieli – puutarha vai kansallispuisto? – *Virittäjä* 93 s. 554–571.
- LEINO-KAUKIAINEN, PIRKKO 2011: Lukijoista kirjoittajiksi. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historian tutkimus* s. 192–193. Helsinki: SKS.
- LEPPIHALME, RITVA 2007: Kääntäjän strategiat. Teoksessa H.K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2* s. 357–364. Helsinki: SKS.
- LIIKANEN, ILKKA 2005: Kansallinen yhtenäisyys ja kansanvalta – suomalainen nationalismi. Teoksessa Jussi Pakkasvirta ja Pasi Saukkonen (toim.), *Nationalismit* s. 222–245. Helsinki: WSOY.
- LINDGREN, KLAUS – ANNA-RIITTA LINDGREN 2006: Suomen suurruhtinaan maan säätöläisten kielenvaihto. Teoksessa Gabriel Bladh ja Christer Kuvaja (toim.), *Kahden puolen Pohjanlahtea I. Ihmisiä, yhteisöjä ja aatteita Ruotsissa ja Suomessa 1500-luvulta 1900-luvulle* s. 326–396. Helsinki: SKS.
- LINK, JÜRGEN – URSULA LINK-HEER 1980: *Literatursoziologisches Propädeutikum*. München: Fink.
- LITOLA, KATJA 2015: Vastoinjärkinen komitatiivi. Kiista komitatiivin yksiköstä kansalliskielen projektissa. Pro gradu -tutkielma. Suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/154611>
- LUUKKANEN, TARJA-LIISA 2005: *Sääty-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön. Jumaluusopin ylioppilaiden sukupolvikehitys ja poliittis-yhteiskunnallinen toiminta 1853–1918*. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- LYYTIKÄINEN, ERKKI – JORMA REKUNEN – JAAKKO YLI-PAAVOLA (toim.) 2013: *Suomen murre-sanakirja*. Helsinki: Gaudeamus.

- MARTIN, JAMES R. – PETER R. R. WHITE 2005: LESLIE MILROY 2012: *The language of evaluation: Appraisal in English*. London: Palgrave Macmillan.
- MILROY, JAMES – LESLIE MILROY 2012: *Authority in Language*. 4. painos. Oxford: Routledge.
- MÄKELÄ, KLAUS 1986: Kielenhuolto, kielellisen muuntelun rakenne ja ihmisten luokittaminen. – *Kielikello* 2/1986 s. 18–21.
- MÄKINEN, ILKKA 2007: Kääntämisen reunaehdot. Teoksessa H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1* s. 92–101. Helsinki: SKS.
- MÄNTYNEN, ANNE 2003: *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa*. Helsinki: SKS.
- 2012: Kieli-ideologiat käytännössä. Sanajärjestyksen normittuminen tietokirjojen suomennostyössä. – *Virittäjä* 116 s. 378–409.
- MÄNTYNEN, ANNE – MIA HALONEN – SARI PIETIKÄINEN – ANNA SOLIN 2012: Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. – *Virittäjä* 116 s. 325–348.
- NORDLUND, TARU 2004: Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun kielikeskustelun metaforat ja kieli-ideologiat. Teoksessa Katja Huumo, Lea Laitinen ja Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 286–322. Helsinki: SKS.
- NORDLUND, TARU – RITVA PALLASKALLIO 2017: Competing norms and standards. Methodological triangulation in the study of language planning in nineteenth-century Finland. Teoksessa Tanja Säily, Arja Nurmi, Minna Palander-Collin ja Anita Auer (toim.), *Exploring Future Paths in Historical Sociolinguistics*. John Benjamins.
- ONIKKI, TIINA 1992: Paljon pystyssä. Teoksessa Lauri Harvilahti, Jyrki Kallio-koski, Urpo Nikanne ja Tiina Onikki (toim.), *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin* s.33–59. Suomi 162. Helsinki: SKS.
- ONTERMAA, AKI 2005: Hilsettä ja herrastelua? Toisen infinitiivin instruktiivin ohjailu ja kielenhuollon ideologiat. Teoksessa Ilona Herlin ja Laura Visapää (toim.), *Elävä kielioppi. Suomen infiniittisten rakenteiden dynamiikkaa* s. 318–355. Helsinki: SKS.
- PAIKKALA, SIRKKA 2004: Kotoista vai kansainvälistä? Keskustelu ulkomaisista nimistä 1800-luvun lehdistössä. Teoksessa Katja Huumo, Lea Laitinen ja Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 73–135. Helsinki: SKS.
- PALKKI, RIITTA – PETRI LAUERMA – PIRKKO KUUTTI 2009: Historiallinen löytö: Rudimenta – Uusi suomen varhaiskielioppi. – *Virittäjä* 1/2009 s. 2-17.

- PALOPOSKI, OUTI 2000: ”Nerontuotteita maailmankirjallisuudesta”. Suomenosten historia 1800-luvulta nykypäivään. Teoksessa Outi Paloposki ja Henna Makkonen-Graig (toim.), *Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki* s. 20–33. Helsingin yliopiston käännöstieteellisiä julkaisuja 1. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- 2004: Suomenoskirjallisuus 1800-luvun alkupuolella. Teoksessa Katja Huumo, Lea Laitinen ja Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 73–135. Helsinki: SKS.
- 2006a: Kääntäminen ja Kieletär. Teoksessa Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö ja Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin* s. 340–366. Helsinki: SKS.
- 2006b: Käännössuomen synty. Teoksessa Anna Mauranen ja Jarmo H. Jantunen (toim.), *Käännössuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä* s.15–31. Tampere Studies in Language, Translation and Culture A1. Vaajakoski: Gummerus Kirjapaino Oy.
- 2007: Suomentaminen ja suomennokset 1800-luvulla. Teoksessa H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*, s. 102–126, Helsinki: SKS.
- PAUNONEN, HEIKKI 1992: Kielettären koulijat. Teoksessa Valma Yli-Vakkuri, Maija Länsimäki ja Aarre Nyman (toim.), *Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu* s. 150–175. Juva: WSOY.
- 1994: Kielen normit ja kielen ohjailun normit. – *Tiede & edistys* 1/1994 s. 17–28.
- 1996: Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotypiat. – *Virittäjä* 100 s. 544–555.
- PEKKARINEN, HELI 2002: Murteiden sopupeli. Välttämättömyysrakenteen vakiintuminen kirjakieleen. Teoksessa Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen ja Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidinkielen merkitykset* s. 432–447. Helsinki: SKS.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. 2. painos. Helsinki: WSOY.
- PITKÄNEN, KAARINA 2008: *Suomi kasvitieteen kieleksi. Elias Lönnrot termistön kehittäjänä*. SKST 1164. Helsinki: SKS.
- PITKÄNEN-HEIKKILÄ, KAARINA 2010: Suomentaja normien ylläpitäjänä ja rakentajana. Johan Bäckvall ja Topeliuksen *Luonnon*-kirjan suomennosprosessi. Teoksessa Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen ja Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010* s. 81–95. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- PRESTON, DENNIS 2004: Folk metalanguage. Teoksessa Adam Jaworsky, Nikolas Coupland ja Dariusz Galsinski (toim.), *Metalanguage. Social and ideological perspectives* s. 75–102. Berlin: De Gruyter Mouton.

- PULKKINEN, PAAVO 1972: *Nykysuomen kehitys. Katsaus 1800- ja 1900-luvun kirjakielen sekä tekstinäytteitä*. Helsinki: SKS.
- 1993: August Ahlqvist suomen kielen kehittäjänä. Teoksessa Jaakko Anhava (toim.), *Suomen kieli, Suomen mieli. August Ahlqvist vaikuttajana* s.70–77. Helsinki: SKS
- RAPOLA, MARTTI 1963: Mikael Agricola ja suomenkielisen proosan alku. Teoksessa Matti Rapola (toim.), *Suomen kirjallisuus II. Ruotsin ajan kirjallisuus* s. 69–138. Helsinki: SKS & Otava.
- 1965 [1933]: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneasun kehitys*. SKST 197. Muuttamaton jäljennöspainos. Helsinki: SKS.
- 1967: *Suomenkielinen proosa Ruotsin vallan aikana*. Tietolipas 49. Helsinki: SKS.
- RIIKONEN, H. K. 1997: *Ahlqvist, August*. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (viitattu 6.10.2017)
- RINTALA, PÄIVI 1992: Suomen kirjakielen normeista. – *Sananjalka* 34 s. 47–68.
- 1998: Kielikäsitys ja kielenohjailu. – *Sananjalka* 40 s. 47–65.
- 2000: Oikeakielisyydestä kielenhuoltoon. *Kielikello* 1/2000 s. 19–23.
- RUUTU, 1939: *Suomen Ystävien liitto vuodelta 1862*. Suomi V: 19. Helsinki: SKS.
- SAARIMAA, EEMIL ARVID 1930: *Huonoa ja hyvää suomea*. Porvoo: WSOY.
- SETÄLÄ, E. N. 1894: *Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen. Virkaanastujaisesitelmä* (laajennettuna). Porvoo: WSOY.
- SHORT, MICHAEL 1988: Speech presentation, the novel and the press. Teoksessa Willieván Peer (toim.), *The taming of the text. Explorations in language, literature and cultures* s. 61–79. London: Routledge.
- SIHVO, HANNES 1973: *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana*. Helsinki: SKS.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 1979: Language structure and linguistic ideology. Teoksessa Paul R. Clyne, William F. Hanks ja Carol L. Hofbauer (toim.), *The Elements. A Parasession on Linguistic Units and Levels* s. 193–247. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- 1993: Metapragmatic discourse and metapragmatic function. Teoksessa John A. Lucy (toim.), *Reflexive language. Reported speech and metapragmatics* s. 33–58. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1998: The uses and utility of ideology. A commentary. Teoksessa Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard ja Paul Kroskrity (toim.), *Language Ideologies. Practice and Theory* s. 123–145. Oxford: Oxford University Press.

- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Helsinki: SKS.
- STRASZER, BOGLÁRKA 2011: Embracing Hungarian. Top-down emancipation of an immigrant language in Finland. – *International Journal of the Sociology of Language* 209 s.75–90.
- SULKUNEN, IRMA 2004: *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Helsinki: SKS.
- SUOLAHTI, GUNNAR 1933: *Nuori Yrjö Koskinen*. Helsinki: WSOY.
- TIMONEN, SENNI 1988: D. E. D. Europaeuksen kirjeitä vuosilta 1846–1882. Teoksessa Matti Kuusi, Pekka Laaksonen ja Senni Timonen (toim.) *D. E. D. Europaeus. Suurmies vai kummajainen* s. 204–264. Helsinki: SKS.
- TOIKKANEN, EERO 1997: *Kansanvalistuksen ja kansallisen olemassaolon puolesta. Savo-karjalaisen ja Savolaisen osakunnan ylioppilaiden aatteellinen toiminta murrosten vuosikymmeninä 1890–1914*. Historian tutkimuksia / Joensuun yliopisto, humanistinen tiedekunta: 15. Joensuu: Joensuun yliopistopaino.
- TOMMILA, PÄIVIÖ 1988: Lukutaidon yleistyminen Suomessa. Teoksessa Taisto Hujanen (toim.), *Lukutaito, kehitys, omaehtoinen viestintä* s. 31–44. Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja no 41. Helsinki: Yliopistopaino.
- TOMMILA, PÄIVIÖ – MARITTA POHLS 1989: *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino Oy.
- TOURY, GIDEON 1995: The nature and role of norms in translation. Teoksessa Gideon Toury (toim.), *Descriptive translation studies and beyond* s. 53–69. Benjamins translation library 4. Amsterdam: John Benjamins.
- VAITTINEN, TANJA 2010: Kielenohjailua Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa vuosina 1856–1881. Teoksessa Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen ja Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010* s. 129–147. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- VARPIO, YRJÖ 1993: August Ahlqvist ja 1800-luvun puolivälin kielellinen lukukoodi Suomessa. Teoksessa Jaakko Anhava (toim.), *Suomen kieli, suomen mieli. August Ahlqvist vaikuttajana* s. 109–123. Helsinki: SKS.
- VIRTANEN, MIKKO T. 2015: *Akateeminen kirja-arvio moniäänisenä toimintana*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- WARIS, HEIKKI 1939: *Savo-Karjalaisen osakunnan historia 1, 1833–1852*. Porvoo: WSOY

WIIK, KALEVI 2004: *Suomen murteet: Kvantitatiivinen tutkimus*. SKST 987. Helsinki: SKS.

WOOLARD, KATHRYN A. – BAMBI B. SCHIEFFELIN 1994: Language ideology. – *Annual Review of Anthropology* 23 s. 55–82.

YLÖNEN, SABINE 2017: *Kieli-ideologiat Suomen yliopistoissa. Monikielisyys vai English only?* Kielikoulutuspolitiikan verkoston verkkolehti, lokakuu 2017. <http://www.kieliverkosto.fi/article/kieli-ideologiat-suomen-yliopistoissa-monikielisyys-vai-english-only/> (viitattu 23.10.2017).